

..... *Neerlandica*
Extra Muros

Jaargang 43
nummer 1
februari 2005

..... *Inhoud*

- Ralf Grüttemeier
1 *Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse vertaling. Een receptieonderzoek naar de journalistieke literatuurkritiek*
- Eva van Lier
12 *Straattaal*
- Philippe Hiligsmann
27 *Enkele recente woordenboeken Nederlands onder de NVT-loep*
- Stefan Kiedroń
39 *Literatura Niderlandzka? A co to? Literatuur uit de Lage Landen in Polen in het laatste decennium.*
- P. de Kleijn
50 *Van A1 (Breakthrough) naar C1 (Effectiveness). Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen*
- Ludo Beheydt
57 *Misverstand Nederland en Mysterie Vlaanderen. Kroniek van cultuur en maatschappij*
- T. van Deel
66 *Over de bloei van het lange gedicht. Kroniek van de poëzie*
- J.M. van der Horst
73 *Kroniek van de taalkunde 2003/2004*
- 79 *Besprekingen en aankondigingen Prisma groot woordenboek Deens-Nederlands; Prisma groot woordenboek Nederlands-Deens (Niels-Erik Larsen); Cultuur in taal: interculturele vaardigheden voor docenten Nederlands aan anderstaligen (Miranda van Rossum)*
- Widjajanti Dharmowijono
83 *Column. Poep en schildpadsoep*
- 84 *Auteursinformatie NEM 1, 2005*

..... *Nederlandse migrantenliteratuur
in Duitse vertaling.*

*Een receptieonderzoek naar de journalistieke
literatuurkritiek¹*

Migrantenliteratuur wordt meestal omschreven als de literatuur van schrijvers die niet meer in hun moedertaal of, van de tweede generatie, in de taal van hun ouders schrijven. Het fenomeen op zich is beslist niet uniek voor het einde van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw – men denke maar aan wereldwijd bekende namen als Vladimir Nabokov of Joseph Conrad. Maar wat wel specifiek lijkt voor migrantenliteratuur is dat voor het eerst binnen de nationale literaire debatten een grotere groep schrijvers op grond van biografisch bepaalde verschillen in taal en cultuur wordt onderscheiden. Dat nieuwe fenomeen doet zich in West-Europa voor aan het eind van de twintigste eeuw in een aantal staten tegelijk, en wel op grond van massale arbeidsmigratie sinds eind jaren vijftig, dekolonisatie en andere politieke en economische migratiegolven. Door die spreiding is het een geschikt uitgangspunt voor vergelijkend onderzoek.

In een analyse van de literatuurwetenschappelijke omgang met migrantenliteratuur in Duitsland en Nederland die eerder in dit tijdschrift verscheen (*Neerlandica Extra Muros*, oktober 2001), is gebleken dat die omgang wordt bepaald door verschillen in literatuuropvattingen, dat wil zeggen: verschillen in poëtische normen. In de Duitse literatuurwetenschappelijke receptie spelen politieke en maatschappelijke normen een grote rol en is de aandacht vooral gericht op onderwerpen als het identiteitsprobleem, de discriminatie en de emancipatie van de migranten. Daarentegen domineert in de Nederlandse literatuurwetenschappelijke receptie van migrantenliteratuur eerder het aspect van het ‘pendelverkeer tussen twee culturen’ (Jaap Goedegebuure) en de culturele verrijking die daaraan wordt verbonden. Een ander verschil kon geconstateerd worden met betrekking tot de positie die de wetenschappers ten opzichte van hun object – de migrantenliteratuur – innamen. Terwijl in Duitsland tot in de handboeken de literatuurwetenschappers zich vooral als pleitbezorgers van migrantenliteratuur presenteren, lijkt in Nederland de academische omgang met migrantenliteratuur zich te voltrekken volgens dezelfde conventies als die met andere literatuur. De hier genoemde verschillen duiden erop dat in Nederland de migrantenliteratuur naar het centrum van de positiebepalende debatten in het literaire veld is doorgedrongen, terwijl ze in Duitsland eerder nog een soort subveld vormt dat naar erkenning streeft.

In wat volgt zal ik deze stellingen bekijken aan de hand van een onderzoek naar de journalistieke literaire kritiek in Nederlandse en Duitse dag- en weekbladen, alsmede andere periodieken en media als de radio. Als casus dient de receptie van twee auteurs die twee verschillende types van migratie representeren. Abdelkader Benali (*1975) ging als vierjarige vanuit Marokko samen met zijn moeder bij zijn vader in Rotterdam wonen. Zijn debuutroman *Bruiloft aan zee* verscheen in 1996 en werd binnen anderhalf jaar twaalf keer herdrukt. Onder de titel *Hochzeit am Meer* verscheen de roman 1998 bij de Duitse uitgever Piper in een gebonden uitgave. In 2000 verscheen de roman in Duitsland ook als paperback. De roman gaat over het bezoek van een Rotterdamse Marokkaanse familie aan Marokko, waar dochter Rebekka met de broer van haar vader zou moeten trouwen. Voor dit plan dat vooral door de Nederlandse migratiewetten is ingegeven, voelt noch de bruid, noch de bruidegom veel. Omdat de bruidegom opeens is verdwenen, moet Lamarat, de broer van Rebekka en tevens de hoofdpersoon van de roman, hem gaan zoeken. Uiteindelijk wordt er dan toch nog getrouwd, maar de roman eindigt met een grotesk-bloederig fiasco.

Kader Abdolah kwam in 1988 op zesendertigjarige leeftijd als Iraans politiek vluchteling naar Nederland, zonder kennis van het Nederlands. In 1993 verscheen zijn debuut in het Nederlands, de verhalenbundel *De adelaars*. In 2000 publiceerde Abdolah reeds zijn tweede roman, *Spijkerschrift*, die drie jaar later in het Duits onder de titel *Die geheime Schrift* bij Klett-Cotta werd uitgegeven. In die roman worden op verschillende verhaalniveaus de voorgeschiedenis en de omstandigheden van de vlucht van de ik-verteller Ismaïel uit Khomeini's Iran naar Nederland verteld. Centraal in de roman staat het ontcijferen van aantekeningen van de doofstomme vader van Ismaïel. Vandaar ook de ondertitel van de roman: *Notities van Aga Akbar*.

De Nederlandse en Duitse recensies van Benali's debuut en van Abdolahs laatste roman zullen worden onderzocht vanuit de vraag of ze poëtische verschillen in de Duitse en Nederlandse receptie van migrantenliteratuur laten zien. Het corpus werd aan Nederlandse kant gevormd door de bestanden op *LiteROM*, die systematisch Nederlandstalige recensies ontsluit. In Duitsland – waar een dergelijke makkelijke manier om aan recensies te komen niet bestaat – werd de uitgevers gevraagd om de hun bekende recensies op te sturen. In beide gevallen is het corpus waarschijnlijk niet compleet, maar wel representatief².

1. *Abdelkader Benali*: *Bruiloft aan zee* / *Hochzeit am Meer*

Als de receptie van migrantenliteratuur in Duitsland in hoge mate door politiek-maatschappelijke normen is bepaald, dan zou je verwachten dat de recensies met betrekking tot *Hochzeit am Meer* vooral de reeds genoemde onderwerpen als het identiteitsproblemen, discriminatie en emancipatie aan de orde stellen. Dat blijkt echter niet het geval. Alleen bij wijze van uitzondering komen dergelijke interpretaties in de recensies voor. Zo eindigt bijvoorbeeld de recensie in

de Berlijnse krant *Tagesspiegel* met de volgende bemoedigende woorden: ‘Met zijn succesvol debuut heeft Benali zijn generatie een hart onder de riem gestoken en de Nederlanders laten zien, dat ook de tweede generatie immigranten literair succes kan hebben.’³ Hetzelfde emancipatorische perspectief treft men aan in de bespreking van de roman door de *Deutsche Welle*, op de radio: ‘Terwijl wij in Duitsland nog fel aan het debatteren zijn wie onder welke voorwaarden het Duits staatsburgerschap mag krijgen, zijn onze Nederlandse burens al een heel eind verder – hier werpen de integratiepogingen van de tweede generatie reeds literaire vruchten af in een aan talenten sowieso al rijke omgeving.’ Ook de topos van de verscheurdheid van de migrant is in deze recensie te vinden, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van de ‘gespleten identiteit van de ouders’ die ook op de zoon overgaat: ‘In de nieuwe Heimat een vreemde deling, in de oude een exoot.’⁴ Dezelfde gedachte is ook op een eerder marginale plek in de receptie te vinden, in de bespreking door de *Dokumentationsstelle für Islamische Kunst und Kultur*. Volgens Helene Eriksen is het boek ‘een spiegel van de spetterende multiculturele botsing van werelden die in de hoofden van de ‘buitenlander-kinderen’ plaatsvindt, die onze medemensen zijn. Ze hangen tussen de werelden in: veel is vertrouwd, maar nergens is men echt thuis.’⁵ Interpretaties als deze vormen echter, zoals gezegd, een uitzondering onder de in totaal vijftig Duitse besprekingen van de roman.

Weliswaar gaat bijna iedere bespreking expliciet in op de biografische achtergrond van Benali, maar dat is meestal alleen de opstap voor de constatering dat de roman juist niet over het lijden en moeilijke conflicten tussen twee culturen gaat. De omroep *SWR* constateert bijvoorbeeld naar aanleiding van het verschijnen van de paperback-uitgave: ‘Benali vertelt van de ontmoeting tussen Europa en de Maghreb, echter niet problematiserend en dramatisch, maar licht, vermakelijk en met verrassende wendingen. 223 bladzijden lang puur leesplezier!’⁶ Exemplarisch is in dit opzicht ook het weekblad *Der Spiegel*, dat Benali’s manier van vertellen snel en laconiek noemt, zijn anarchistisch plezier in taal roemt en concludeert: ‘Ook in deze herfst zullen de stands op de boekenbeurs weer overstelpt worden met ambitieuze psychogrammen van de Duitse jeugd tussen techniekcultus en techno-cultuur. Het fulminante verhaal van Benali is meer en minder tegelijk: een complex verhaal over de ontmoeting tussen Europa en Noord-Afrika.’⁷ De meeste recensies prijzen de roman blijkbaar, omdat er geen politiek en geen loodzware problemen in voorkomen. Christoph Amend is bijvoorbeeld in de gerenommeerde *Süddeutsche Zeitung* (8 september 1998) van mening dat Benali een schitterend boek zou hebben geschreven en dweept met de schrijver: gewoon vertellen, dat kan hij, zo heeft hij zijn boek geschreven. Dit vertelplezier wordt steeds weer aan de orde gesteld en de term ‘fabuleren’ loopt als een Leitmotiv door veel recensies.⁸ In verband met dat ‘fabuleren’ wordt ook herhaaldelijk expliciet het nabije oosten ter sprake gebracht. Zo kan men in *Elle* (oktober 1998) lezen: ‘Zo hebben ooit de oriëntaalse vertellers gefabuleerd’ en *Der Spiegel* heeft het over ‘1001 fabels, anekdotes, oriëntaalse sprookjes en occidentaalse alledaagse catastrofes’.⁹

Dominant in de Duitse recensies lijkt dus juist niet de politiek, maar het

spelen met oosterse verhaalpatronen: 'De auteur wrijft zich steeds de ogen uit: wat een rare wereld. Hij moet glimlachen over het verlangen van de Marokkanen naar Europa [...]. Dit glimlachen gaat van de auteur over op de lezer. En het is nooit uit de hoogte.'¹⁰ Dit beeld van een amusante verteller wordt in de recensie geschraagd door wat men als de evenwichtige middenpositie van Benali beschouwt in deze 'ontmoeting' van Europa en Afrika. Zo constateert *Die Welt*: 'Als kind van een immigrantenfamilie die thuis alleen Berbers spreekt, kan hij alles absurd vinden wat hij in Nederland ziet. En ook in Marokko [...] heeft Lamarat de distantie waaruit het komische kan ontstaan.'¹¹ Nog preciezer in dat opzicht is de Berlijnse *tageszeitung* die de roman als het landschap van een transculturele ziel opvat dat 'door de verhalen en wonderlijkheden van Marokko net zo bepaald wordt als door het kleinburgerlijke leven in Rotterdam.'¹² Hetzelfde 'net zo' treft men ook in de reeds aangehaalde bespreking door de *Deutsche Welle* aan: 'De vreemde wereld van de ouderlijke cultuur wordt net zo trefzeker geschetst als de schijnbare normaliteit van de 'maanzaadstad' Rotterdam, die vanuit het perspectief van de auteur plotseling eveneens een exotische indruk maakt.'¹³

Als men vanuit deze constatering nu een blik op de – schaarse – Nederlandse recensies werpt, dan is dit 'net zo' het meest in het oog springende verschil. Alle recensies zijn het er namelijk over eens dat de roman niet probeert om een standpunt in het midden tussen Europa en Afrika in te nemen, maar vooral op de Marokkaanse cultuur in Nederland mikt. Zo schrijft Hans Goedkoop in *NRC Handelsblad* dat de ik-verteller weinig op heeft met de zogenaamde Marokkaanse tradities, 'want van het Marokkaanse leven in ons land laat *Bruiloft aan zee* niet bar veel heel' (*NRC Handelsblad*, 25 oktober 1996). Nog explicieter is in dat opzicht Marc Guillet in het *Algemeen Dagblad* van 1 november 1996: 'Hij [Benali] trapt met sardonisch genoeg tegen de heilige huisjes van de Marokkaanse migrantengemeenschap, niet uit bitterheid of uit behoefte zich af te zetten tegen cultuur en geloof van zijn ouders, [...] maar omdat hij de hypocrisie en het 'heimweegeleuter' van al die 'kronkellletterbabbelaars' graag wil doorprikken.' De kop van de recensie is overigens 'Benali prikt 'heimweegeleuter' door'. Het 'sardonisch genoeg' komt letterlijk een half jaar later in een stuk van Xandra Schutte in de *Groene Amsterdammer* van 14 mei 1997 weer terug. En Jeroen Vullings schrijft in het weekblad *Vrij Nederland* (5 april 1997) dat de roman een 'opgewekte satire op een Marokkaanse achtergrond' is. Deze achtergrond wordt in de roman gepresenteerd als 'een failliete maatschappij die stoelt op feodale folklore en hypocrisie. De spot wordt gedreven met het verplichte ontmaagdingsritueel in de huwelijksnacht', aldus Vullings.

Vanuit deze consensus onder de Nederlandse critici bekeken, ziet het er naar uit alsof de Duitse receptie wellicht toch politieker zou kunnen zijn dan het eerst leek. De politieke dimensie van de Duitse receptie zou hem dan vooral in de politieke correctheid kunnen zitten, die het bespotten van een deel van de migrantencultuur niet ziet of wellicht niet wil of kan verwoorden.¹⁴ Bij het 'oosterse verhalen' past immers hooguit de begrijpende glimlach, evenredig over de culturen verdeeld, en niet de satirische spot, die maar één kant op gaat,

de Marokkaanse, zo zou men de de Duitse recensies kunnen karakteriseren.

Het 'fabuleren' speelt in de Nederlandse recensies dan ook een ondergeschikte rol. De roman wordt – in overeenstemming met de Duitse receptie – gekarakteriseerd als het vermengen van zeer heterogene elementen. Dat wordt door Hans Goedkoop echter niet met de oriënt in verband gebracht, maar met het mixen van een barmixer – en vooral: bekritiseerd. Goedkoop constateert een ontbrekende samenhang in de roman en vraagt zich af of sommige episodes die men als voorbeeld van een Marokkaanse verteltraditie zou kunnen lezen niet gewoon mislukt zijn: 'Wat hier nog mist, om kort te gaan, is dwingende vorm en concentratie' (*NRC Handelsblad*, 25 oktober 1996). Een vergelijkbare kritiek formuleert Jeroen Vullings: 'Benali's stilistische mengelmoes is te veel van het goede. ... Vertellen kan Benali, maar hij zal moeten besluiten welke planten hij in zijn wildbegroeid exotisch tuintje na het wieden laat staan.' (*Vrij Nederland*, 5 april 1997) Deze twee recensies combineren dus lof met duidelijke literaire kritiek. Het is opvallend dat in de Duitse recensie daarentegen bijna nergens een kritische opmerking over Benali te vinden is. En die paar schimmen van kritiek zijn bovendien in bladen te vinden die niet bepaald voor gezaghebbend doorgaan.¹⁵

De tussenbalans van dit onderzoek is niet eenduidig. Bij de Duitse recensies valt onder andere op hoe welwillend de roman wordt beoordeeld – kritiek wordt bijna niet geuit. In Nederland daarentegen werd Benali door twee recensenten expliciet in literair opzicht bekritiseerd, maar het geringe aantal ter beschikking staande Nederlandse recensies laat geen generalisering toe. Ook bij de oppositie 'politiek-maatschappelijke normen' tegenover 'culturele verrijking' is voorlopig enige terughoudendheid op zijn plaats. Op het eerste gezicht lijken de Duitse recensies juist allesbehalve politiek van aard. Pas de omweg via de Nederlandse besprekingen leidde tot de gedachte, dat het ontbreken van de satirische dimensie tegenover delen van de Marokkaanse migrantenliteratuur in de Duitse recensies wellicht door politieke correctheid zou kunnen zijn ingegeven. De Nederlanders waren het er namelijk roerend over eens, dat Benali de Marokkanen een spiegel zou voorhouden, niet de Nederlanders. Het is denkbaar dat de Nederlandse recensies inderdaad uitgaan van de gedachte dat Benali's roman een culturele verrijking van het Nederlandse literaire circuit vormt. Zo bekeken, verrijkt hij de Nederlandse literatuur met een satirische blik op de Marokkaanse migrantencultuur. Maar ook deze interpretatie is allesbehalve dwingend. Een analyse van de journalistieke receptie van Kader Abdolahs *Spijkerschrift* in Nederland en van de vertaling in Duitsland kan er toe dienen om de genoemde generalisaties te bevestigen of te ontcrachten.

2. *Kader Abdolah: Spijkerschrift / Die geheime Schrift*

De recensent van het weekblad *Elsevier* is duidelijk over de positie die Kader Abdolah volgens hem inneemt. Volgens Jan Paul Bresser is Abdolah het boegbeeld van een groep auteurs die niet uit Nederland komen en nu in het Nederlands schrijven: 'Ze verrijken ons taalgebied met een nieuwe manier van

kijken en schrijven' (*Elsevier*, 15 april 2000). In een groot deel van de andere recensies is deze norm eveneens te herkennen, maar meestal blijft hij impliciet. Zo wordt de gelaagdheid en meerstemmigheid van de roman geprezen en over het algemeen ook positief beoordeeld. De meeste beschouwen het vader-zoon-motief als het middelpunt van de roman en wijzen in dat verband op de autobiografische dimensie dat net zoals Aga Akbar ook de vader van Kader Abdolah doofstom was. Janet Luis bijvoorbeeld prijst in *NRC Handelsblad* (28 april 2000) de vondst om de stomme vader na zijn dood via het ontcijferen van notities tot spreken te brengen. In *de Volkskrant* (28 april 2000) wordt de roman gepresenteerd als 'eerbewijs van een zoon aan een vader'. Beide recensies in de belangrijkste Nederlandse dagbladen zijn ook in zoverre representatief dat zij alleen terloops en kort op de historisch-politieke dimensie van de roman ingaan, waarin onder andere de beide laatste sjahs en Khomeini ter sprake komen. Die politieke achtergrond wordt volgens Janet Luis in de roman slechts 'beknopt uit de doeken' gedaan, waarbij de recensent van *de Volkskrant*, Arjan Peters, in dat verband aan 'een redelijke documentaire' moet denken. Deze interpretatie wordt kernachtig verwoord in het *Nederlands Dagblad* (5 mei 2000), waar Rien van den Berg schrijft: 'Het blijft gaan om Ismaïel en zijn vader, de grote thema's blijven waar ze horen: op de achtergrond.'

Ook in de Duitse recensies van *Die geheime Schrift* is de gelaagdheid van de roman de rode draad door bijna alle recensies. Maar de verdeling van de accenten is in Duitsland anders. Voor een deel van de besprekingen wordt de toon gezet door een uitvoerige recensie van Karl-Markus Gauss in het weekblad *Die Zeit*. Daarin wordt de roman een meesterlijk, sprankelend werk genoemd, waarin in totaal vier draden zijn verweven. Om te beginnen het verhaal van de doofstomme Aga Akbar, vervolgens het verhaal van Aga Akbar en zijn zoon Ismaïel. Verder: '*Die geheime Schrift* is ten derde een grote epitaaf voor de honderduizenden die zich hebben verzet tegen de dictatuur van de sjahs en de mullahs, en die daarom doodgemarteld, vermoord, in graven zonder naam bijgezet werden.'¹⁶ Ten vierde is de roman het heldere relaas van de ervaringen van een migrant. Al deze lagen hebben uiteindelijk de functie om de lezer te doordringen van het fascinerende inzicht dat onze wereld in talloze werelden uiteen is gevallen, maar tevens toch die éne wereld blijft, waarin alles met alles samenhangt, aldus Gauss. Als men op de recensie in *Die Zeit* afgaat, slingert de roman dus heen en weer tussen de twee polen van het vader-zoonverhaal en de politiek. Een vergelijkbare interpretatie kan men aantreffen in de *Berliner Zeitung* (28 april 2003), de *Mitteldeutsche Zeitung* (21 mei 2003), de *Westfälischer Anzeiger* (22 juli 2003) en de *Gießener Anzeiger* (6 augustus 2003), waar men kan lezen: 'Zo slingert de roman heen en weer tussen droomachtige poëzie en een knalharde werkelijkheid, waarin voor kritische geesten geen plaats meer is.'¹⁷ Terwijl de Nederlandse recensies het politiek-historische van de roman dus voornamelijk op de achtergrond zagen, wordt de politieke en historische dimensie in de tot nu toe besproken recensies als het ware tot het tweede krachtcentrum van de roman gepromoveerd.

De meerderheid van de Duitse recensies gaat zelfs nog een stap verder. Zo

vertrekt Sabine Berking in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* eveneens vanuit de gelaagdheid van de roman. Maar uiteindelijk domineert volgens haar de politieke dimensie: ‘Het personage van de doofstomme tapijtenknoper die zijn lot trotseert, wordt tot een metafoor voor het Perzische volk dat in zijn verzen opstandig wordt.’¹⁸ Met literaire middelen mikt de roman vanuit dit perspectief op de recente geschiedenis – de ondertitel van de recensie is dan ook ‘Kader Abdolahs beklemmende kroniek van de Perzische dictatuur’. Een vergelijkbare interpretatie kan men aantreffen in de *tageszeitung* (20 maart 2003), de *Augsburger Allgemeine* (14 juni 2003), de *Kieler Nachrichten* (23 september 2003), het *Neue Deutschland* (30 januari 2004) en de *Berliner Morgenpost* (22 maart 2003). Al deze recensies stellen dat de kern van de roman uiteindelijk de politiek is – en al deze recensies beoordelen de roman positief.

Bij een laatste groep besprekingen weegt het politieke nog zwaarder, waarbij men het er echter niet over eens is of *Die geheime Schrift* aan de politieke norm voldoet. Deze geluiden komen echter allemaal eerder uit de marge van het literaire debat. Uli Rothfuss bijvoorbeeld meent dat Abdolah gewoon een geschiedenis van Perzië heeft geschreven, waardoor het boek voor de Iraanse machthebbers tot intellectueel dynamiet zou worden (www.swo.de.ktbuchtipps35.html). Op de website *Schwarz auf Weiss* wordt de roman aan diegenen aanbevolen die op zoek zijn naar verklaringen voor de huidige ontwikkelingen in islamitische samenlevingen, omdat Abdolah vanuit het perspectief van de gewone boeren en de jonge intellectuelen zou vertellen. De bespreking eindigt als volgt: ‘Een ontroerend verhaal, voor het eerst verschenen in het jaar 2000, dus voor alle ‘gebeurtenissen’. Als iemand dit boek op de lijst van de verplichte lectuur van het Pentagon had gezet, dan had dit misschien tot meer redelijkheid daar geleid, of misschien zelfs tot dat wat de mensen in bergregio rond de grot van de profeet kenmerkt: menselijkheid.’¹⁹ Zelfs wanneer recensies zoals deze eerder een curiositeit zijn, dan kan men toch constateren dat over het algemeen in de Duitse receptie van *Die geheime schrift* aan het politiek-maatschappelijke een grotere betekenis wordt toegekend dan in de Nederlandse receptie. In de Nederlandse literatuurkritiek domineert eerder het aspect ‘culturele verrijking’.

Een dergelijke interpretatie kan worden gesteund door een analyse van de naamverwijzingen in de recensies. In bijna alle Duitse en Nederlandse besprekingen vallen de namen uit de actuele geschiedenis, van Reza Chan via Reza Pahlevi en Mossadeq tot aan Khomeini. Maar in de Nederlandse recensies treft men daarnaast ook veel verwijzingen naar en citaten van schrijvers en literaire titels aan, die bijna allemaal ook in de roman voorkomen. Zo worden bijvoorbeeld de Nederlandse dichters Van Eyck, Bloem en Kopland in tien van de veertien Nederlandse recensies genoemd. Multatuli, die in de roman een belangrijke rol speelt en uitvoerig aan het woord komt, wordt slechts in één Nederlandse recensie niet genoemd. Daarnaast staan in drie recensies verwijzingen naar internationaal bekende auteurs als Salman Rushdie, Joseph Brodsky en Isabel Allende, en in twee andere naar de Perzische dichters Hafez, Khayyam en Farahini, die ook allemaal een belangrijke rol spelen in de roman.

Al deze verwijzingen lijken te onderstrepen, dat in de Nederlandse receptie de roman allereerst in een literair cultureel kader wordt gelezen en besproken.

In de Duitstalige recensies vindt men nauwelijks verwijzingen naar schrijversnamen. De namen van Nederlandse auteurs worden in het geheel niet genoemd – alleen in de *Berliner Zeitung* (28 april 2003) kan de lezer door een summiere zin te weten komen dát deze in de roman voorkomen. Hetzelfde geldt voor de *Westfälische Anzeiger* (22 juli 2003) met betrekking tot de Perzische literatuur. Enkele Perzische schrijvers worden wél in de *Berliner Zeitung* genoemd, zo bijvoorbeeld de dichter Firdausi in verband met de verklaring waarom de Perzische taal in haar schrift van Arabische tekens gebruik maakt. In de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (10 februari 2004) wordt in verband met de surrealistisch-sprookjesachtige stijl van Abdolah verwezen naar ‘de grote man van de moderne Iraanse literatuur, Huschang Golschiri’. Eén keer worden auteurs genoemd die niet in hun moedertaal schrijven, zoals Joseph Conrad en Vladimir Nabokov (*Mitteldeutsche Zeitung*, 21 mei 2003). Maar men treft dus in elf van de veertien Duitse recensies geen enkele verwijzing naar schrijversnamen aan – tegenover één van de veertien in Nederland.

Net zoals bij Benali komt men ook in de Duitse recensies van Abdolahs roman nauwelijks kritische opmerkingen tegen. Zo klaagt de recensent van *Neues Deutschland* (30 januari 2004), Benjamin Jakob, dat het lezen vanwege de vele lagen voor hem ‘soms’ een kwelling was. Maar een beredeneerde kritiek op grond van stilistische of structurele literaire normen mag dit nauwelijks heten. Dat is in Nederland wederom anders. Kritiek op de stijl van Abdolah, die voor sommigen te houtherig en monotoon is, treft men onder andere in *Vrij Nederland*, *Het Parool* en *HP/De Tijd* aan, ook al domineren daar uiteindelijk de positieve argumenten. Dat kan bepaald niet worden gezegd van de kritiek van Arjan Peters in *de Volkskrant* (28 april 2000). Hij karakteriseert de stijl van Abdolah met woorden als ‘onbeholpenheid’, ‘gekwebbel’, ‘verkleuterling’ en ‘kitscherig’. Zijn oordeel luidt dan ook: ‘*Spijkerschrift* is een Hollandse broddellap die je als een gevleugelde Pers wordt verkocht.’ Een vergelijkbare kritiek treft men bij Piet de Moor in het weekblad *Hervormd Nederland* aan. De korte zinnen van Abdolah zouden in een kort verhaal functioneel zijn, maar in een lange roman niet. Daarom is volgens Piet de Moor de roman niet echt geslaagd: ‘Een mislukking? Bijna. Misschien moeten we deze roman beschouwen als een experiment dat beter niet herhaald wordt. Een verhaal dat zich had geconcentreerd op de essentie, met weglating van alle bijkomstigheden, had wellicht een beter boek opgeleverd.’ (*Hervormd Nederland*, 3 juni 2000)

Het gaat mij er niet om wie hier gelijk heeft. Wel lijkt het mij duidelijk dat de Nederlandse literatuurkritiek de migrantenliteratuur blijkbaar volgens normen beoordeelt die op stilistische en structurele criteria stoelen. Daarom lijkt het er op dat in Nederland de migrantenschrijvers in het centrum van het literaire veld in directe concurrentie staan met alle andere schrijvers die daar hun positie trachten te verbeteren of te verdedigen. Uit de Duitse kritieken valt niet op te maken dat dat in Duitsland ook zo is.

3. Conclusie

Ter afsluiting zou ik enkele punten graag in een wat breder kader aan de orde stellen. Allereerst is gebleken dat er inderdaad poëtische verschillen in de Duitse en Nederlandse literatuurkritiek met betrekking tot migrantenliteratuur geconstateerd kunnen worden. Terwijl in de Nederlandse besprekingen de culturele verrijking door middel van de migrantenliteratuur op de voorgrond staat, wordt in de Duitse recensies aan de politiek-maatschappelijke dimensie van literatuur een grotere betekenis toegekend. Het gaat dan om historisch en/of politieke informatie, om de oppositionele houding tegenover de machthebbers en daarbij wordt de satirische blik op de migrantencultuur onzichtbaar.

Ten tweede heeft de analyse laten zien dat in Duitsland de besprekingen van migrantenliteratuur over het algemeen geen kritiek behelzen: noch inhoudelijke noch formele of stilistische kritiek. In Nederland daarentegen zijn er geen aanwijzingen voor dat migrantenliteratuur met andere maatstaven wordt gemeten dan, laten we zeggen de laatste romans van Arnon Grunberg of Rascha Peper. Dit zou je kunnen beschouwen als een indicatie voor de grotere openheid van het Nederlandse literaire systeem, waar de migrantenliteratuur sneller naar het centrum van de poëtische debatten is doorgestoten. Elrud Ibsch heeft iets vergelijkbaars geconstateerd met betrekking tot de postmoderne holocaust-literatuur en de literatuur van joodse schrijvers van de tweede generatie (vgl. *Neerlandica Extra Muros*, oktober 2004, 65–67). In Duitsland lijkt de migrantenliteratuur eerder nog een subsysteem van het literaire veld te zijn.

Ten derde lijken de Duitse en Nederlandse recensies in een opzicht veel met elkaar gemeen te hebben: hun neigen van literatuurwetenschappelijke ideeën uit de hoek van onder andere de postkoloniale studies. In geen enkele van de onderzochte recensies ben ik begrippen als ‘hybriditeit’ of Homi K. Bhabha’s ‘third space’ tegengekomen. Dat bijna alle recensies daarentegen de biografie van de migrantenauteur beklemtonen – de Duitse *tageszeitung* lijkt dat heel bewust niet te doen – is een indicatie voor de ongebroken betekenis van de concrete auteur uit vlees en bloed in de literatuurkritiek.

Men zou dus kunnen zeggen dat de receptie van vertaalde migrantenliteratuur in Duitsland niet zo zeer een vuurwerk aan culturele diversiteit laat zien, waarin alle culturele aspecten van de uitgangstekst nog eens op een derde niveau vermenigvuldigd worden. Het lijkt er eerder op dat in de receptie van de vertaling de interculturele dimensie ingelijfd wordt in de debatten en normen die in de Duitse literaire wereld spelen.

Noten

1. Een eerdere versie van dit artikel werd als voordracht gehouden op het internationale colloquium ‘Biographie(n) zwischen Kulturen und Nationen im mittel- und ostmitteleuropäischen Kulturtransfer’ van 2 t/m 5 oktober 2004 in Bachotek/Polen, dat georganiseerd werd door Karol Sauerland (Torun), Rainer Grübel (Oldenburg) en Gerd Hentschel (Oldenburg).
2. Voor Abdolah staan veertien Nederlandse en veertien Duitse recensies ter beschikking; voor Benali vier Nederlandse en vijfen-

- dertig Duitse. Het gering aantal Nederlandse recensies voor Benali kan worden verklaard door het feit dat het hier om een debuut ging dat pas na de ontvangst van de Geertjan Lubberhuizen Prijs voor het beste romandebuut en de nominatie voor de Libris Prijs 1997 tot een verkoopsucces werd. Het grote aantal Duitse recensies wordt deels veroorzaakt door de aandacht – soms van maar enkele regels – die ook bladen als *Elle*, *Journal für die Frau*, *Freundin*, *Cinema* of *Allegra* aan Benali besteedden.
3. 'Mit seinem erfolgreichen Debüt hat Benali seiner Generation Mut gemacht und den Niederländern gezeigt, daß auch die zweite Generation der Einwanderer literarisch erfolgreich sein kann.' (Rolf Brockschmidt, *Tagesspiegel*, 9 september 1998).
  4. 'Während wir in Deutschland noch eifrig darüber diskutieren, wer unter welchen Bedingungen die deutsche Staatsbürgerschaft erhalten soll, sind unsere niederländischen Nachbarn schon ein gutes Stück weiter – hier tragen die Integrationsanstrengungen der zweiten Generation bereits literarische Früchte in einer an Talenten ohnehin reichen Szene.' En: 'In der neuen Heimat ein Fremder, in der alten ein Exot – die gesplante Identität vermittelt sich auch dem in Marokko geborenen, aber in der Fremde aufgewachsenen Sohn.' (Daniel Scheschkewitz, *Deutsche Welle*, 9 april 1999).
  5. 'ein Spiegel des irren multikulturellen Zusammenpralls der Welten, der in den Köpfen der 'Ausländerkinder' stattfindet, die unsere Mitmenschen sind. Zwischen den Welten hängen sie: vieles ist vertraut, aber nirgends gehört man wirklich hin.' (DIKK 4/99)
  6. 'Benali erzählt von der Begegnung zwischen Europa und dem Maghreb, aber nicht problembeladen und dramatisch, sondern leicht, kurzweilig und mit überraschenden Wendungen. 223 Seiten lang reiner Lesespaß!' (Michaela Grom, *SWR 1*, Taschenbuchtipps, 23 februari 2000).
  7. 'Auch in diesem Herbst werden die Stände der Buchmesse wieder mit ambitionierten Psychogrammen der deutschen Jugend zwischen Technikkult und Technokultur überschwemmt. Benalis furiose Erzählung ist weniger und mehr: eine komplexe Geschichte von der Begegnung zwischen Europa und Nordafrika.' (Niklas Maak, *Der Spiegel/Kultur Extra*, oktober 1998).
  8. Bijvoorbeeld in Brigitte ('dieser freche Fabulierer aus Marokko ist enorm begabt', januari 1999), de *Kölner Stadtanzeiger* ('Benali fabuliert schneller als der Wind', 7 oktober 1998), de NDR ('die sprühende Lust des Autors am Fabulieren', Marianne Schönbach, NDR 1, 26 november 1998) en de *Süddeutsche Zeitung* ('Benali's begnadete Fabulierkunst' (*Extra*, 3 september 1998); 'Fabulierer ohne Gnade' (Karin Steinberger, *SZ*, 9 september 1998).
  9. 'So haben einst die orientalischen Geschichtenerzähler fabuliert' (*Elle*, oktober 1998); '1001 Fabeln, Anekdoten, orientalische Märchen und okzidentale Alltagskatastrophen' (*Der Spiegel/ Kultur Extra*, oktober 1998).
  10. 'Der Autor reibt sich dabei immer wieder die Augen: So eine seltsame Welt hier. Schmunzeln muß er über die Sehnsucht der

Marokkaner nach Europa [...]. Das Schmunzeln überträgt sich vom Autor auf den Leser. Und ist nie überheblich.' (*Jetzt/SZ*, Nr. 40, 8 september 1998)

11. 'Als Kind einer Einwandererfamilie, die zu Hause die Sprache der Berber spricht, kann er alles skurril finden, was er in den Niederlanden sieht. Und auch in Marokko [...] hat Lamarat jenen Abstand, aus dem sich Komik gewinnen läßt.' (*Die Welt*, 17 oktober 1998).
12. 'von den Geschichten und Wunderlichkeiten Marokkos genauso geprägt [ist] wie von dem kleinbürgerlichen Leben in Rotterdam' (Edith Kresta, *Tageszeitung*, 21 december 1998).
13. 'Die fremde Welt der elterlichen Kultur wird dabei genauso treffsicher dargestellt, wie die scheinbare Normalität der 'Mohnsamenstadt' Rotterdam, die aus der Perspektive des Autors plötzlich ebenfalls exotisch wirkt.' (Scheschkewitz, *Deutsche Welle* 9 april 1999).
14. Een uitzondering lijkt de recensie van Christine Koller in het *Hamburger Abendblatt* (8 augustus 1998). Koller heeft het er over dat Benali met tradities zou breken – maar zij zegt in ieder geval niet expliciet om welke tradities het zou gaan.
15. Zo 'fabuleert' volgens Wolfgang Kroener in de *Rhein-Zeitung* (18 augustus 1998) Benali op een boeiende manier, maar dat kan ook vermoeien, zegt hij: de man uit Marokko zou in stilistisch opzicht zich wat beperkingen mogen opleggen: 'Gut als Urlaubslektüre in fremden Welten, an fernen Stränden. NUR: Geduld mitbringen beim Lesen ellenlanger verpuzzelter Sätze.' Een andere bijna-kritische opmerking staat in de *Berliner Morgenpost* (6 september 1998; Aimée Torre Brons), waar sprake is van een onrustig vertellen waar men aan moet wennen – maar daar staat tegenover dat het op het einde ook echt spannend wordt, zo wordt de lezer gerustgesteld.
16. 'Die geheime Schrift ist drittens ein großer Epitaph auf die Hunderttausende, die der Diktatur des Schahs und jener der Mullahs Widerstand leisteten und zu Tode gefoltert, ermordet, in namenlosen Gräbern verscharrt wurden.' (Karl-Markus Gaus, *Zeit-Literaturbeilage* maart 2003)
17. 'So pendelt der Roman her zwischen traumhafter Poesie und knallharter Wirklichkeit, in der für kritische Geister kein Bleiben mehr ist.' (*Gießener Anzeiger*, 6 augustus 2003).
18. 'Die Gestalt des taubstummen Teppichflickers, der sich über sein Schicksal hinwegsetzt, wird zur Metapher des persischen Volkes, das in seiner Dichtung rebelliert.' (Sabine Berking, *FAZ*, 10 februari 2004).
19. 'Eine anrührende Geschichte, zuerst veröffentlicht im Jahr 2000, also vor allen 'Ereignissen'. Hätte doch einer sie dem Pentagon zur Pflichtlektüre verschrieben, vielleicht herrschte dort mehr Sinn und Verstand, ganz zu schweigen von dem, was die Menschen in der Bergregion bei der Prophetenhöhle auszeichnet: Menschlichkeit.'
(www.schwarzaufweiss.de/buecherecke/romane/iran.htm)

..... *Straattaal*¹

1. Inleiding

Een groot deel van de huidige generatie jongeren die opgroeit in Amsterdam en de andere grote steden van Nederland komt dagelijks in contact met verschillende etniciteiten, culturen en talen. Dit leidt tot vormen van taalgebruik, waarbij het Nederlands in enigerlei mate beïnvloed wordt door de oorspronkelijke talen van de migrantengroepen in Nederland en door het Engels.

Sinds het einde van de jaren negentig is er een toenemende belangstelling voor deze gemengde vormen van taalgebruik door jongeren, niet alleen van de kant van journalisten en televisiemakers, maar ook vanuit de wetenschappelijke hoek. In 1999 gaf René Appel² de eerste aanzet voor de sociale en taalkundige analyse van wat hij, in navolging van de sprekers, 'straattaal' noemde. Appels studie was vooral gericht op het 'wie' en 'waarom' van deze meertalige jongentaal; het 'wat' bleef beperkt tot het lexicon. Later is er ook meer aandacht gekomen voor de morfologische en syntactische kenmerken van straattaal (zie Cornips, te verschijnen, en Cornips en De Rooij 2003).

De moeilijkheid bij iedere analyse blijft echter, dat straattaal geen 'afgeronde' variëteit is. Veeleer zijn er een aantal verschillende varianten, met bepaalde linguïstische eigenschappen, die door verschillende groepen jonge sprekers in verschillende situaties in verschillende mate gesproken worden. Bovendien zijn deze variëteiten aan voortdurende verandering onderhevig en daardoor vaak zeer vluchtig en individueel. In deze bijdrage signaleer ik dan ook slechts enkele varianten, gebruikt door enkele groepen jongeren, in enkele situaties. Om deze vormen van taalgebruik gezamenlijk aan te duiden zal ik desalniettemin de term 'straattaal' gebruiken.

2. De gegevens

De gegevens die in dit artikel worden besproken zijn afkomstig uit verschillende bronnen. Enerzijds is er materiaal uit veldwerkopnames. Een deel daarvan is gemaakt door twee onderzoeksters van Surinaamse afkomst: Merlien Hardenberg maakte opnames van Surinaamse jongeren in de Rotterdamse wijk Feyenoord. Sprekers van deze groep worden bij de voorbeelden hieronder

vermeld als S1 en S2. In de Amsterdamse Bijlmer werden opnames gemaakt door Natasja Nelstein van Surinaamse vrienden. Deze sprekers worden aangeduid als S3, S4 en S5.

Een ander deel van het veldwerk is door mijzelf uitgevoerd onder een vriendengroep in Amsterdam-West, die ik gedurende de eerste twee maanden van 2004 gemiddeld twee keer per week zag. Meestal troffen we elkaar in een jongeren centrum in de wijk, maar soms ook op straat of in en bij uitgaansgelegenheden. De groep bestaat vrijwel geheel uit jongens van Marokkaanse afkomst. Zij worden aangeduid als M1, M2, M3, M4 en M5. Verder maakt één Turkse jongen deel uit van de groep; hij wordt T genoemd. Alle jongens zijn geboren en getogen in Amsterdam of daar op jonge leeftijd komen wonen en 15 tot 17 jaar oud. Zij noemen zich als groep graag KGB, wat staat voor 'Kinker Gang Bang'. (De Kinkerbuurt, genoemd naar de Kinkerstraat, een drukke winkelstraat, is een buurt in Amsterdam-West waar overwegend allochtonen wonen.) Om de situatie zo informeel mogelijk te houden, was ik weliswaar bij de opgenomen gesprekken aanwezig, maar altijd op de achtergrond en zonder me te mengen in de conversatie. Wel was er altijd een jongerenwerker bij, Reggie genaamd, die soms ook deelnam aan de gesprekken. Hoewel Reggie geen deel uitmaakte van de vriendengroep als zodanig, was hij een zeer vertrouwde verschijning voor de bezoekers van het jongeren centrum.

Naast de gegevens afkomstig uit de transcripten van de veldwerkopnames, heb ik gebruik gemaakt van enkele internetbronnen. De belangrijkste betreft een discussieforum voor jongeren. Uit de inhoud van de berichten op het forum kan worden opgemaakt dat het vooral bezocht wordt door Amsterdamse jongeren, vaak van Surinaamse afkomst. Voorbeelden afkomstig van dit forum zijn hieronder voorzien van een 'F'. Ter aanvulling heb ik ten slotte een tweede internetbron gebruikt: een 'straattaal woordenlijst' die onderdeel uitmaakt van de website van het Rotterdams wijktheater³ en volgens deze site bedoeld is voor niet-ingewijde toeschouwers van de voorstellingen waarin vaak straattaal gebruikt wordt. Daar waar ik voorbeelden geef uit deze lijst, wordt dit duidelijk aangegeven.

Hieronder zal ik, aan de hand van bovengenoemde bronnen, achtereenvolgens enkele linguïstische kenmerken (eerst lexicale en daarna grammaticale verschijnselen) en sociale eigenschappen van straattaal bespreken.

3. Kenmerken van straattaal

3.1 Lexicale verschijnselen

Straattaal wordt gekarakteriseerd door het gebruik van woorden uit andere talen dan het Nederlands. Het gaat hierbij om inhoudswoorden (zelfstandig naamwoorden, bijvoeglijk naamwoorden en werkwoorden) en interjecties of *discourse markers*. In (1) a-k wordt een aantal voorbeelden gegeven van 'vreemde' zelfstandig naamwoorden:⁴

- 1) a. Waarom was er **trobie** in de Bijlmer sporthal? (> Sranan (Sranan tongo = het Surinaams): ‘problemen’, ‘ruzie’). F.⁵
- b. Wanneer komt iemand met een goede **torie**? (> Sranan: ‘verhaal, roddel’). F.
- c. Heeft hij een **tanga**? (> Sranan *tanta*: ‘tante’, ‘wif’? en/of *tanga*: ‘tang’? ‘meisje’, ‘vriendinnetje’). F.
- d. Je hebt die **osso** gefixed, toch? (> Sranan: ‘huis’). S4.
- e. **Doekoe** moet ik echt bij mekaar vinden (> Sranan: ‘geld’). S3.
- f. Als jij ’t een **motyo** vindt... (> Sranan: ‘hoer’, ‘slettebak’). S5.
- g. Hee **sma**, wie ben je dan? (> Sranan: ‘vriendin’? ‘meisje’). F.
- h. Allemaal **tata**’s lopen daar (> Iberisch *patata* (‘aardappel’)? (scheldnaam voor) ‘Nederlander’). M5.
- i. Nee, hij heeft hem voor twee **barkies** ofzo. (> Sranan: ‘honderd gulden’? ‘vijftig euro’). M5.
- j. Kijk, gewoon **matties** van hem, die kleintjes (> Sranan: ‘vriend’). M1.
- k. Kijk, hij maakt een **fatoe**, weetje. (> Sranan: ‘grapje’, ‘grappig’). T.

De woordenlijst van het Rotterdams wijktheater vermeldt verder bijvoorbeeld nog de naamwoorden **scoro** (‘school’), en **scotoe** (‘politie’), beide afkomstig uit het Sranan, en **patas** (‘schoenen’ of ook wel ‘sportvelgen van een auto’), waarschijnlijk van Iberisch (via Papiaments?) *patas* (‘poten’). Een ander woord dat uit het Papiaments komt, maar daarin terecht kwam vanuit het Nederlands is **sunchi** (van *zoentje*: ‘kusje’). Overige woorden die ik regelmatig opving hebben te maken met (drugs) roken: **jonkoe** (‘joint’) en **tabakka** (‘sigaretten’), beide uit het Sranan, en ook **dyompo**, wat in straattaal ‘high’, ‘stoned’ betekent, vermoedelijk een afgeleide van de betekenis in Sranan: ‘springen’.

Ook bijvoeglijk naamwoorden zijn vaak van niet-Nederlandse origine, zoals de voorbeelden (2) a-f laten zien.

- 2) a. Heel Aga is **faya** (> Sranan: ‘vervelend’, ‘erg’. Kan ook gebruikt worden als element met bereik over de hele zin, dus om een uiting als geheel kracht bij te zetten: Faja en ik geef die tanga echt gelijk, hoor!). F.
- b. Al mijn cd’s zijn **loesoe** (> Sranan ‘weg’). S2.
- c. Deze gozer is **loco**, jongen (> Iberisch: ‘gek’). M1.
- d. Is **fok op**, maar ja, wat kan je eraan doen? (> Engels *fucked up*: ‘vervelend’). S5.
- e. Eh, hou je **ma bigipampang** bek over Jeffrey! (> Sranan *yu ma bigi panpan*: ‘je moeders grote kut’: algemene pejoratieve betekenis). F.
- f. Hee, die Gregory is echt **tantu spang!** (> Iberisch *tanto*: ‘alles’ en Sranan ‘spannend’? ‘heel lekker’, ‘erg leuk om te zien’). F.

Een derde belangrijke categorie inhoudswoorden is de werkwoorden. Ook deze zijn afgeleid van niet-Nederlandse woorden:

- 3) a. **Skip** nu gewoon al die tories! (> Engels *to skip*: ‘overslaan’? ‘niet doen, niet zeggen’). F.

- b. Terwijl ze elkaar ook gewoon kunnen **poweren** (> Engels *power*: ‘kracht’ ? ‘ondersteunen’). F.
- c. Die van jou moet ook een beetje **gefreshed** worden (> Engels *fresh*: ‘opfrissen’, ? ‘opnieuw modelleren’ [in dit geval van kapsel]). S1.
- d. Gaan we lekker een **kinootje checken** (> Duits *Kino*: ‘bioscoop’ en Engels *to check*: ‘controleren’ ? ‘naar de film gaan’). S3.
- e. Okay haar man was laatst **geshot**, weet je (> Engels *shot*: ‘beschoten’/’neergeschoten’). S3.
- f. Ik **space** al heel lang **op** die ene tanga uit de tweede Jasmijn. (> Engels *space*: ‘ruimte’ ? ‘leuk vinden’, ‘verliefd zijn op’). F.
- g. Dus niet elkaar komen **killen** hiero, gewoon **joinen** (> Engels *to kill*: ‘vermoorden’ ? ‘bestrijden’, ‘ruzie maken’ en Engels *to join*: ‘zich voegen bij’ ? ‘op een prettige manier met anderen omgaan’). F.
- h. Gelijk **fitti**, gelijk vechten (> Sranan *feti*: ‘vechten’). S1.

Andere werkwoorden, die ook genoemd worden in de Rotterdamse woordenlijst, zijn **dissen** (> Engels *to disrespect*: ‘niet respecteren’ ? ‘voor de gek houden’, ‘uitschelden’ etc.), **flowen** (> Engels *to flow* ‘stromen’ ? ‘versieren’. Ook: **in de flow zijn**: ‘in de eerste fase van je verkering zitten’, ‘pas verliefd zijn’) en **brasa** (van Iberisch *abrazar*: ‘kussen’, ‘omhelzen’).

Ten slotte worden vaak oorspronkelijk anderstalige tussenwerpsels gebruikt om uitingen kracht bij te zetten, zoals in voorbeeld (4).

- 4) a. Ja maar **tezz** dan heeft hij hem toch nieuw! (> Arabisch: ‘shit’). M1.
- b. Die vrouw gebruikt hem hoor, **whallah!** (> Arabisch *wallah* en Turks *vallah*: ‘(ik zweer) bij Allah’ ? ‘ik zweer het’, algemeen versterkende invloed op de uiting). M2.

Verwant aan dit soort woordjes zonder syntactische functie is wellicht de categorie ‘begroetingen’, waarbinnen **fawaka** (soms afgekort tot **faka**, > Sranan: ‘hoe gaat het?’) het meest gehoord wordt. Bij het weggaan worden verschillende formules gebruikt, zoals bijvoorbeeld **laters** (> Engels *see you later*).

Behalve materiaal uit andere talen, worden ook niet-standaard varianten van het Nederlands gebruikt als bron voor straattaal: evenals bij eentalige jongerentaal wordt gebruik gemaakt van de lokale stadstaal en/of het zogenaamde Bargoens. Hiervan zijn enkele voorbeelden gegeven in (5):

- 5) a. **Goser**, ga dan. S1.
- b. Je hebt ze ook **hiero**. M5.
- c. Deze mensen zijn helemaal **lijp** (‘gek’). T.

Een laatste belangrijke bron van straattaallexicon is te beschouwen als een vergaarbak van creatieve nieuwvormingen in verschillende categorieën. Een bekend verschijnsel (ook bij ‘gewone’ jongerentaal) is semantische verschuiving: allerlei woorden met verschillende (zelfs tegengestelde) betekenissen kunnen

worden gebruikt om iets positief te kwalificeren (voorbeeld 6 a). Ook worden vaak woorden met een oorspronkelijk andere betekenis gebruikt om seksuele handelingen te benoemen (6 b), of om een algemeen versterkend betekenis-element toe te voegen (6 c):

- 6) a. Etta enzo waren **moelijk**: ze regelen alles zelf ('erg leuk'). M3.
- b. Tijdens het **ballen?** ('seksen'). M5.
- c. **Kapot** duur! ('erg', 'zeer'). M1.

Een treffend straattaalwoord vinden we in:

- 7) Spanje is ook helemaal **verkaasd**, hoor ('vernederlandst'). M5.

Soms worden ook Nederlandse elementen gekoppeld aan niet-Nederlandse bij de vorming van nieuwe woorden:

- 8) Greg en Earl zijn echt die **mooiboy**s van daar! ('knappe jongens'). F.

Dit voorbeeld laat ook zien hoe er met klanken gespeeld wordt; het eerste deel van de samenstelling 'rijmt' op het tweede deel.

Ook wordt er veel gebruik gemaakt van afkortingen. Net als in de 'gewone' (jongeren)taal (denk bijvoorbeeld aan aso (asociale (als substantief))) duiden ze vaak verschillende, in dit geval etnische groepen aan:

- 9) a. Melvin had laatst een graffiti met twee **Pako's** (Pakistanen). S1.
- b. Maar hoe kom je bij een **Mokro?** (Marokkaan). S2.

Volgens hetzelfde procédé worden gevormd: **Suri's** ('Surinamers'), **Anti's** ('Antil-lianen') en **Cabo's** ('Kaapverdianen').

Ook de namen van steden in Nederland (dat wil zeggen, die waar straattaal gesproken wordt), worden verbasterd. Zo vinden we bijvoorbeeld **Damsko** (Amsterdam), **Roto/Roffa/Rocca** (Rotterdam), **Agga** (Den Haag) en **Ally** (Almere).

De uitdrukking in (10) ten slotte, die vermeld wordt in de lijst van het wijktheater, geef ik hieronder als een laatste duidelijk voorbeeld van creatief taalgebruik:

- 10) Wat is de leeftijd? ('Hoe laat is het?')

Wat kan er nu in het algemeen worden opgemerkt over straattaal, op basis van de besproken lexicale kenmerken? Appel (1999, 39) schrijft in zijn pionierende artikel over straattaal: 'Duidelijk is dat het een mengtaal is: Nederlands met woorden of uitdrukkingen uit andere talen'. Bakker en Mous (1994, 4-5, zie ook Bakker en Muysken 1995, 41) definiëren een mengtaal als een taal waarbij het lexicon en de grammatica afkomstig zijn van verschillende brontalen. Straattaal

valt, mijns inziens, bovendien in een subcategorie van mengtalen, die *symbiotic mixed language* genoemd zijn door Smith (1995), waarbij het lexicon uit verschillende bronnen kan zijn samengesteld: (the words come) ‘either from another language (often the original language of the group), or else from a variety of sources, some words possibly being constructed or deformed deliberately’ (Smith 1995, 332).

Mengtalen kunnen worden onderscheiden van gevallen van ‘gewone’ ontlening op basis van het soort vreemde woorden dat gebruikt wordt. Bij mengtalen maken die deel uit van het basislexicon; bij ‘gewone’ ontlening meestal niet. Straattaalwoorden vervangen meestal frequente Nederlandse woorden.⁶ Ze hebben betrekking op de dagelijkse werkelijkheid van jongeren en het leven ‘op straat’: jongens, meisjes, verschillende etniciteiten, school, feesten, de politie, seks, drugs en roken, geld, uitgaan, lachen en roddelen.

Wanneer we de herkomst van de niet-Nederlandse straattaalwoorden wat nader beschouwen, valt op dat het overgrote deel van de zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden afkomstig is uit het Sranan, zoals al werd opgemerkt door Appel (1999). Hij geeft hiervoor twee mogelijke verklaringen. De eerste is van linguïstische aard en heeft te maken met de klankstructuur van het Sranan: de meeste woorden in het Sranan bestaan uit opeenvolgingen van telkens een medeklinker en een klinker. Dit is een universele basisstructuur voor woordklanken (denk aan het gebrabbel van baby’s of aan een universeel woord als ‘mama’ of ‘papa’) waardoor deze woorden ‘lekker bekken’, een effect dat nog versterkt wordt wanneer er sprake is van twee dezelfde klinkers, zoals bijvoorbeeld in **loesoe** en **doekoe**.

Appels tweede verklaring voor de populariteit van woorden uit het Sranan in straattaal is cultureel van aard: Surinaamse jongeren lopen, zoals hij het uitdrukt, vaak voorop wat betreft stijlkenmerken, zoals kleding, schoeisel en haardracht, maar ook in gedragspatronen en op het gebied van muziek. Deze uitstraling verleent Surinaamse jongeren blijkbaar een status die ook invloed op taalkundig gebied met zich meebrengt. Dit sluit aan bij de hier besproken voorbeelden, waaruit blijkt dat de Marokkaanse en de Turkse jongens veel woorden uit het Sranan gebruiken (en maar weinig uit hun moedertaal). Dit is des te opvallender, omdat mijn ervaring is dat er weinig sprake is van direct contact tussen de verschillende etnische groepen: Marokkanen gaan vooral met Marokkanen om (en eventueel met Turken, in het geval van de KGB), Surinamers hebben meestal Surinaamse vrienden. Ik heb bovendien geen voorbeelden gevonden waarbij de weinige Marokkaanse woorden die in de data voorkomen, door Surinaamse jongeren worden gebruikt.

Een ander opvallend verschijnsel met betrekking tot de herkomst van straattaalwoorden is dat de niet-Nederlandse werkwoorden in de data vrijwel allemaal uit het Engels komen. Ze worden ingebed in de Nederlandse morfologisch structuur, wat duidelijk te zien is aan de voor- en achtervoegsels in bijvoorbeeld **power-en** en **ge-fresh-ed** (zie ook Cornips, te verschijnen).⁷ Werkwoorden uit het Sranan worden blijkbaar minder gebruikt dan Engelse, en (zoals **fitti** in voorbeeld 3 h) niet gecombineerd met een Nederlandse uitgang. Mogelijk heeft

dit ook weer te maken met lettergreepstructuur: in het Nederlands eindigen de stammen van werkwoorden op medeklinkers, in ‘vervoegingen’ soms (zoals bij infinitief) gevolgd door uitgangen die beginnen met klinkers. Dit zou kunnen ‘botsen’ met de werkwoorden in het Sranan die eindigen op een klinker. De lettergreepstructuur van Engelse werkwoorden daarentegen, die net als in het Nederlands eindigen op een medeklinker, is gemakkelijker te integreren in de Nederlandse verbale morfologie. Daarbij is het Engels eveneens (net als het Sranan) te beschouwen als een ‘stoere’ taal, daar deze geassocieerd wordt met de Amerikaanse rap- en hiphopcultuur.

Ook buiten Nederland wordt in multi-etnische en multi-linguale urbane situaties door jongeren gebruik gemaakt van gemengde variëteiten. Hierbij worden op vergelijkbare wijze lexicale elementen uit verschillende talen gebruikt en soms vervormd. Het combineren van affixen uit de ene taal met woorden uit de andere (zoals bij de Engelse werkwoorden in straattaal), is bijvoorbeeld kenmerkend voor de vele gemengde jongerentalen die gesproken worden in grote steden in Afrika, zoals Abidjan en Nairobi (zie Kießling en Mous). Ook andere verschijnselen zoals afkortingen en semantische verschuiving komen daarin veel voor. In het Verlan, een multi-etnische jongerentaal in Frankrijk, worden in veel woorden de lettergrepen omgedraaid: zo is de naam Verlan de mondelinge omkering van de Franse benaming voor dit kenmerkende proces: *l’Anvers*: ‘het omgekeerde’. (Doran 2000). Cornips (te verschijnen) noemt ook een voorbeeld uit straattaal van een vergelijkbare ‘omkering’: *Jaxie* in plaats van *Ajax*.

Uit de tot nu toe besproken gegevens blijkt dat straattaal in elk geval een prominent lexicaal verschijnsel is. In de literatuur lopen de meningen uiteen wat betreft de vraag in hoeverre het lexicale aspect het enige kenmerkende aspect van straattaal is.

Van Krieken en Muysken (2004) maken bijvoorbeeld een expliciet onderscheid tussen straattaal enerzijds en etnolect (door Appel 1999 gedefinieerd als “dialect” van een qua etnische herkomst specifieke bevolkingsgroep) anderzijds. In hun visie wordt straattaal gekenmerkt door veranderingen in het lexicon, terwijl er bij etnolecten daarentegen sprake is van afwijkende syntaxis, uitspraak en prosodie.

Ook Boumans (2003, 17) betoogt dat het zinvol is een onderscheid te maken tussen enerzijds de etnische variëteiten van het Nederlands en anderzijds de algemene of interetnische jongerentaal. Anders dan Van Krieken en Muysken benadrukt hij echter dat etnolecten kunnen dienen als inspiratiebronnen voor jongerenvariëteiten, zodat er juist een overlap in kenmerken ontstaat, dat wil zeggen een combinatie van lexicale en grammaticale eigenschappen.

Boumans’ dynamische benadering, waarbij expliciet ingegaan wordt op de manier waarop jongerentaal en etnische variëteiten elkaar beïnvloeden, komt ook aan de orde in de literatuur over taalcontact in het buitenland: Auer (2003, 156) betitelt het *Türkenslang* dat gedocumenteerd werd in verschillende Duitse steden als ‘*ein jugendsprachlicher Etnolect*’. Volgens hem verenigt deze variëteit de lexicale kenmerken van een jongerentaal met de grammaticale kenmerken

van een etnolect. Op vergelijkbare wijze noemt Wiese (2004) de Berlijnse *Kiez-Sprache* een ‘*Ethnolecbased youth language*’.

In de volgende paragraaf zal blijken dat de straattaal, zoals die in dit onderzoek is gedocumenteerd, een combinatie is van lexicale en grammaticale kenmerken.

3.2 Grammaticale verschijnselen

Een eerste opvallend grammaticaal kenmerk van straattaal is een van het standaard Nederlands afwijkend gebruik van een aantal hulpwerkwoorden. Om te beginnen wordt het werkwoord *gaan* gebruikt voor de neutrale uitdrukking van toekomstige tijd in straattaal:

- 11) a. Als je naar mijn vader kijkt zie je mij. Dan **gaan** ze mij ook niet mogen, toch? S₃.
- b. Je **gaat** een brada krijgen, je gaat zien! S₁.
- c. Maar jij **gaat** een omweg maken. T.
- d. Twee afoe **ga** je ‘m vinden in de stad. M₅.

In het standaard Nederlands kan de toekomstige tijd op drie manieren worden uitgedrukt: eenvoudigweg als presens (12 a), met *gaan* (12 b) of met *zullen* (12 c):

- 12) a. Morgen doe ik de boodschappen voor het feest.
- b. Morgen ga ik de boodschappen voor het feest doen.
- c. Morgen zal ik de boodschappen voor het feest doen.

Het gebruik van het presens is in het standaard Nederlands in de meeste gevallen de neutrale vorm: *zullen* kan eventueel geassocieerd worden met onzekerheid (over de modale eigenschappen van dit hulpwerkwoord, zie Haeseryn et al. 1997, 980), terwijl *gaan* gebruikt kan worden wanneer er sprake is van intentionaliteit bij een animaat subject (cf. Cornips, te verschijnen).⁸ Dit laatste betekenisaspect lijkt niet aanwezig bij het straattaalgebruik van *gaan* in de toekomstige tijd: in straattaal is de constructie van *gaan* met een infinitief de meest neutrale vorm. Het is zeer goed mogelijk dat dit grammaticale verschijnsel afkomstig is uit het Surinaams Nederlands, waar dit ook het geval is (De Kleine, 220–222). Overigens lijkt het erop dat dit semantisch neutraal gebruik van *gaan* in het futurum zich in straattaal uitbreidt over andere, zelfstandige werkwoorden, die functioneren als hulpwerkwoorden, zoals *komen* (13) en *beginnen* (14):

- 13) a. Ja, dat ik niet straks een Mokro op m’n dak **kom** krijgen. S₁.
- b. Niet stoer **komen** praten over Agga, oké? F.

- 14) **Begin** eerst goed Nederlands te praten. F.

Beginnen kan bovendien gebruikt worden in het imperfectum of in de imperatief:

- 15)a. Dus hij **begon** ook niet meer te eten enzo. S3 (i.p.v. standaard Nederlands: Dus hij at ook niet meer enzo.).
b. **Begin** je smoel te houden! F (i.p.v. standaard Nederlands: Hou je smoel!).

Een tweede, veel beschreven grammaticaal kenmerk van straattaal is het gebruik van grammaticaal woordgeslacht. In straattaal is sprake van overgeneralisatie van het niet-neuter geslacht: de meeste *het*-woorden krijgen het lidwoord *de* (zie 16 a). In overeenstemming met deze foutieve toewijzing van niet-neuter geslacht aan het nomen krijgen ook bij het nomen behorende elementen de niet-neuter vorm: *die* en *deze* in plaats van *dit* en *dat* (demonstratief (16 b) en relatief pronomen (16 c)) en toevoeging van *-e* aan het attributief gebruikte adjectief (16 d):

- 16) a. **De** stokje is kapot. M5.
b. **Die** stuk hadden jullie ook kunnen opvragen. M4.
c. Per bandje, **die** je volmaakt... M3.
d. Hij heeft ook een nieuwe nummer. M4.

Dit van het standaard Nederlands afwijkend gebruik van woordgeslacht, is eveneens kenmerkend voor etnische variëteiten van het Nederlands (Cornips 2002 en Zekhnini 2001). Verder is het een verschijnsel dat ook voorkomt in andere gemengde jongerenregisters; zowel binnen het Nederlandse taalgebied, namelijk in het Algemeen Cités, gesproken in de arbeiders- en migrantenwijken van Belgisch Limburg (Ramaekers 1998) als daarbuiten, in de jongerentalen van Zweedse, Deense en Duitse steden (zie respectievelijk Kotsinas 1998 en 2001, Quist 2004 en Auer 2003). Bovendien komt dit kenmerk niet alleen voor in meertalige situaties; ook eentalig Nederlandssprekende kinderen maken bij hun taalverwerving een periode door waarbij het niet-neuter woordgeslacht wordt overgeneraliseerd:

- 17)a. Jij wil niet straks **die** boekje lezen? (Laura 3; 0.28)
b. Een gevaarlijke mes. (Sarah 3; 5.22)
(Voorbeelden uit Cornips en De Rooij 2003, 8, zie ook Gillis en Schaerlaekens 2000.)

Dat het lastig is om het grammaticaal geslacht van het Nederlands te verwerven, hangt uiteraard samen met de ondoorzichtigheid ervan, waardoor bijna voor elk woord het geslacht apart geleerd moet worden. Het feit dat *de*-woorden in het Nederlands een stuk vaker voorkomen (75%) dan *het*-woorden draagt verder bij aan verklaring van overgeneralisatie van het niet-neuter geslacht. Het gebrek aan transparantie maakt het Nederlandse woordgeslacht systeem bovendien gevoelig voor verandering. Dit blijkt niet alleen uit de straattaaldata, maar ook

uit andere variëteiten die onstonden in situaties waarbij het Nederlands in contact stond met andere talen. In het (inmiddels uitgestorven) Negerhollands bestond het geslachtonderscheid niet en was het adjectief onveranderlijk niet-verbogen. Ook het Afrikaans verloor het Nederlandse onderscheid tussen neuter en niet-neuter geslacht. De daardoor onduidelijk geworden verbuigingsregel voor het adjectief veranderde in een fonologische regel: polysyllabische adjectieven krijgen in het Afrikaans wel de uitgang *-e* (*aangename weer*), maar monosyllabische niet (*die sterk-man*). (Holm 2004, 98, Donaldson 1993, 170). In het Surinaams Nederlands is te zien hoe de vorm van anaforische pronomina bepaald wordt door het semantisch geslacht van het antecedent, in plaats van door het grammaticaal geslacht:

- 18) Ja er was een **sluis**, dus je had een eh tijden dat **het** werd bediend door die sluiswachters.
(Voorbeeld van De Kleine 2002, 225.)

Een belangrijke vraag, die overigens voor alle grammaticale kenmerken in straattaal geldt, is of de sprekers zich van de veranderingen in het gebruik van het woordgeslacht bewust zijn. In het kader van de Duitse gemengde jongerentaal meent Auer (2003, 260) dat er wel degelijk sprake is van een keuzemogelijkheid bij de sprekers: zij zouden het standaard Duitse woordgeslachtstelsel beheersen en afhankelijk van de situatie ook gebruiken. Cornips (te verschijnen) gaat er echter van uit dat sprekers, soms in tegenstelling tot hun lexicale keuzes, zich niet bewust zijn van hun grammatica. In dit kader is onderstaande dialoog interessant:

- M5: Hee M4 doe eens die water!
T: Doe eens die water, toch?
M5: Ja
M1: Doe eens die water, M4!
T: Doe eens die water, ja, het is die water of dat water?
M5: Geef eens die water, effe
T: M1, M1!
M1: Ja?
T: Volg jij Nederlands?
M1: Volg ik Nederlands? Nee.
T: Op school
M1: Jij wel?
T: Op school
M1: Ik? Nee.
T: Nee?
M1: Nee, jij wel?
T: Moet je aanvragen.
M1: Ik? Aanvragen?
T: Zeker weten.

M1: Waarom?

T: Als je niet eens weet het verschil tussen die water en dat water.

Deze conversatie laat zien dat niet alleen per situatie, maar ook per spreker variatie kan bestaan wat betreft de aanwezigheid en het bewustzijn van grammaticale verschijnselen in verschillende vormen van taalgebruik.

Een ander opvallend syntactisch verschijnsel in straattaal heeft te maken met subordinatie: bij werkwoorden als *denken*, *weten*, *zien* en *horen* wordt vaak de complementeerder *dat* weggelaten en krijgt de complementzin hoofdzinvolgorde:

19)a. Hij denkt hij is boeng spang. F.

b. Hij denkt hij is in Moskou met z'n dikke kleding. S2.

c. Ik weet veel Surinamers lopen soms met een rode bandana. F.

Woordvolgordeveranderingen zijn ook weer kenmerkend voor de contacttalen die hierboven werden genoemd in het kader van woordgeslacht. In het Afrikaans bijvoorbeeld, wordt vaak het voegwoord *dat* weggelaten, waarbij dan de ondergeschikte zin, net als in straattaal, in de volgorde van een hoofdzin wordt gerealiseerd:

(20) Ek weet jy het dit gedoen.

(Donaldson 1993, 146, geciteerd in Holm 2004, 123)

In het Surinaams Nederlands heeft een andere soort volgordeverandering plaatsgevonden: terwijl in het standaard Nederlands inversie optreedt wanneer er een adverbium vooraan in de zin staat (*Gisteren was hij hier*, i.p.v. *Hij was gisteren hier*), gebeurt dat in het Surinaams Nederlands niet:

21) Toevallig hij is doodgegaan laatst.

(De Kleine 2002, 219)

Precies hetzelfde gebeurt in het Rinkeby-Zweeds, het multi-etnolect van Stockholm (Kotsinas 1998, 137), en in het Duitse *Türkenslang* (Auer 2003). Zowel dit verlies van inversie als de verandering in de volgorde van complementzinnen in straattaal is te interpreteren als een vereenvoudiging van het systeem, waarbij twee volgordes worden gereduceerd tot één.

Als laatste in deze paragraaf over de grammatica van straattaal wil ik nog kort de invloed van het Randstedelijke niet-standaard Nederlands noemen. Een tweetal zeer veel voorkomende verschijnselen uit dit dialect zijn ook te vinden in straattaal: het gebruik van *heb* in plaats van *heeft* in de derde persoon enkelvoud (22 a) en het gebruik van *hun* in subjectfunctie (22 b):

22)a. Iedereen in Amerika **heb** deze gezien. T.

b. **Hun** zijn geil. M5.

Uit de in deze paragraaf besproken gegevens is gebleken dat straattaal niet uitsluitend een lexicaal verschijnsel is, maar ook grammaticale kenmerken heeft, die zich kunnen voordoen in een breder kader van taalcontact, zowel binnen als buiten Nederland. In de volgende paragraaf worden de sociale aspecten van straattaal besproken.

3.3 Het gebruik en de gebruikers van straattaal: sociale aspecten

Door wie en waarom wordt straattaal nu precies gesproken? Het gebruik van straattaal signaleert het 'anders-zijn' van de sprekers. Jongeren willen zich onderscheiden; niet alleen van oudere mensen en kleine kinderen (zoals 'gewone' jongerentaal sprekers ook doen), maar in het bijzonder ook van de autochtone, eentalige meerderheid.

De vraag wie de sprekers van straattaal precies zijn, hangt cruciaal samen met het probleem dat in de inleiding werd genoemd: aangezien straattaal geen 'afgeronde' variëteit is, is het ook moeilijk vast te stellen wie aangemerkt kan worden als straattaalspreker. Dit wordt gereflecteerd in de onenigheid over dit onderwerp in de taalcontactliteratuur.

Van Krieken en Muysken (2004) zijn bijvoorbeeld van mening dat straattaal gebruikt wordt door meerdere etnische groepen, waaronder ook autochtonen. Karakteristiek voor etnolecten daarentegen is volgens hen dat deze worden gesproken door één etnische groep en niet door autochtonen. Echter, volgens Auer (2003), kan een etnolect ook worden geassocieerd (zowel door 'insiders' als door 'outsiders') met meer dan één allochtone groep. Clyne (2000) spreekt in dit kader van een 'multi-etnolect' en voegt bovendien toe dat een dergelijke variëteit in sommige gevallen ook gebruikt kan worden door autochtone jongeren:

(...) several minority groups use it collectively to express their minority status and/or as a reaction to that status to upgrade it. In some cases, where members of the dominant (ethnic) group, especially young people, share it with the ethnic minorities (...), it is the expression of a new kind of group identity.

Voor dit laatste verschijnsel, het gebruik door autochtone jongeren van de multi-etnische taal om sociale grenzen te overschrijden, werd door Rampton (1995) de term *crossing* geïntroduceerd.

Wat betreft mijn eigen veldwerk is moeilijk te zeggen of het feit dat er geen autochtonen deel uitmaakten van mijn informantengroep opgevat moet worden als ondersteuning voor de gedachte dat autochtonen geen straattaal zouden spreken. Ik heb mij vooral gericht op het verzamelen van spontane gesproken data en heb geen specifieke vragen gesteld over de sociale functie van het taalgebruik.

Uit het onderzoek van Merlien Hardenberg (zie Cornips, te verschijnen en Cornips en De Rooij 2004) blijkt echter dat straattaal in principe alleen door jongeren met een niet-Nederlandse etniciteit gebruikt wordt. Volgens haar informanten 'horen' Nederlanders het niet te spreken, behalve wanneer ze

intensief en persoonlijk omgaan met leden van andere etnische groepen. In andere gevallen wordt het imiteren van straattaal door autochtone Nederlanders beschouwd als hinderlijk en tamelijk ridicuul gedrag. Het onderzoek naar andere gemengde jongerentalen in Europa levert een vergelijkbaar beeld op (zie bijvoorbeeld Hewitt 1986, Kotsinas 1998).

4. *Samenvatting en conclusie*

Straattaal is zowel een taalkundig als een sociaal verschijnsel. Op het taalkundige vlak is er sprake van zowel lexicale als grammaticale eigenaardigheden. Veel inhoudswoorden in straattaal komen uit het Sranan en uit andere minderheidstalen, evenals uit het Engels. Deze ontleningen worden gecombineerd met al dan niet bewust geconstrueerde woordvormen en woordbetekenissen.

De grammaticale eigenschappen van straattaal vinden hun oorsprong in etnisch Nederlands. Als zodanig zijn het veranderingen die te maken hebben met vereenvoudiging van structuren. Dergelijke processen zijn meer in het algemeen kenmerkend voor situaties van (tweede) taalverwerving en creolisering.

Jongeren die straattaal spreken, laten daarmee niet alleen zien dat ze anders zijn dan andere generaties, maar vooral dat ze anders zijn dan de eentalige, autochtone Nederlandse meerderheid.

Noot van de redactie: Allochtone *meisjes* spreken blijkbaar geen straattaal.

Noten

- 1 Ik ben veel dank verschuldigd aan Leonie Cornips en René Appel voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Appel 1999. Zie Appel en Schoonen (ongepubliceerd manuscript) voor een vervolgstudie. Verder gaat Nortier 2001 specifiek in op jongerentaal in de stad Utrecht.
- 3 www.network54.com/Forum/121533?it=212_en
www.rotterdamswijktheater.nl Een andere leuke, Surinaams georiënteerde website is: www.bradaz.nl.
- 4 Voor de verklaringen van de herkomst van de niet-Nederlandse woorden in straattaal heb ik gebruik gemaakt van Snijders 2000 en Boumans 2003, en overigens van mijn eigen kennis van het Engels, Spaans en (in mindere mate) Papiaments.
- 5 Zeer veel straattaalwoorden die uit het Sranan komen, zijn op hun beurt afkomstig van de *lexifier language* Engels, zoals bijvoorbeeld *trobie* van *trouble*, *torie* van *story* en *osso* van *house*.
- 6 Hopelijk ten overvloede (zie Appel 1999) benadruk ik hier dat het gebruik van lexicale elementen uit andere talen niets te maken heeft met een gebrekkige taalvaardigheid in het Nederlands. Straattaal kwam in de jaren negentig negatief in de publiciteit als 'smurfentaal': een straattaalspreker zou bijvoorbeeld het woord

‘osso’ gebruiken, omdat hij het Nederlandse woord ‘huis’ niet zou kennen (zoals de blauwe kabouters erom bekend staan veel woorden te vervangen door ‘smurf’). Het onderzoek van Appel liet juist een positieve correlatie zien tussen goede taalvaardigheid in het Nederlands en het gebruik van straattaal: het vereist een gedegen taalbeheersing om creatief met talig materiaal om te kunnen gaan in de vorm van mixen.

- 7 Natuurlijk is dit verschijnsel niet uniek voor straattaal: alle Engelse leenwoorden worden op dezelfde manier morfologisch ingebed, zoals bijvoorbeeld bij *gemaild* of *geüpd*.
- 8 Appel (persoonlijke communicatie) merkt terecht op dat hierbij geen rekening gehouden is met vormen in de alledaagse Nederlandse spreektaal. Volgens zijn, naar eigen zeggen niet-systematische observaties, zou het gebruik van ‘gaan’ bij de toekomstige tijd voor een deel overgenomen worden door ‘zullen’. Deze hypothese zou met behulp van corpusonderzoek kwantitatief kunnen worden getoetst. Hetzelfde geldt voor het gebruik in de Nederlandse spreektaal van andere ‘straattaalconstructies’ zoals bijvoorbeeld het weglaten van de complementeerder.

Bibliografie

- APPEL, R.: ‘Straattaal: de mengtaal van jongeren in Amsterdam’. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 62, 39–55 (1999).
- APPEL, R. EN SCHOONEN, R.: ‘Street language: a multilingual youth register in the Netherlands’ (ongepubliceerd manuscript).
- AUER, P.: ‘Türkenslang; Ein jugendsprachlicher Ethnolekt des Deutschen und seine Transformationen’. A. Häcki Buhofer (Hrsg.), *Spracherwerb und Lebensalter*. Tübingen, 2003, 225–264.
- BAKKER, P. EN MOUS, M.: ‘Introduction’. P. Bakker en M. Mous (eds.), *Mixed languages. 15 Case studies in language intertwinning*. Amsterdam, 1994, 1–11.
- BAKKER, P. EN MUYSKEN, P.: ‘Mixed language and language intertwinning’. J. Arends et al. (eds.), *Pidgins and creoles. An introduction*. Amsterdam en Philadelphia, 1995, 41–52.
- BOUMANS, L.: ‘Zeima: een Noordafrikaans epistemisch partikel dat zich verspreidt’. *Gramma=* 10 1 (2003), 1–26.
- CLYNE, M.: ‘Lingua franca and ethnolects in Europe and beyond’. *Sociolinguistica* 14 (2000), 83–89.
- CORNIPS, L.: ‘Etnisch Nederlands in Lombok’. H. Bennis et al. (red.), *Een buurt in beweging. Talen en culturen in het Utrechtse Lombok en Transvaal*. Amsterdam, 2002.
- CORNIPS, L.: ‘Straattaal: sociale betekenis en morfo-syntactische verschijnselen’. M. Devos, et al. (red.), te verschijnen.
- CORNIPS, L. EN ROOIJ, V. DE: ‘Jongერთaal heeft de toekomst’. Jan Stroop (red.), *Het Nederlands van nu en straks. Waar gaat het Nederlandse naar toe?* Amsterdam, 2003.
- DONALDSON, B.: *A grammar of Afrikaans*. Berlijn en New York, 1993.
- DORAN, M.: ‘Speaking Verlan: Performing Hybrid Identity in Suburban Paris’. Paper read at the 2000 AAAL Conference.
- GILLIS, S. EN SCHAERLAEKENS, A. (RED.): *Kindertaalverwerving. Een handboek voor het Nederlands*. Groningen, 2000.

- HEWITT, R.: *White talk, black talk. Inter-racial friendship and communication amongst adolescents*. Cambridge, 1986.
- HOLM, J.: *Languages in contact; the partial restructuring of vernaculars*. Cambridge, 2004.
- KIEFING, R. EN MOUS, M.: *Urban youth languages in Africa*. Te verschijnen.
- KLEINE, C. DE: 'Surinamese Dutch'. E.B. Carlin en J. Arends (eds.), *Atlas of the languages of Suriname*. Leiden, 2002, 209–230.
- KOTSINAS, U.-B.: 'Language contact in Rinkeby, an immigrant suburb'. J.K. Androutsopoulos en A. Scholz (eds.), *Jugendsprache, Langue des jeunes, Youth language*. Frankfurt am Main, 1998, 125–148.
- KOSTSINAS, U.-B.: 'Pidginization, creolization and creoloids in Stockholm, Sweden'. N. Smith en T. Veenstra (eds.), *Creolization and contact*. Amsterdam, 2001, 125–155.
- MUYSKEN, P. EN KRIEKEN, E. VAN: 'Ethnolect and straattaal in Nijmegen and elsewhere'. Paper presented at the Youth Language Symposium, Amsterdam, 27 februari 2004.
- NORTIER, J.: *Murks en straattaal; vriendschap en taalgebruik onder jongeren*. Amsterdam, 2001.
- QUIST, P.: 'Creating identities of crossing. Examples from a Copenhagen high school'. Paper presented at Sociolinguistics Symposium 15, Newcastle-upon-Tyne, 1–4 april 2004.
- RAMAEKERS, W.: 'Mi, maak me geen eiers! Het Algemeen Cités'. *Onze Taal* 4 (1998), 94–95.
- RAMPTON, B.: *Crossing: language and ethnicity among adolescents*. Londen en New York, 1995.
- SMITH, N.: 'An annotated list of creoles, pidgins, and mixed languages'. J. Arends et al. (eds.), *Pidgins and Creoles: An introduction*. Amsterdam, 1995.
- SNIJDERS, R.: *Surinaams van de straat. Sranantongo fu strati*. Amsterdam, 2000, 5e uitgebreide druk.
- WIESE, H.: 'Grammatical reduction in multi-ethnic adolescent communication: The rise of new contact languages?' Paper presented at the Sociolinguistics Symposium 15, Newcastle-upon-Tyne, 1–4 april 2004.
- ZEKHNINI, A.: 'Toen zei ie: "Wat een gladde hoofd!" Het gebruik van woordgeslacht in Lombokse moppen'. T. Meder (red.), 'Er waren een Marokkaan, een Turk en een Nederlander...' *Volkkundige en taalkundige opstellen over het vertellen van moppen in de multiculturele wijk Lombok*. Amsterdam, 2001.

..... *Enkele recente woordenboeken
Nederlands onder de NVT-loep*

1. *Inleiding*

In dit besprekingsartikel worden enkele recente woordenboeken onder de loep genomen. Sinds het begin van de 21ste eeuw is de Nederlandse lexicografische wereld bijzonder actief. Behalve geheel herziene edities van bestaande woordenboeken, zoals de derde druk van *Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands* (Van Sterkenburg 2002, voortaan HVD), zijn er de laatste drie jaar nieuwe woordenboeken verschenen: de eerste druk van *Kramers Woordenboek Nederlands* (Coenders et al. 2002, voortaan KRA), de eerste druk van *Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal (NT2)* (Verburg en Stumpel 2003, voortaan VDNT2), het *Combinatiewoordenboek van Nederlandse substantieven met hun vaste verba* (De Kleijn 2003, voortaan DK), het *Vlaams-Nederlands woordenboek* (Bakema et al. 2003, voortaan VLNL).

Aangezien de samenstellers niet dezelfde doelgroep op het oog hebben, is het zeker niet overbodig de woordenboeken in kwestie binnen een typologie te plaatsen. Hiervoor is uitgegaan van Swanepoel (2003, 48–67). In navolging van Swanepoels typologie kunnen taalkundige woordenboeken onderverdeeld worden in een- of twee-/meertalige woordenboeken. Binnen de eentalige/monolinguale of verklarende woordenboeken kan er afhankelijk van het beschreven taalgebruik een onderscheid worden gemaakt tussen historische/diachrone en synchrone woordenboeken. Binnen de algemene synchrone woordenboeken kunnen er drie grote subcategorieën worden onderscheiden: ‘comprehensive synchronic dictionaries’ zoals het meerdelige *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), ‘standard synchronic dictionaries’ zoals de vele (vaak ééndelige) (hand)woordenboeken die tot doel hebben de standaardtaal te beschrijven en de zgn. leer(ders)woordenboeken (‘pedagogical dictionaries’) die bedoeld zijn voor vreemde- en tweedetaalleerders. Van de vijf bovengenoemde woordenboeken zijn er drie die onder deze categorie vallen: HVD en KRA zijn algemene synchrone woordenboeken, terwijl VDNT2 het allereerste leer(ders)woordenboek van het Nederlands is. Naast algemene woordenboeken zijn er ook gespecialiseerde en vaktaalwoordenboeken. Zulke woordenboeken onderscheiden zich van algemene woordenboeken door de macro- en microstructurele beperkingen¹ die de redacteurs zichzelf opleggen, bijvoorbeeld basis-, dialect-, collocatie-, uitdrukkingen- en synoniemenwoorden-

boeken. Onder deze categorie vallen de twee andere woordenboeken, namelijk DK en VLNL.

In 2 worden de vijf bovengenoemde woordenboeken afzonderlijk gepresenteerd. In 2.1 staan de twee gespecialiseerde woordenboeken centraal, namelijk DK en VLNL. De drie synchrone woordenboeken komen in 2.2 (HVD en KRA) en in 2.3 (VDNT2) aan bod. In 2.4 wordt ingegaan op de kwaliteit van de opgenomen definities in de drie synchrone woordenboeken.

2. Presentatie van de vijf woordenboeken

2.1. De gespecialiseerde- en vaktaalwoordenboeken: DK en VLNL

DK is in de eerste plaats bedoeld voor 'personen van wie het Nederlands niet de moedertaal is' (5). Ten grondslag aan dit (pioniers)werk ligt een dubbele constatering. Ten eerste: het Nederlands kent veel vaste niet-idiomatische combinaties van een substantief en een verbum, zonder welke '[g]een enkele taalgebruiker en geen enkele taalleerder (...) adequaat [kan] functioneren' (5). Ten tweede is de behandeling van zulke vaste combinaties in alle bestaande woordenboeken erg onvolledig en willekeurig (zie in dit verband De Kleijn 1999). DK is dan ook een welkome aanvulling op de bestaande Nederlandse woordenboeken.

DK bevat de niet-idiomatische, vaste verbindingen van 3.000 substantieven met hun verba en verbale uitdrukkingen. Andere vaste verbindingen (bijvoorbeeld adjectief + substantief) en idiomatische verbindingen worden niet behandeld. De substantieven zijn 'geselecteerd op grond van frequentie, verbindbaarheid met verba en nut voor de doelgroep' (10). Hiervoor is onder andere uitgegaan van Van Dales *Basiswoordenboek van de Nederlandse taal* (1987).

Omdat synonieme en betekenisverwante substantieven (bijvoorbeeld hyponiemen) vaak met dezelfde verba gecombineerd worden, heeft De Kleijn besloten om die substantieven groepsgewijs te behandelen. Bij de ingang *bedrijf* wordt er onder andere naar *concern*, *fabriek* en *maatschappij* verwezen. De gebruiker kan er hierbij van uitgaan dat de opgenomen verba zowel met *bedrijf* als met alle betekenisverwante substantieven gecombineerd kunnen worden. Ook de leden van een groep worden niet allemaal afzonderlijk behandeld. Substantieven zoals *appel*, *banaan*, *druifenz.* worden als representanten van de categorie of groep *fruit* behandeld. Indien bepaalde verba toch niet met alle synoniemen of hyponiemen gebruikt worden, wordt dat in een voetnoot aangegeven. De synonieme substantieven en de substantieven die deel uitmaken van een groep worden uiteraard ook afzonderlijk in het woordenboek opgenomen, met verwijzing naar het substantief respectievelijk de groep waar het behandeld wordt (8).

Aangezien bijna alle substantieven gepaard kunnen gaan met meer dan één werkwoord, heeft De Kleijn ernaar gestreefd 'deze verba zoveel mogelijk te presenteren in een logische samenhang' (7). Een *bedrijf* wordt bijvoorbeeld *opgericht* / *opgezet* / *opgebouwd* / *geopend* voordat het *geëxploiteerd* / *geleid* / *gerund* wordt of voordat het *draait* / *loopt* / *functioneert*. De enige uitzondering hierop

heeft betrekking op de antoniemen die opgenomen worden meteen na de verba waaraan ze tegengesteld zijn. *Sluiten, opdoeken* staan dan ook meteen na *openen* en worden door het <>-teken voorafgegaan. De verba die niet in de logische samenhang passen, worden als ‘restgroep’ opgenomen (7).

Verder staat er bij elke combinatie van substantief + verbum een voorbeeldzin die speciaal voor het woordenboek is gemaakt. Op die manier wordt het de gebruiker duidelijk hoe de bewuste combinatie zich syntactisch gedraagt.

Om aan te geven dat een bepaald woord binnen een vaste verbinding vervangen kan worden door een soortgelijk woord, is in DK gebruik gemaakt van ( ). In de verbinding: *bruine* ( ) – *hebben* bij *oog* kan *bruine* vervangen worden door een soortgelijk adjectief, bijvoorbeeld *blauwe* (9). Jammer genoeg heeft DK geen soortgelijk systeem gebruikt voor lidwoorden. De vaste verbindingen worden altijd zonder (on)bepaald lidwoord vermeld, ook al wordt de vaste verbinding verplicht met of zonder (on)bepaald lidwoord gebezigd. Bij *nieuws* staat de verbinding *in – zijn* dus voor *in het nieuws zijn*; bij *onrust* staat – *stoken* voor *onrust stoken*. Ook al ‘zullen de voorbeeldzinnen een indicatie geven over het gebruik van het lidwoord’ (7), ik ben toch van mening dat de beoogde doelgroep, namelijk NVT- en NT2-leerders, baat hebben bij preciezere informatie over het (niet-)gebruik van het (on)bepaald lidwoord. Wellicht kan voor de tweede druk van DK aan het volgende compromis worden gedacht: in de vaste verbinding zelf expliciet aangeven waar het (on)bepaald lidwoord verplicht aan- of afwezig is: bijvoorbeeld bij *nieuws*: *in het – zijn*, bij *onrust*: – *stoken*. Als er verschillende mogelijkheden zijn, zouden die tussen haakjes aangegeven kunnen worden, bijvoorbeeld bij *bedrijf*: (*het,een*) – *openen*.

In de inleiding gaat De Kleijn ook in op de ‘pragmatische aanpak’ die hij gevolgd heeft bij het zoeken naar de combinaties substantief + werkwoord voor de 3.000 ingangen van zijn woordenboek (10–11). Immers: ‘systematisch zoeken naar verba bij 3000 (en als ook op de meervoudsvorm moet worden gezocht 6000) substantieven (...) was qua tijdsbeslag en werklast absoluut onmogelijk’ (10). De Kleijn heeft bronnen zoals de tekstcorpora van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (Leiden) en de archieven van Nederlandse kranten dan ook slechts incidenteel geraadpleegd. Zijn pragmatische aanpak houdt in dat er in eerste instantie in verschillende verklarende en synoniemenwoordenboeken systematisch gezocht is naar vaste verba. Verder heeft hij de gevonden verbindingen met elkaar vergeleken. ‘Dit betekent dat de verba die gevonden waren bij substantief a vergeleken werden met de verba bij het min of meer verwante substantief b (c enz.) en/of met substantieven die geplaatst kunnen worden in hetzelfde semantische veld’ (10). Ten slotte zijn veel verbindingen ‘tot stand gekomen door associatie of door mij af te vragen: Welke verba bewegen zich “in een kring” rond het geselecteerde substantief of wat zijn de verschillende stadia die het substantief doorloopt (ontstaan, beginnen, aanwezig zijn, groter worden, kleiner worden, eindigen, verdwijnen enz.)’ (11). Het lijkt geen twijfel dat De Kleijns aanpak goede resultaten heeft opgeleverd (zie in dit verband Miceli (2004) voor een vergelijking van DK en corpusge-

gevens voor werkwoordsparen die het *stijgen* of *dalen* van een economische variabele uitdrukken). Toch valt het enigszins te betreuren dat er in DK geen enkele indicatie wordt gegeven van de relatieve frequentie van de synonieme werkwoorden.

Ondanks bovengenoemde iets minder positieve kenmerken zouden veel lexicografen een voorbeeld kunnen nemen aan het pioniers- en monnikenwerk dat ten grondslag lag aan het *Combinatiewoordenboek*. Zoals reeds gezegd, is DK onder andere tot stand gekomen omdat de behandeling van vaste niet-idiomatische combinaties in alle bestaande woordenboeken ‘zeer onvolledig en zeer willekeurig’ is (De Kleijn 2003, 5. Zie ook De Kleijn 1999).² Verder is DK van onschatbare waarde voor ontwikkelaars van NVT- en NT2-materiaal. Ten slotte zouden (gevorderde) leerders van het Nederlands het *Combinatiewoordenboek* niet alleen als naslagwerk kunnen gebruiken maar ook als leer(worden)boek.

VLNL probeert ‘een deel van de Vlaamse woordschat te inventariseren, waarbij [de samenstellers] vooral oog hebben voor de verschillen met het Nederlands’ (8). Ook al richt het boek zich tot ‘iedereen die in het Nederlands geïnteresseerd is of die zijn ervaring aan beide kanten van de grens wil toetsen’ (8), men krijgt toch snel het gevoel dat het boek voor Nederlanders is bedoeld. Dit blijkt onder andere uit het feit dat de samenstellers vrij vaak slechts een omschrijving van het Vlaamse begrip opnemen, terwijl er een Nederlands equivalent bestaat. Naast het Vlaamse *onroerende voorheffing* bijvoorbeeld ontbreekt het Nederlandse *onroerendezaakbelasting*.

Naast woorden waarvan een (of meer) betekenis(sen) typisch is (zijn) voor Vlaanderen, bestaat een groot deel van het corpus uit ‘specifiek Vlaamse collocaties, idiomen en uitdrukkingen’ (9). Een van de verdiensten van de samenstellers van dit woordenboek is het opnemen van citaten uit de Vlaamse pers (met bronvermelding) als illustratie bij de meeste trefwoorden of uitdrukkingen. Er is ook rekening gehouden met de ‘verschillende verhoudingen’ tussen Vlaamse en Nederlandse woorden (8): van ‘woorden die zaken noemen die in Nederland onbekend zijn, zoals *alarmprocedure*, *gewest*, *taalrol*’ (8) is een betekenisomschrijving gegeven; ‘officiële termen, zoals *schepen* [in Nederland: wethouder] of *procureur des konings* [in Nederland: officier van justitie]’ (8) krijgen het label <bnl.> naast zich; naast de vele niet-officiële woorden staan ‘een of meer algemeen Nederlandse synoniemen van het Vlaamse woord’ (8–9).³

2.2. De algemene woordenboeken: HVD en KRA

De redactie van HVD typeert haar woordenboek als een ‘typisch gebruikswordenboek’ dat met zijn ca. 90.000 trefwoorden ‘een overzicht [moet] geven van actueel, gebruikelijk Nederlands’ (XI). Ten opzichte van de vorige druk is HVD uitvoerig bewerkt. Er zijn zo’n 3900 nieuwe trefwoorden toegevoegd, zoals *amusementswaarde*, *euromunt*, *onthaasten* en *zoekmachine*. Onder de nieuwe trefwoorden is er ook een grote hoeveelheid nieuwe Belgisch-Nederlandse woorden, zoals *gezondheidsindex* en *SIS-kaart* (XI). Vermeldenswaard is ook dat

werkwoorden met een vast voorzetsel als aparte ingangen zijn opgenomen (bijvoorbeeld *afgaan op, houden van, uitgaan naar*). Hiervoor is – terecht – afgeweken van de strikt alfabetische volgorde: *uitgaan van* bijvoorbeeld wordt meteen na *uitgaan, uitgaan naar* en *uitgaan op* verklaard en niet na *uitgaans-verbod*.

Verder is de artikelstructuur volledig herzien: de in de eerste druk ingevoerde cijfer-punt-cijfer-code voor de ordening van woordgroepen is vervangen door een strikt alfabetische ordening van woordgroepen,⁴ met een kleurmarkering van het ‘gidswoord’, dit is het opzoekwoord van een woordgroep (XIII). Als de gebruiker een bepaalde woordgroep opzoekt, kan hij immers zijn weg naar de opgezochte woordcombinatie makkelijker vinden door in eerste instantie uitsluitend naar de woorden in het blauw te kijken.

Een andere nieuwigheid betreft het opnemen binnen de artikelen van de betekenisverwante woorden uit het *Van Dale Groot woordenboek van Synoniemen*. Met betekenisverwante woorden worden niet alleen synoniemen bedoeld maar ook antoniemen, hyperoniemen (dit is overkoepelende termen) en hyponiemen (dit is woorden met een nauwere betekenis). Een voorbeeld ter illustratie: naast de eerste betekenis van *aanbidden*, namelijk ‘als goddelijk wezen vereren’ staat het hyperoniem *eren*, bij de tweede betekenis, namelijk ‘(iem.) met geestdrift bewonderen’ worden onder andere de volgende synoniemen opgenomen: *aan iemands voeten liggen, adoreren, iem. op een voetstuk plaatsen, iem. op handen dragen, verafgoden, weglopen met* en enkele hyponiemen, onder andere *iem. naar de ogen zien*. Door betekenisverwante woorden bij de alfabetisch gerangschikte trefwoorden op te nemen, vervult HVD eveneens een onomasiologische functie (cf. infra). Op die manier is het tevens op taalproductie gericht.

Nieuw zijn ook de kaderteksten. Die hebben betrekking op algemene zaken, zoals dieren, emoticons, het schoolstelsel in Nederland, het schoolstelsel in België, vitamines, en op grammatica (morfologie en syntaxis): achtervoegsel, afleiding, morfeem, ‘t kofschip, valentie; balansschikking, ellips, hoofdzin, woordvolgorde.

KRA biedt in één band ‘een algemeen verklarend woordenboek, een zakenwoordenboek en een synoniemenwoordenboek’ (V) dat voor een breed publiek is bedoeld. Het bevat ca. 75.000 trefwoorden, waaronder enkele duizenden ‘die vooral betrekking hebben op domeinen in de zakelijke sfeer’ (V), zoals marketing, economie, bank- en geldwezen, recht en ICT. In vergelijking met andere woordenboeken van dit type heeft KRA vrij veel termen of gebruikswijzen van termen die typisch zijn voor het Belgisch-Nederlands. Bijzonder nuttig voor de gebruiker zijn de synoniemen en betekenisverwante woorden die onderaan op elke pagina zijn afgedrukt en die telkens corresponderen met de trefwoorden op dezelfde pagina. De redactie heeft betekenisverwantschap ruim opgevat: ze heeft ‘niet alleen de strikte synoniemen (...) opgenomen (**nuttig** handig, dienstbaar...), maar ook woorden die betekenisverwant zijn en misschien een grammaticaal of stilistisch van het trefwoord afwijkend gebruik in het Nederlands hebben (**slim** bedachtzaam, schrander, ..., maar ook:

goochem, gewiekst, ...)' (VIII). Jammer is echter dat de redactie zich hier meestal beperkt heeft tot het woordniveau. Synonieme of betekenisverwante uitdrukkingen komen er namelijk niet systematisch in voor.

Naast definities staan er in KRA talrijke voorbeeldzinnetjes die het (syntactische) gebruik van de trefwoorden illustreren. Om de gebruiksvriendelijkheid te verhogen, heeft de redactie gebruik gemaakt van onderstreepte labels om aan te geven dat een woord (of een betekenis ervan) typisch is voor een vakgebied (recht, computer, ...), een dialect of een groep taalgebruikers.

Naast hun (traditionele) semasiologische functie vervullen HVD en KRA ook een onomasiologische functie. Deze verklarende woordenboeken kunnen immers ook als synoniemenwoordenboeken worden gebruikt. In HVD worden de synoniemen en betekenisverwante termen binnen de artikelen zelf geclusterd (zie in dit verband de tabellen 1 en 2), in KRA staan ze onderaan op de pagina (cf. supra). Aangezien de betekenisverwantschap zowel in HVD als in KRA ruim is genomen, dient de gebruiker die zijn taalgebruik wil nuanceren of variëren, voorzichtigheid aan de dag te leggen. HVD neemt de volgende termen zonder label als synoniemen van *loon* op: *arbeidsloon*, *bezoldiging*, *pree*, *salaris*, *traktement* en *wedde*, in KRA staan vermeld: *bezoldiging*, *inkomsten*, *pree*, *remuneratie*, *salariëring*, *salaris*, *soldij*, *verdienste*, *vergoeding*, *wedde*. In de algemene betekenis van *loon* komen *pree* en *wedde* uitsluitend in België voor (beide termen staan trouwens ook in VLNL). Verder is de betekenis van *bezoldiging*, van *traktement* en van *soldij* duidelijk nauwer dan die van *loon* en *salaris*.

Zoals reeds gezegd, valt het te betreuren dat KRA bijna uitsluitend synoniemen op woordniveau opgenomen heeft. Synonieme of betekenisverwante uitdrukkingen komen er niet systematisch in voor. Bij *bijdehand* ontbreekt bijvoorbeeld de synonieme uitdrukking *bij de pinken*.

De opgenomen synoniemen en betekenisverwante termen maken het ook mogelijk na te gaan in welke mate de samenstellers van het woordenboek enige systematiek aan de dag hebben gelegd voor wat de macrostructuur betreft. HVD vermeldt *taal* als hyperoniem van *Amerikaans* en van *Vlaams*, bij *Duits*, *Engels*, *Frans*, *Nederlands* en *Turks* is het hyperonieme *taal* (in het blauw) gemarkeerd. Bij het lemma *taal* vindt men alle namen van talen, waaronder de zonet genoemde termen, als hyponiemen. Bij het doornemen van de lijst hyponiemen bij *taal* constateert men dat het woordenboek vreemde lacunes vertoont. *Servo-Kroatisch* en *Turks* staan wel in HVD, *Hongaars*, *Pools*, *Sloveens* en *Tsjechisch* niet! *Catalaans* wel, *Baskisch* niet! *Frankisch* wel, *Saksisch* niet! Het is verder zeer de vraag waarom *Hollands* en *Waaals*, *sociolect* en *vaktaal* niet als hyponiemen bij *taal* opgenomen zijn, terwijl ze wel degelijk als ingang fungeren.

2.3. Het leer(ders)woordenboek VDNT2

VDNT2 is, voor zover ik weet, het eerste leer(ders)woordenboek van het Nederlands. In dit woordenboek is 'vooral basisinformatie (...) opgenomen, en met name informatie die gericht is op betekenis en begrip' (787). Verder hebben de samenstellers ook besloten synoniemen en antoniemen op te nemen, omdat die

‘soms kunnen helpen de betekenis van een woord te begrijpen, zeker als dat synoniem een internationaal karakter heeft’ (791).

Voor de definitie van de ruim 14.000 trefwoorden is een beroep gedaan op de 2.000 woorden uit het *Basiswoordenboek Nederlands* van De Kleijn en Nieuwborg, ‘een boeiende uitdaging’ die de redactie ‘soms voor de keus stelde om duidelijkheid en eenvoud boven precisie te stellen’ (789). Om al te ingewikkelde definities te vermijden, zijn de samenstellers soms van dit systeem afgeweken door binnen de definitie een woord te gebruiken dat niet in het *Basiswoordenboek* staat of door naast de ingang een tekening op te nemen die de betekenis van het woord duidelijker maakt (zie 2.4).

Bij het selecteren van de trefwoorden zijn de samenstellers uitgegaan van een door Van Dale aangelegd bestand van vijf jaargangen van Nederlandstalige dagbladen. Behalve woorden die vaak in krantenmateriaal voorkomen, hebben ze ook plaats ingeruimd voor ‘zaken die in het dagelijks leven frequent voorkomen (*tandpasta, kam*)’ (787). In tegenstelling tot de meeste woordenboeken wordt er voor de valentie van de werkwoorden naast voorbeeldzinnen een beroep gedaan op een kort zinnetje met het werkwoord, het subject en de eventuele objecten. Naast de eerste betekenis van *mankeren* (‘niet helemaal goed zijn’) staat bijvoorbeeld [*er mankeert iets (aan iets)*]. Naast de tweede betekenis (‘niet gezond zijn; een ziekte hebben’) treft men [*niemand mankeert iets*] aan. Net als HVD neemt VDNT₂ werkwoorden met een verplicht vast voorzetsel als aparte ingangen op, bijvoorbeeld *ontbreken aan*. Verder vindt de gebruiker in VDNT₂ een aantal ‘informatieve teksten’ over de Nederlandse en Belgische samenleving (bijvoorbeeld maaltijden, politiek, religie, ...).

Ook typografisch onderscheidt VDNT₂ zich van andere woordenboeken: de ingangen zijn in het blauw gedrukt, wat een betere opzoekbaarheid met zich meebrengt, en het genus staat vóór elk substantief. Ook bij de synoniemen van substantieven wordt systematisch het lidwoord vermeld.

Ten slotte dient ook vermeld dat de uitspraak van alle trefwoorden beluisterd kan worden op de gratis bijgeleverde cd.

2.4. De definities in de drie synchrone woordenboeken

In deze paragraaf staat een lexicografisch aspect centraal dat van belang is voor NVT- en NT₂-leerders, namelijk definities. Ook al horen definities tot de kern van de lexicografische activiteit, toch worden woordenboeken – eigenaardig genoeg – vrij zelden naar de kwaliteit van de opgenomen definities beoordeeld. Op de zwakheden van woordenboekdefinities is al meermaals gewezen (zie onder andere Wierzbicka 1996, Verlinde et al. 1998 en Hiligsmann (te verschijnen)). Woordenboekdefinities zijn wel eens circular: X wordt met Y geparafraseerd en Y wordt dan weer omschreven met X. Hiernaast lijden definities vaak ook aan obscuriteit of opaciteit, waarbij ze soms moeilijker termen bevatten dan de te definiëren term zelf.

Ook al ben ik me ervan bewust dat het hier om een algemeen probleem gaat dat weliswaar niet specifiek van toepassing is op de bovengenoemde woordenboeken, het lijkt me toch nuttig hierbij stil te staan: als iemand naar het

Tabel 1: Enkele namen van vissen in HVD, KRA en VDNT25

	HVD	KRA	VDNT2
forel	zalmachtige, gevlekte zoetwatervis, ↓ beekforel, regenboogforel	zalmachtige vis in bergstromen, <i>Salmo trutta</i> of <i>Salmo gairdneri</i>	een vis die in zoet water leeft + tekening
haring	zilvergrijze zoutwatervis, ↑ zeevis ↓ bokking, grasharing, groenharing, harderwijker, kantjes-haring, kipper, kolharing, koninginnenharing, kuilharing, kuitharing, maatjesharing, pekel-haring, rolmops	bekende, voor consumptie geschikte zeevis (<i>Clupea harengus</i>)	een vis + tekening + kadertje ⁶
inktvis	koppotig weekdier met vangarmen en een klier die een zwart vocht afscheidt, vaak ook met inwendige schelp, ↓ kraak, octopus, pijlinktvis, zeekat	koppotig weekdier	een soort vis + tekening
kabeljauw	zoutwatervis met een witte streep over de flank, ↑ zeevis ↓ stokvis	schelvisachtige zeevis (<i>Gadus morhua</i>), die veel voor de consumptie gevangen wordt	een vis + tekening
paling	slangvormige vis van de soort <i>Anguilla anguilla</i> , → aal, meeraal ↓ aal, glasaal, zilveraal	vissenfamilie waarvan de leden een slangachtig lichaam hebben, <u>voor</u> al de in Europa voorkomende soort <i>Anguilla anguilla</i> , ook <i>aal</i> genoemd	een lange, dunne vis + tekening
schol	veel gegeten soort platvis, → pladijs ↓ spreischol	platvissoort met een gladde huid en kleine schubben, levend als bodemvis, onder andere in de Noordzee (<i>Pleuronectes platessa</i>)	een vis + tekening
snoek	vraatzuchtige roofvis met een gestrekt lichaam en platte kop, waarvan alle benige delen met tanden bezet zijn, ↑ zoetwatervis ↓ jager	grote, van roof levende zoetwatervis, <i>Esox lucius</i>	een grote vis die in zoet water zwemt + tekening
tong	platvis van de soort <i>Solea solea</i> ↓ las, sliptong	tongvormige platvis uit de familie Soleidae, gekenmerkt door op de rechterzijde gelegen ogen, onder andere voorkomend in de Noordzee	een vis
tonijn	(sub)tropische zeevis van het geslacht <i>Thunnus</i>	grote makreelachtige vis, veel voorkomend in de Middellandse Zee (<i>Thunnus thynnus</i>)	een vis + tekening
zalm	in de noordelijke zeeën levende weekvinnige vis met rood vlees, die de rivieren opzwemt om kuit te schieten	zeevis met roze of rood vlees die voor het kuitschieten de rivieren opzwemt	een vis met roze vlees, die veel gegeten wordt

woordenboek grijpt, dan is dat over het algemeen in de eerste plaats om de definitie van een term op te zoeken. In wat volgt, wordt dan ook onder andere kort ingegaan op het gebrek aan een systematische definitiestijl van verwante termen of termen die tot eenzelfde familie behoren, iets waar de woordenboekgebruikers (in het bijzonder NVT- en NT2-leerders) behoefte aan hebben om een bepaalde term van andere te kunnen onderscheiden (zie in dit verband ook Hiligsmann te verschijnen). Dit wil ik illustreren aan de hand van enkele voorbeelden uit HVD, KRA en VDNT2. In tabel 1 vindt men definities van enkele namen van vissen.

Wat uit tabel 1 duidelijk naar voren komt, is de uiteenlopende manier waarop termen die tot eenzelfde familie behoren, i.c. namen van vissen, in HVD, KRA en VDNT2 gedefinieerd worden.

Ten eerste zou ik willen wijzen op het gebrek aan nuttige informatie. Men kan zich bijvoorbeeld afvragen waarom er niet bij elke vis in tabel 1 staat of het een zoutwater-/zeevis of een zoetwatervis is. Verder zijn al die vissen voor consumptie geschikt. Aangezien andere vissoorten niet voor consumptie geschikt zijn, zou het wellicht niet overbodig zijn dat stukje informatie op te nemen bij alle vissen die gegeten kunnen worden.

Ten tweede: in de definitie van een term hoort geen woord te worden gebruikt dat moeilijker is dan de te definiëren term zelf. Als iemand bijvoorbeeld het woord *kabeljauw* opzoekt, dan is de kans groot dat hij/zij ook de term 'schelvis' (KRA) niet kent, wat impliceert dat hij/zij er in dat geval toe gedwongen zal worden dat woord op te zoeken.

Ook de samenstellers van VDNT2 hebben voor hun leerderswoordenboek niet altijd een beroep gedaan op een homogene definitiestijl. Op basis van tabel 1 kan men bijvoorbeeld betreuren dat niet alle namen van vissen een tekening naast zich hebben gekregen. Het is eveneens de vraag waarom er slechts bij enkele vissoorten een distinctieve eigenschap wordt opgenomen (bijvoorbeeld *forel*, *paling*). Om *haring*, *kabeljauw*, *schol* en *tonijn* van elkaar te onderscheiden, is de gebruiker aangewezen op de tekening. Bij *tong* moet hij het zelfs zonder tekening stellen en genoegen nemen met het feit dat de *tong* 'een vis' is!

Ten slotte komt het wel eens voor dat definities niet nauwkeurig genoeg of helemaal verkeerd zijn. In VDNT2 wordt bijvoorbeeld *inktvīs* verkeerd gedefinieerd. Een *inktvīs* is niet 'een soort vis' maar een weekdier (cf. de definitie in HVD en in KRA). De samenstellers van VDNT2 hebben zich bij deze definitie blijkbaar laten misleiden door de morfologische opbouw van het woord. Ook HVD en KRA laten in dit verband af en toe een steek vallen. Dit is onder andere het geval met de definitie van *Waaals* (cf. tabel 2). Het *Waaals* is niet 'het Frans dat in Wallonië gesproken wordt', maar een romaans dialect dat in Wallonië [het zuidelijke deel van België] (door steeds minder mensen) gesproken wordt. Voor het Frans dat in Wallonië gesproken wordt, wordt de benaming Belgisch-Frans gehanteerd. Het gebrek aan nauwkeurigheid kan verder worden geïllustreerd aan de hand van enkele andere voorbeelden van namen van talen (tabel 2).

Tabel 2: Enkele namen van talen in HVD, KRA en VDNT2

	HVD	KRA	VDNT2
Hollands	Nederlands	1. de taal van Holland (<i>bet</i> 2 [= populaire benaming voor Nederland]); het Nederlands 2. de tongval van Holland (<i>bet</i> 1 [= de provincies Noord- en Zuid-Holland tezamen; het gebied van het voormalige graafschap Holland])	de taal die in Nederland wordt gesproken = het Nederlands
Nederlands	de algemene taal van Nederland en Vlaanderen, → Hollands ↓ Indisch, Middel-Nederlands, Oud-Nederlands, Zuid-Nederlands	de taal die gesproken wordt in Nederland, Noord-België en de noordwest-hoek van Frankrijk, tevens officiële taal in Suriname en op de Nederlandse Antillen	de taal die in Nederland en in Vlaanderen wordt gesproken
Vlaams	het Nederlands dat in de Nederlandstalige gewesten van België gesproken wordt, ↑ taal ↓ Verkavelingsvlaams	de taal van de Vlamingen, de in Vlaanderen gesproken dialecten	het Nederlands zoals dat in België gesproken wordt
Waaals	het Frans dat in Wallonië wordt gesproken	Frans zoals dat in Wallonië / en een deel van Noord-Frankrijk wordt gesproken	

Uit tabel 2 blijkt dat HVD en VDNT2 *Nederlands* en *Hollands* vrij onnauwkeurig gedefinieerd hebben, althans in vergelijking met de definitie in KRA. Wat *Vlaams* betreft, hadden de samenstellers van de drie woordenboeken (naar het voorbeeld van de definitie van *Hollands* in KRA) een onderscheid moeten maken tussen twee betekenissen, namelijk de tongval van de Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen, en de betekenis: ‘algemene benaming voor de taal (talen) die in het Nederlandsprekende gedeelte van België gesproken wordt (worden)’.

3. Conclusie

Al met al zijn de besproken woordenboeken handige hulpmiddelen voor de neerlandistiek extra muros. Ondanks de bovengenoemde tekortkomingen zijn HVD en KRA degelijke algemene verklarende en synoniemenwoordenboeken en VLNL een degelijke verzameling van de Belgisch-Nederlandse woordenschat. Voor NVT- en NT2-leerders zijn DK en VDNT2 echter nuttiger en interessanter, al was het maar omdat die twee woordenboeken specifiek voor die leerdersgroepen bedoeld zijn. Aan de lexicografische onderbouwing van deze leerderswoordenboeken (onder andere de aanpak van DK) zouden algemene verklarende woordenboeken trouwens een voorbeeld kunnen nemen.

Noten

- 1 De macrostructuur van het woordenboek heeft onder andere betrekking op de opgenomen woordenschat en het aantal trefwoorden, de microstructuur op de opbouw van elk trefwoord en de informatie die bij elke ingang wordt opgenomen.
- 2 Ook HVD, KRA en VDNT₂ schieten op dit gebied duidelijk tekort. Van de 29 verba die DK bij *reis* opneemt, staan er in HVD vier, namelijk *annuleren*, *boeken*, *maken* en *ondernemen*, in KRA één, namelijk *maken*. VDNT₂, dat voor leerders van het Nederlands bedoeld is, vermeldt slechts *maken* en *op reis gaan*. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de synoniemen *uitstapje* en *excursie*. Van de 13 verba bij *woordenboek* staan er twee in HVD (*raadplegen*, *in het woordenboek staan*), in KRA en in VDNT₂ ontbreken ze allemaal!
- 3 Dit betekent niet dat de Vlamingen de standaardtalige equivalenten niet zouden kennen. Integendeel! Trouwens: de heteronymie is in Vlaanderen meestal groter dan in Nederland. Voor een bepaald begrip kent het Belgisch-Nederlands vaak meer betekenisverwante termen dan het Standaardnederlands.
- 4 De term ‘woordgroepen’ wordt hier vrij ruim opgevat. Hieronder vallen zowel voorbeeldzinnen als collocaties, idiomen en spreekwoorden.
- 5 De pijltjes vervangen de door de redactie van HVD gebruikte tekens. ↑ duidt hyperoniemen aan, ↓ hyponiemen en → synoniemen.
- 6 De tekst van het kadertje luidt als volgt: ‘Een typisch Nederlands gebruik is het eten van een zoute haring aan een kar of bij een kraam. De rauwe haring – met stukjes ui – wordt dan bij de staart gepakt en zo in de mond gedaan’ (VDNT₂, 246).

Besproken woordenboeken

- BAKEMA, P. ET AL.: *Vlaams-Nederlands woordenboek*. Antwerpen en Utrecht, 2003.
- COENDERS, H. ET AL.: *Kramers woordenboek Nederlands*. Utrecht, 2002.
- KLEIJN, P. DE: *Combinatiewoordenboek van Nederlandse substantieven met hun vaste verba*. Amsterdam, 2003.
- STERKENBURG, P. VAN: *Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands*. Utrecht en Antwerpen, 2002.
- VERBURG, M. EN STUMPEL, R.: *Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal (NT2)*. Utrecht en Antwerpen, 2003.

Bibliografie

- HILIGSMANN, PH.: ‘Naar een nieuwe definitie van “definitie”?’. Ph. Hiligsmann (red.), *Handelingen van het colloquium ‘Neerlandistiek in Frankrijk en in Franstalig België’*, Louvain-la-Neuve-maart 2004. Te verschijnen.
- KLEIJN, P. DE: ‘Nederlandse woordenboeken als basis voor een woordenboek van vaste verbindingen?’. *Neerlandica Extra Muros* (37) 3 (1999), 14–22.
- MICELI, M.: ‘Stijgers en dalers in zakelijk Nederlands’. G. Janssens, S. Sereni, en E. Spring (red.): *n/f 4. Onderzoek en praktijk in de Franstalige neerlandistiek* (2004), 177–191.

- SWANEPOEL, P.: 'Dictionary typologies: a pragmatic approach'. P. van Sterkenburg (red.), *A Practical Guide to Lexicography*, Amsterdam en Philadelphia, 2003, 44–69.
- VERLINDE, S. ET AL.: 'Redéfinir la définition'. Th. Fontenelle et al. (red.), *Actes Euralex '98 Proceedings*. Luik, 1998, 375–384.
- WIERZBICKA, A.: *Semantics. Primes and Universals*. Oxford en New York, 1996.

..... *Literatura Niderlandzka? A co to?*
Literatuur uit de Lage Landen in Polen
in het laatste decennium

Inleiding

‘Nederlandse literatuur? Wat is dat?’ Een doorsnee Pool weet weinig van de letterkunde van de Lage Landen. Het wordt de laatste tijd in Polen wel wat beter met de algemene bekendheid van de Nederlandse cultuur. Maar de Nederlandse literatuur? Nee, die is in Polen niet bekend. De Poolse neerlandici doen hun best om daar verandering in te brengen. In 1993 organiseerde Jerzy Koch van de Universiteit Wrocław in het voor de Poolse cultuur zeer belangrijke Nationale Ossoliński-Instituut in Wrocław een tentoonstelling over Nederlandse literatuur in Poolse vertaling. In zijn catalogus *Książka niderlandzka w przekładzie polskim. Katalog wystawy w bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich / Het Nederlandse boek in Poolse vertaling. Catalogus van de tentoonstelling in de bibliotheek van het Nationale Ossolinski-Instituut* (Wrocław 12–28 mei 1993. Kłodzko: Witryna Artystów, 1993) vindt men gedetailleerde informatie over de aanwezigheid van de Nederlandse literatuur in Polen vanaf de vroege 19e eeuw.

Tien jaar later, in 2003, organiseerde hetzelfde Ossoliński-Instituut weer een tentoonstelling, nu onder de ‘multimediale’ titel ‘www.literaturaniderlandzka.pl’. Het idee kwam van de Nederlandse ambassade in Warschau die een gelijknamig digitaal project opstartte, waaraan ook neerlandici uit Warschau, Krakau en Wrocław deelnamen. Deze twee gebeurtenissen lijken een geschikt kader om een beeld van de Nederlandse literatuur in Polen in het decennium 1993–2003 te schetsen.

Een decennium – twee gezichten

Vooraf moeten twee andere belangrijke gebeurtenissen worden vermeld die met 1993 en 2003 samenhangen: een literaire en een culturele. In 1993 verscheen de moderne Poolse versie van het bekendste werk uit Nederland, *Het achterhuis* van Anne Frank, in de vertaling van Alicja Dehue-Oczko, en in 2003 werd het voor de derde keer heruitgegeven – nu als definitieve tekst bij de prestigieuze uitgeverij ZNAK. Eveneens in 1993 verscheen (bij uitgeverij Wydawnictwo Dolnośląskie in Wrocław) het boek *Martwa natura z wędzidłem* (‘Stilleven met bit’) van de m.i. grootste Poolse dichter van de 20e eeuw, Zbigniew Herbert –

een door de Poolse lezerswereld zeer goed ontvangen verzameling essays over de Nederlandse Gouden Eeuw, waarin ook schrijvers als Huygens, Bontekoe en Langendijk besproken worden. Het boek werd zo goed ontvangen, dat de prestigieuze Fundacja Zeszytów Literackich uit Warschau, het in 2003 nog een keer (inmiddels de derde, nadat Wydawnictwo Dolnośląskie in 1998 een tweede editie maakte) heeft gepubliceerd.

Nóg twee feiten zijn voor de Lagelands-Poolse literaire connecties van belang. Ten eerste de toekenning van de Martinus Nijhoff Prijs voor Vertalingen in 1995 aan Jerzy Koch. Ten tweede de publicatie in 1999 van *Słownik pisarzy niderlandzkiego obszaru kulturowego – flamandzkich i holenderskich, nowotacińskich, surinamskich, afrykanerskich i fryzyjskich* ('Woordenboek van schrijvers uit het Nederlandse cultuurgebied – Vlaamse en Hollandse, Neolatijnse, Surinaamse, Afrikaanse en Friese schrijvers', Warszawa: Wiedza Powszechna) van Andrzej Dąbrówka. Voor de eerste keer verscheen daarmee op de Poolse markt een immens lexicon (600 pp.) dat uitsluitend aan de Nederlandse literatuur is gewijd.

Welk beeld krijgt men nu van de Nederlandse literatuur in Polen? Dat beeld heeft twee gezichten; het ene is mooi en optimistisch, het andere niet.

Het optimistische gezicht

Ik begin met het eerste, het optimistische gezicht. Als we naar de in dit decennium vertaalde dichters, schrijvers en dramaturgen uit de Lage Landen kijken, dan krijgen we al gauw een imposante lijst van vijftintig namen en zevenenveertig vertaalde titels. Dat is veel. Verheugend is ook dat er eindelijk ook werken uit vroegere perioden vertaald worden, zoals Multatulí's *Maks Havelaar czyli aukcje kawy Holenderskiego Towarzystwa Handlowego* ('Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handel Maatschappij') dat in 1994 in de vertaling (met uitvoerig commentaar) van Jerzy Koch in de prestigieuze reeks 'Biblioteka Narodowa' van het Nationaal Ossoliński-Instituut in Wrocław verscheen. De publicatie van twee werken uit de late middeleeuwen en de renaissance is de verdienste van Piotr Oczko, een anglist-neerlandicus uit Krakau die zich in de historische letterkunde specialiseert. Het gaat ten eerste om *Cudowna historia Maryjki z Nijmegen, która przez siedem lat miała do czynienia z diabłem. Anonimowy mirakl niderlandzki z XV wieku* ('Wonderbare historie van Mariken van Nieumeghen die zeven jaar lang met de duivel te maken had. Een anoniem Nederlands mirakel uit de 15e eeuw'), in 1998 in Krakau verschenen. Het tweede is de Poolse vertaling van Vondels *Lucyfer* uit 2002. Vondel in het Pools – dat moet toegejuicht worden!

In het Multatuli-jaar 1994 verschenen er naast *Max Havelaar* nog vijf andere vertalingen. Dit jaar vormt als het ware het nieuwe begin van een 'Nederlandse golf' op de Poolse literaire markt na een zeer moeilijke periode in begin jaren negentig, toen de hele boekenmarkt ten gevolge van politieke veranderingen

drastisch veranderde, om niet te zeggen ineens stortte. Talrijke vroegere staatsuitgeverijen raakten in grote financiële en organisatorische moeilijkheden en nieuwe privé-uitgeverijen wilden op korte termijn enkel winst maken (met boeken van Ludlum of Tom Clancy). Het duurde enkele jaren tot er op de verstoorde boekenmarkt een soort evenwicht terugkeerde. Voor de Nederlandse literatuur dus: tot 1994. Het volgende jaar – 1995 – was een recordjaar met negen vertaalde titels. Zoveel zou het later niet meer worden. In 1996 vinden we nog acht vertaalde titels uit de Lage Landen, maar daarna is het abrupt afgelopen: in 1997 één vertaald werk, in 1998 twee.

Maar toch: vijftientig namen en zevenenveertig vertaalde titels is niet niets. Wel moet opgemerkt worden dat meer dan de helft van die productie te vinden is in de eerste helft van het decennium. Het zijn vertalingen van Hugo Claus (*Het verdriet van België*, en *Omtrent Deedee*), Willem Frederik Hermans (*De donkere kamer van Damokles* en zijn verhalen *De laatste roker* en *De onversleten wandelaar*), Cees Nooteboom (*Rituelen* en *Het volgende verhaal*), verhalen van Kristien Hemmerechts, *Oeroeg* van Hella Haasse, *Zangeres op Zanzibar* van Lieve Joris, *De virtuoos* van Margriet de Moor), een verhaal van Milo Anstadt (*Het rode lint*) alsook gedichten van Gerrit Achterberg, Tom van Deel, Hans Faverey, Ida Gerhardt, Leonard Nolens, Toon Tellegen en Anton van Wilderode.

In de tweede helft van ons decennium wordt het rustiger. Het blijft nu bij een gemiddelde van ca. vier vertaalde werken per jaar. We vinden hier Harry Mulisch (*De Procedure*), Nooteboom (*Het volgende verhaal* en *Rituelen*), een nieuwe Hella Haasse (*Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven*), een nieuwe Lieve Joris (*Terug naar Kongo*), twee dramatici: Judith Herzberg (*Kras*) en Karst Woudstra (*Een zwarte Pool*), Het dagboek van Anne Frank, Milo Anstadt (*Kind in Polen*), Etty Hillesum (*Het verstoorde leven* en *Het denkende hart van de barak*), Moses Isegawa (*Slangenkuil* en *Abessijnse Kronieken*).

Verder *Het gouden ei* van Tim Krabbé, gedichten van Claus en de reeds genoemde Vondel.

Litteraire 'golven'

De boven aangegeven vertaalproductie stelt Poolse lezers in staat om de praktisch onbekende literatuur uit de Lage Landen tóch te leren kennen. Maar krijgen die potentiële lezers een compleet en evenwichtig beeld van deze literatuur? Helaas niet. Het is zoals altijd: de keuze van de vertaler bepaalt de lectuur van de lezer. En die keuze is enerzijds verbonden met persoonlijke voorkeuren van de vertalers, anderzijds met de prioriteiten van de betrokken uitgeverij. En zo verloopt ook de literaire bemiddeling tussen de Lage Landen en Polen in golven die veroorzaakt zijn door de twee bovengenoemde factoren.

De eerste golf noem ik de 'poëtische'. Heel veel vertaalde werken zijn gedichten. Niet minder dan elf poëzietitels staan op de vertalingenlijst- dat is bijna één

vierde van alle vertalingen. We zien tevens een reeks van negen Nederlandse en Vlaamse dichters – dat is meer dan één derde van alle vertaalde auteurs. Daarbij moet gezegd worden dat deze gedichten niet in de meest verspreide literaire tijdschriften verschijnen. Zo vinden we bijvoorbeeld de gedichten van Anton van Wilderode in *Podkowiński Magazyn Kulturalny* ('Cultureel Magazine van Podkowa' [Leśna bij Warschau]) in vertaling van de Leuvense poloniste Zofia Klimaj-Goczół en de Warschause neerlandicus Andrzej Dąbrówka. Dit tijdschrift, hoewel niet zo bekend, verzamelt onder zijn auteurs de beste 'literaire' namen in Polen, zoals de criticus Tomasz Burek of de dichter Jarosław Marek Rymkiewicz. Een ander geval van een vrij elitair tijdschrift waarin Nederlandse en Vlaamse dichters worden gedrukt, is het blad *KRESY – Kwartalnik Literacki* ('Grensland – Literair Kwartaalblad'). In aflevering 4, jaargang 28 (1996) publiceerde Andrzej Dąbrówka een vertaling van werk van zes dichters: vijf van Gerrit Achterberg (uit de bundels 'Eiland der ziel', 'Thebe', 'Moriendo', 'Sphinx' en 'Energie'); drie van Ida Gerhardt; vier van Tom van Deel (uit de bundels 'Achter de waterval' en 'Manuscript'); vijf gedichten van Toon Tellegen uit diens cyclus 'Ik en ik'; het titelgedicht uit de bundel 'Het ontbrokene' van Hans Faverey; en vijf gedichten uit de cyclus 'Liefdesverklaringen' van Leonard Nolens.

Poëziebundels verschijnen met grote regelmaat bij de kleine maar buitengewoon verdienstelijke uitgeverij Witryna Artystów ('Kunstenaarsvitrine') van het Cultureel Centrum in Kłodzko, een klein provinciestedje ten zuiden van Wrocław. Een klein stadje, een kleine uitgeverij – en toch werden ze ooit bezocht door niemand minder dan Hugo Claus. Zijn vertaler, Jerzy Koch, publiceerde ook later nieuwe bundels met gedichten van bijv. Leonard Nolens: *Słowo jest uczciwym znalazcą* ('Het woord is een eerlijke vinder', met gedichten uit de bundels 'Orpheushanden', 'Incantatie' en 'Liefdesverklaring') of opnieuw Claus: *Mały, łagodny, okrutny kat. Wiersze z lat 1948–1963* ('Een kleine, milde, wrede beul. Gedichten uit de jaren 1948–1963'). Bij een andere uitgeverij, het Wrocławse Leopoldinum, verscheen een volgende bundel, nu van Fernand Florizoone: *Źródła Izery* ('De bronnen van de IJzer', met gedichten uit de bundels 'Tussen kreek en wielewaal', 'Het plukken van het riet' of 'Zee van naamloosheid'). Koch geeft hier trouwens een interessante omschrijving van Florizoone, deze 'Nederlandse dichter uit Koksijde in Vlaanderen'.

Een volgende golf is de 'dramaturgische'. In feite was deze golf maar van korte duur; toch is ze vermeldenswaard. Het gaat hier om het toneelstuk van Karst Woudstra, *Polak na czarno* ('Een zwarte Pool') in de vertaling van Elżbieta Osuch, en Judith Herzbergs toneelstuk *Zgrzyt* ('Kras'), vertaald door Joanna Oziębła. De beide stukken werden afgedrukt in het belangrijkste Poolse tijdschrift voor dramaturgie *Dialog* (nr. 4 van 2001). Dit was trouwens een heel 'Nederlands' *Dialog*-nummer (op een modern Pools drama na), met essays en gesprekken over Nederlandse dramaturgie. Wij vinden hier Ruud Engelanders 'I wszyscy w to wierzą. O dramaturgii Judit Herzberg' (En allen geloven dat. Over de dramaturgie van Judith Herzberg), vertaald door Anna Błasiak, verder Rob Klinkenberg's

‘Niedowierzenie słowom’ (Wantrouwen in woorden), vertaald door Elżbieta Osuch, en Dragan Klaić’ ‘Teatralna mapa Amsterdamu’ (De theatrale kaart van Amsterdam). Klaić, directeur van het Theater Instituut Nederland, neemt ook – samen met Sonja van der Valk van dat instituut, Liesbeth Coltof van het Huis a/d Amstel, Chris Keulemans en Ellen Walraven van de groep ‘t Barre Land – deel aan een redactiegesprek met Wim van Stam (alweer vertaald door Elżbieta Osuch).

Een laatste gebeurtenis in de ‘dramaturgische’ golf was de première van Hugo Claus’ *Polowanie na kaczkę* (‘De Metsiers’) van 1981 in de vertaling van Zofia Klimaszewska – Het Theater van de Poolse Radio heeft er in januari 2002 een opname van gemaakt – met beroemde Poolse acteurs.

In de laatste tijd is er echter vooral een ‘prozagolf’ merkbaar. Het zijn romans, essays, herinneringen of verhalen die zowel in boeken als in tijdschriften verschijnen. Het belangrijkste Poolse tijdschrift voor buitenlandse literatuur, *Literatura na świecie* (‘Literatuur in de wereld’) publiceerde met nummer 8/9 van 1995 een als het ware *Nederlands* nummer met een lange reeks van werken van en essays over schrijvers uit de Lage Landen. Als eerste vinden we hier *Rytuały* (‘Rituelen’) van Cees Nooteboom in de vertaling van Elżbieta Osuch-Stańczuk, die ook een essay over ‘Postmodernistyczny dyktantyzm’ (‘Postmodernistisch diletantisme’) en één over ‘Opowieści Ceesa Nootebooma’ (‘De verhalen van Cees Nooteboom’) geschreven heeft. Verder Nootebooms *Następna historia* (‘Het volgende verhaal’), vertaald door Zofia Klimaszewska. Elżbieta Osuch-Stańczuk had voor dit nummer Hermans’ verhaal *Ostatni papieros* (‘De laatste roker’) vertaald. Het gaat vergezeld van een gesprek van Andrzej Dąbrówka met Hermans. Dit interview, onder de titel ‘Ten Hermans to niezłe ziółko...’ (‘Deze Hermans is me een lieverdje...’), is een van de laatste vraaggesprekken met Hermans, die in 1995 overleed. Verder is hier Hermans’ *Wędrownik bez skazy* (‘De onversleten wandelaar’) in de vertaling van Zofia Klimaszewska te vinden. De Vlaamse literatuur werd in dit nummer van *Literatura na świecie* vertegenwoordigd door Kristien Hemmerechts en haar vier *Opowiadania* (‘Verhalen’): *Przed laty* (‘Jaren geleden’, vertaald door Zofia Klimaszewska), *Szóstego czerwca tysiąc dziewięćset sześćdziesiątego szóstego roku* (‘Zes juni negentienhonderdzesenzestig’, vertaald door Urszula Fabisiak), *Podręcznik latynoamerykański* (‘Latijns-Amerikaans leerboek’, vertaald door Iwona Piotrowska) en *Róża* (‘De roos’, vertaald door Ewa Burak).

Een ‘sub-golf’ in het Nederlands proza in Poolse vertaling zijn de Nederlands-joodse schrijvers, in de eerste plaats uiteraard Anne Frank met niet minder dan drie uitgaven van haar *Het achterhuis* in de vertaling van Alicja Dehue-Oczko. Daarnaast Etty Hillesum en Milo Anstadt. De laatste schrijver, die joodse én Poolse wortels heeft, is auteur van *Czerwona wstążka* (‘Het rode lint’) dat door het tijdschrift *Midrasz* (nr. 9 van 1998) van de Poolse Joodse Gemeenten werd gepubliceerd, in de vertaling van Małgorzata Zdzienicka. Zdzienicka heeft in

hetzelfde *Midrasz* (nr. 5 van 1999) een volgend verhaal van Anstadt gepubliceerd: *Amsterdam 1930*. In 2000 heeft ze eerst onder het pseudonim Marga Nicka in het tijdschrift *Krasnogruda* (nr. 11 van 2000) fragmenten van diens *Dzieciństwo we Lwowie* gepubliceerd en daarna het geheel in boekvorm als *Dziecko ze Lwowa* ('Kind in Lwów', Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2000). De originele titel van Anstadts memoires is *Kind in Polen*; het is belangrijk om te weten dat hij zijn kinderjaren in de stad Lemberg – Pools Lwów, Oekraïens Lviv – doorbracht. Vóór 1945 was dat een Poolse stad, daarna niet meer; vandaar de Poolse titel.

In hetzelfde jaar 2000, dat duidelijk in het teken van Nederlands-joodse teksten in Poolse vertaling stond, verscheen – naast de volledig nieuwe uitgave van Anne Franks *Dziennik* ('Het achterhuis') bij de prestigieuze Krakause uitgeverij Znak en het boek van de reeds genoemde Milo Anstadt (die in dat jaar als eerste de belangrijke Poolse Andrzej Drawicz-prijs ontving) – ook nog *Przerwane życie* ('Het verstoorde leven') van Ety Hillesum in de vertaling van Iwona Piotrowska bij de katholieke Krakause uitgeverij WAM. In 2002 werd een volgend werk van Ety Hillesum gepubliceerd, *Mysłące serce. Listy* ('Het denkende hart van de barak'), eveneens in de vertaling van Iwona Piotrowska bij WAM.

De sub-golf 'allochtone literatuur' wordt door Moses Isegawa vertegenwoordigd. Zijn *Kroniki abisyńskie* ('Abessijnse kronieken') in de vertaling van Alicja Dehue-Oczko waren een groot succes: binnen drie jaar (2000–2003) drie uitgaven! En dan kwam nog in hetzelfde jaar bij dezelfde uitgeverij van dezelfde vertaalster zijn *Gniazdo węży* uit ('Slangenkuil').

Het pessimistische gezicht

Nu aandacht voor de pessimistische kant. Globaal gezien is de situatie slecht. In Polen verschijnen per jaar enkele duizenden nieuwe boeken en enkele duizenden literaire nieuwigheden. Daarvan zijn ca. vierduizend boeken vertalingen van buitenlandse werken – dus meer dan driehonderd titels per maand. Het leeuwendeel ervan wordt gevormd door vertalingen uit het Engels. De krap dertig Nederlandse boeken in de beschreven tien jaar bedragen zo'n 1% van alle vertalingen. Dat éne procent bevat heel veel poëzie.

Vanwaar die grote interesse voor poëzie? Een feit is dat dit soort vertalersactiviteiten minder risico's met zich meebrengt. Risico's van financiële aard voor beide partijen (vertalers en uitgevers). De Poolse boekenmarkt is nog steeds niet zo stabiel dat men als vertaler jaren vooruit plannen kan. Zelfs de meest prestigieuze uitgeverijen als ZNAK, Wydawnictwo Dolnośląskie, Noir sur Blanc, W.A.B. of Albatros kunnen aan de vertalers geen garantie op verkoop succes geven. De melding van iemand uit die vertalerskring: 'Om een boek te kunnen vertalen, moet men een contract met de uitgeverij sluiten. Het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds ondersteunt de beoogde vertaling met

70% van de kosten, maar nooit op voorhand. Dus de uitgever moet eerst investeren, zonder te weten of hij het boek verkoopt. De vertalers worden door het NLPVF enkel erkend als zij op de lijst van het Fonds zelf staan. De uitgevers weten praktisch niets van Nederlandse literatuur – tenzij een of ander werk op buitenlandse bestseller-lijsten staat of verfilmd werd’.

Een voorbeeld: Tim Krabbé zag zijn *Złote jajko* (‘Het gouden ei’) in het Pools vertaald – aldus Andrzej Dąbrówka in zijn lexicon; maar het boek was vervolgens *spoorloos* verdwenen, in geen boekhandel te vinden. Pas in 2002 werd het zichtbaar: in een nieuwe versie van de uitgeverij Rebis uit Poznań in de belangrijke reeks ‘Salamandra’. De vertaler, Jacek Wietecki, gaf het boek de titel *Zniknięcie* (‘Verdwijning’). Het werd dus (uit het Engels) vertaald en uitgegeven naar aanleiding van de Hollywoodfilm ‘The vanishing’. Leuk – en karakteristiek! – is een internet-recensie van dit boek: ‘Een goede thriller. Over Hollandse literatuur: vroeger kende ik alleen ‘Het Dagboek’ van Anne Frank en ik dacht dat er van deze natie geen boek meer zou komen dat me zou interesseren. Ik had me duidelijk vergist. *Zniknięcie* is echt de moeite waard om te lezen. Zijn enige grote mankement is de te korte inhoud’.

Opnieuw de vertaler aan het woord: ‘Er bestaat geen beeld van de Nederlandse literatuur in Polen. Zelfs in grote steden kunnen mijn gesprekspartners (hogere opleiding, uitgeveryskringen) *geen enkele* Nederlandse of Vlaamse schrijver noemen. Een Nederlandse of Vlaamse schilder *wel*’. En verder: ‘Er is geen gebrek aan goede vertalers in Polen. Die zijn er wel en die willen graag vertalen. Er is wel het probleem van lage honoraria en geen zekerheid over een volgende ‘bestelling’. Er zou vanuit Nederland en Vlaanderen meer informatie naar Poolse uitgevers toe moeten. Onbekend maakt onbemind. Er wordt geen reclame gemaakt – dat doen de Duitsers of Fransen wel. Iemand moet die uitgevers toch vertellen dat deze literatuur het lezen waard is’.

Droevige woorden, die naar de ‘literaire politiek’ vanuit de Lage Landen vragen. En terecht. Maar hoe ziet die ‘literaire politiek’ eruit? Bestaat er überhaupt zo’n politiek? Toegegeven: er wordt vaak financiële steun uit Nederland en Vlaanderen verleend voor het uitgeven van Nederlandse literatuur. Veel boeken zijn voorzien van een dankbetuiging aan verschillende instellingen – vooral het Nederlandse Literair Productie- en Vertalingenfonds. Er worden bezoeken van schrijvers aan Polen georganiseerd.

In het laatste decennium vonden enkele van dergelijke bezoeken plaats. Hugo Claus kwam in 1994 naar Warschau voor de promotie van ‘Het verdriet van België’; er werd op de Poolse radio zelfs een programma over ‘Flandria Hugo Clausa’ (Het Vlaanderen van Hugo Claus) uitgezonden. Willem Frederik Hermans kwam eveneens in 1994 naar Warschau naar aanleiding van ‘De donkere kamer van Damokles’ in het Pools. Ook Anton van Wilderode kwam naar Warschau, in 1995. Rutger Kopland kwam in 1996 met lezingen naar de

universiteiten in Warschau en Wrocław (nu bij wijze van uitzondering niet voor een promotie van een boek, maar *gewoon zo*; dit was een emeritaatsgeschenk van zijn eigen Universiteit Groningen). Milo Anstadt bezocht Polen in 2000 – naast de reeds genoemde prijsuitreiking in Warschau vond er ook een bezoek plaats aan het ‘Ośrodek Kultury Niderlandzkiej’ (‘Centrum voor Cultuur van de Lage Landen’) van de Universiteit Wrocław. En ten slotte kwam in 2001 naar Warschau, voor de promotie van ‘De procedure’: Harry Mulisch.

Wel een interessante balans, zou iemand kunnen zeggen. Maar aan de andere kant: zou het toch niet een ‘ietsje’ meer kunnen? Meer informatie, meer reclame? En moet het altijd – dit lijkt de vaste regel te zijn – voorafgegaan worden door in het Pools gepubliceerde boeken van de gasten? Kunnen ze niet *gewoon zo* komen om voor een in literatuur geïnteresseerd publiek te spreken? Zo’n publiek bestaat wel: in Warschau, in Wrocław, in Poznań, in Krakau en elders. De regel ‘eerst een vertaald boek’ zou moeten betekenen: vooral de vertalers bij hun werk ondersteunen. Zij zijn in mijn ogen de belangrijkste schakel tussen de Nederlandse en Vlaamse auteurs en hun potentiële Poolse lezers. Maar: worden de vertalers wel voldoende ondersteund?

Inderdaad: men zou vanuit de Lage Landen beter met goede Poolse uitgeverijen moeten samenwerken. Zelfs belangrijke uitgeverijen als het Warschause ‘Noir sur Blanc’ spannen zich niet altijd in om hun eigen boeken goed te verkopen. Concreet voorbeeld: de twee bij ‘Noir sur Blanc’ uitgegeven ‘Hella Haasses’ zien er zeer onooglijk uit en hebben zeer onaantrekkelijke omslagen. Bij ‘Oeroeg’ staat op de achterkant zelfs een noot van de uitgeverij die verbazing wekt: ‘De waarde van haar werk, haar psychologische analyses worden vaak met het werk van Marguerite Yourcenar vergeleken (de hermetische Vlaamse [!] taal verhindert echter een vergelijkbare populariteit)’. Er wordt met geen woord over gerept dat Haasse een (Noord-)Nederlandse schrijfster is. Alleen de romanheld wordt als *holenderski chłopiec* (‘een Hollandse jongen’) voorgesteld. Pas in het tweede Haasse-boek wordt zij als een ‘Hollandse’ schrijfster voorgesteld.

Samenvatting

Het beeld van de Nederlandse literatuur in Polen is veelzijdig. Het is een combinatie van verschillende factoren en het resultaat van de samenwerking van veel partners. In deze samenwerking zijn de vertalers een belangrijke schakel. Zij zouden voor deze literatuur een golf van interesse kunnen bewerkstelligen zoals ooit voor de Scandinavische of Ibero-Amerikaanse literaturen gebeurde. En wat gebeurt er nou met die vertalers? Slechts weinigen die in de jaren zeventig en tachtig actief waren, zijn gebleven. Ryszard Pyciak is directeur van een economische advies-organisatie geworden, Ryszard Turczyn vertaalt nu Duitse literatuur, Andrzej Wojtaś en Andrzej Dąbrówka hebben hun interesses veranderd. Vertalers van Nederlandse literatuur worden schaars, zij moeten beschermd worden!

Maar om met een optimistisch accent te eindigen: heel wat goede vertalers zijn nog steeds bereid om de literatuur uit de Lage Landen naar Poolse lezers te brengen – Zofia Klimaszewska, Jerzy Koch; en ook Alicja Dehue-Oczko, Elżbieta Osuch-Stańczuk, Iwona Piotrowska en Małgorzata Zdzienicka. Zij moeten slagen!

Nederlandse werken in Poolse vertaling 1993–2003

1993

FRANK, ANNE: *Dziennik* (Het achterhuis). Vert. Alicja Dehue-Oczko, Poznań SAAW.

1994

CLAUS, HUGO: *Cały smutek Belgii* (Het verdriet van België). Vert. Axel Holvoet en Zofia Klimaszewska. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.

CLAUS, HUGO: *Sakrament* (Omtrent Deedee). Vert. Zofia Klimaszewska. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.

FLORIZOONE, FERNAND: *Źródła Izery* (= De bronnen van de IJser). Vert. Jerzy Koch. Wrocław, Leopoldinum.

HERMANS, WILLEM FREDERIK: *Ciemnia Damoklesa* (De donkere kamer van Damokles). Vert. Andrzej Dąbrówka. Warszawa, Alfa-Wero.

MULTATULI: *Maks Havelaar czyli aukcje kawy Holenderskiego Towarzystwa Handlowego* (Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij). Vert. Jerzy Koch. Wrocław, Warszawa en Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Biblioteka Narodowa, nr. 236, seria II).

NOLENS, LEONARD: *Słowo jest uczciwym znalazzcą* (= Het woord is een eerlijke vinder). Vert. Jerzy Koch, Kłodzko, Witryna Artystów.

1995

HEMMERECHTS, KRISTIEN: *Przed laty* (Jaren geleden). Vert. Zofia Klimaszewska. *Literatura na świecie* 8/9.

HEMMERECHTS, KRISTIEN: *Szóstego czerwca tysiąc dziewięćset sześćdziesiątego szóstego roku* (Zes juni negentienhonderdzesenzestig). Vert. Urszula Fabisiak. *Literatura na świecie* 8/9.

HEMMERECHTS, KRISTIEN: *Podręcznik latynoamerykański* (Latijns-Amerikaans leerboek). Vert. Iwona Piotrowska. *Literatura na świecie* 8/9.

HEMMERECHTS, KRISTIEN: *Róża* (De roos). Vert. Ewa Burak. *Literatura na świecie* 8/9.

HERMANS, WILLEM FREDERIK: *Ostatni papieros* (De laatste roker). Vert. Elżbieta Osuch-Stańczuk. *Literatura na świecie* 8/9.

HERMANS, WILLEM FREDERIK: *Wędrownik bez skazy* (De onversleten wandelaar). Vert. Zofia Klimaszewska. *Literatura na świecie* 8/9.

MOOR, MARGRIET DE: *Wirtuoz* (De virtuoos). Vert. Maria Zaleska. Poznań, Historia i Sztuka.

- NOOTEBOOM, CEES: *Rytuły* (Rituelen). Vert. Elżbieta Osuch-Stańczuk. *Literatura na świecie* 8/9.
- NOOTEBOOM, CEES: *Następna historia* (Het volgende verhaal). Vert. Zofia Klimaszewska, *Literatura na świecie* 8/9.
- WILDERODE, ANTON VAN: *Wiersze* (Gedichten). Vert. Zofia Klimaj-Goczoł en Andrzej Dąbrówka. *Podkowiński Magazyn Kulturalny* 2 (9).

1996

- WILDERODE, ANTON VAN: *Ludzka kraina* (Menselijk land). Vert. Zofia Klimaj-Goczołowa. Białystok, Wydawnictwo łuk.
- ACHTERBERG, GERRIT: *Wiersze* (Gedichten). Vert. Andrzej Dąbrówka, *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).
- DEEL, TOM VAN: *Wiersze* (Gedichten). Vert. Andrzej Dąbrówka. *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).
- FAVEREY, HANS: *Odlamane* (Het ontbrokene). Vert. Andrzej Dąbrówka. *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).
- GERHARDT, IDA: *Wiersze* (Gedichten). Vert. Andrzej Dąbrówka. *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).
- JORIS, LIEVE: *Śpiewaczka na Zanzibarze* (Zangeres op Zanzibar). Vert. Zofia Klimaszewska. *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).
- NOLENS, LEONARD: *Wiersze* (Gedichten). Vert. Andrzej Dąbrówka. *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).
- TELLEGEN, TOON: *Wiersze* (Gedichten). Vert. Andrzej Dąbrówka. *KRESY – Kwartalnik Literacki* 4 (28).

1997

- HAASSE, HELLA S.: *Urug* (Oeroeg). Vert. Zofia Klimaszewska. Warszawa, Noir sur Blanc.

1998

- ANSTADT, MILO: *Czerwona wstążka* (Het rode lint). Vert. Małgorzata Zdzienicka. *Midrasz* 9/17.
- Cudowna historia Maryjki z Nijmegen, która przez siedem lat miała do czynienia z diabłem. Anonimowy mirakl niderlandzki z XV wieku* (Wonderbare historie van Mariken van Nieumeghen die zeven jaar lang met de duivel te maken had. Een anoniem Nederlands mirakel uit de 15e eeuw). Vert. Piotr Oczko. Kraków, Script.

1999

- ANSTADT, MILO: *Amsterdam 1930*. Vert. Małgorzata Zdzienicka. *Midrasz* 5/25.
- JORIS, LIEVE: *Powrót do Konga* (Terug naar Kongo). Vert. Iwona Piotrowska. Warszawa, Wydawnictwo Prószyński i S-ka.
- NOOTEBOOM, CEES: *Następna historia. Rytuły* (Het volgende verhaal / Rituelen). Vert. Zofia Klimaszewska en Elżbieta Osuch-Stańczuk. Warszawa, PIW.

2000

- ANSTADT, MILO: *Dzieciństwo we Lwowie* (Kind in Polen; fragmenten). Vert. Marga Nicka [Małgorzata Zdzienicka]. *Krasnogruda* 11.

- ANSTADT, MIŁO: *Dziecko ze Lwowa* (Kind in Polen). Vert. Małgorzata Zdzienicka. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie.
- CLAUS, HUGO: *Mały, łagodny, okrutny kat. Wiersze z lat 1948–1963* (Een kleine, milde, wrede beul. Gedichten uit de jaren 1948–1963). Vert. Jerzy Koch. Kłodzko Witryna Artystów.
- FRANK, ANNE: *Dziennik* (Het Achterhuis). Vert. Alicja Dehue-Oczko. Kraków, Wydawnictwo ZNAK.
- HILLESUM, ETTY: *Przerwane życie* (Het verstoorde leven). Vert. Iwona Piotrowska. Kraków, WAM.
- ISEGAWA, MOSES: *Kroniki abisyńskie* (Abessijnse Kronieken). Vert. Alicja Dehue-Oczko. Warszawa, Albatros/Andrzej Kuryłowicz.

2001

- ISEGAWA, MOSES: *Kroniki abisyńskie* (Abessijnse Kronieken). Vert. Alicja Dehue-Oczko. Warszawa, Albatros/Andrzej Kuryłowicz (2e uitg.).
- HERZBERG, JUDIT: *Zgrzyt* (Kras). Vert. Joanna Oziębła. *Dialog* 2001/4.
- MULISCH, HARRY: *Procedura* (De procedure). Vert. Jerzy Koch. Warszawa, W.A.B.
- WOUNDSTRA, KARST: *Polak na czarno* (Een zwarte Pool). Vert. Elżbieta Osuch. *Dialog* 2001/4.

2002

- HILLESUM, ETTY: *Mysłące serce. Listy* (Het denkende hart van de barak). Vert. Iwona Piotrowska. Kraków, WAM.
- HAASSE, HELLA S.: *Niebezpieczny związek albo listy z Daal en Berg* (Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven). Vert. Alicja Dehue-Oczko. Warszawa, Noir sur Blanc.
- KRABBÉ, TIM: *Zniknięcie* (Het gouden ei). Vert. Jacek Wieteki. Poznań, Rebis.
- VONDEL, JOOST VAN DEN: *Lucyfer* (Lucifer). Vert. Piotr Oczko. Kraków, Universitas.

2003

- FRANK, ANNE: *Dziennik* (Het achterhuis). Vert. Alicja Dehue-Oczko. Kraków, Wydawnictwo ZNAK (2e uitg.).
- ISEGAWA, MOSES: *Gniazdo węży* (Slangenkuil). Vert. Alicja Oczko-Dehue. Warszawa, Albatros.
- ISEGAWA, MOSES: *Kroniki abisyńskie* (Abessijnse Kronieken). Vert. Alicja Dehue-Oczko. Warszawa, Słowo (3e uitg.).

N.B. Kijk naar www.kfn.uni.wroc.pl voor de recente ontwikkelingen!

..... *Van A1 (Breakthrough) naar
C1 (Effectiveness)*
*Kroniek van het Nederlands voor
anderstaligen*

Go Dutch!

Go Dutch! is een beginnerscursus Nederlands die leidt naar het laagste niveau van het Common European Framework of Reference ('breakthrough' of A1 geheten). De cursus is tot stand gekomen in het kader van *Small is beautiful* – een project dat gesubsidieerd werd door de Europese Unie en dat in zijn geheel en dus ook voor het Nederlands werd gecoördineerd door de Universiteit van Hull. Doelstelling van project en cursus is: niet-talenstudenten die een stage of een uitwisselingsprogramma volgen, via zelfstudie de basisvaardigheden van het Nederlands bijbrengen zodat ze in Vlaanderen of in Nederland sociaal kunnen overleven.

De cursus staat in zijn geheel op cd-rom, de uitlegtaal is Engels en er is aandacht voor het dagelijkse leven en de cultuur in Vlaanderen en in Nederland. De cursus begint met informatie over het alfabet, spelling, uitspraak, getallen en dergelijke, gevolgd door vijf lesthema's: Wie ben ik, Basisbehoeften, Ergens naartoe gaan, Vrije tijd, Het universitaire leven. Binnen ieder thema worden er vijf 'situaties' behandeld en in die situaties komen, in video, audio of foto, steeds de protagonisten van de 'story' aan bod. In die situaties zijn ook allerlei oefeningen ondergebracht (grammatica, woordenschat, luisteroefeningen, begripvragen, dictees, korte schrijfopdrachten). Bij de 'story' kan men desgewenst de Nederlandse tekst en/of de Engelse vertaling laten meelopen.

Verder is er een zogenaamd 'Resource Centre' en daarin vindt men 'het woordenboek' (met uitspraak, grammaticale verwijzing en vertaling in het Engels), een traditionele uitleg van de grammatica en een alternatieve (waarmee bedoeld wordt: heel weinig uitleg, veel voorbeelden), informatie over de cultuur en over taalfuncties. Je kunt vanuit thema's en situaties naar dit 'Resource Centre' gaan, bijvoorbeeld voor de vertaling van een woord of voor grammaticale uitleg. Je kunt de onderwerpen van het 'Resource Centre' natuurlijk ook apart bestuderen.

De cursus is knap in elkaar gezet, makkelijk te hanteren en er is met inventiviteit en duidelijk plezier aan gewerkt. Omdat de doelgroep van nature niet bovenmatig gemotiveerd zal zijn – waarom zou je Nederlands leren als je in je

gastland ook heel goed met Engels uit de voeten kunt en als de gastuniversiteit zelf steeds meer verengelt? – is het terecht dat de auteurs de multimediale mogelijkheden het volle pond hebben gegeven. Gelukkig hebben ze voor de student die meer wil dan alleen wat ronddobberen in de Nederlandse taal dat ‘Resource Centre’ gecreëerd waardoor de mogelijkheid bestaat dieper op taal en cultuur van de Lage Landen in te gaan.

Boven is gezegd dat men mikt op A1. Dat impliceert een zekere beheersingsgraad niet alleen van de receptieve maar ook van de productieve vaardigheden. Gezien de geringe aandacht die in *Go Dutch!* wordt gegeven aan productie, vooral aan vrije productie, heb ik mijn twijfels over de sociale overlevingskansen op het gebied van spreken en schrijven. Daarnaast vind ik de cultuurrubriek van het ‘Resource Centre’ problematisch. De informatie over nogal wat onderwerpen is inmiddels achterhaald en bij thema’s als politieke partijen of de geschiedenis van Vlaanderen en Nederland is de behandeling zo summier dat de buitenlander er niet veel wijzer van zal worden. Dat geldt ook voor: De Vlaming is een Bourgondiër en de Nederlander een calvinist. Wat moet de buitenlandse student daarmee, nog afgezien van het feit dat het niet waar is?

Niet vanzelfsprekend

Als zich voor onze NT2-cursussen nieuwe leerlingen inschrijven, wordt gevraagd welke cursus of welk cursusboek ze al bestudeerd hebben. Dat levert vaak niet meer op dan ‘blauwe boek’ of, als het meezit, ‘ijsbeerke’. Begrijpelijk. Want door een beginnerscursus *Vanzelfsprekend* en het vervolg daarop *Niet vanzelfsprekend* te noemen leidt men moeder- én vreemde-taalgebruiker binnen in de wereld van de Kantiaanse categorieën. Daar komen, bij het opslaan in het geheugen, brokken van.

Niet vanzelfsprekend begint, in de terminologie van het reeds genoemde Common European Framework of Reference (CEF), op A2-niveau (*Waystage level*) en voert naar B1 (*Threshold level*). Je ziet steeds vaker dat materiaalmakers hun producten proberen af te stemmen op dat Framework. Dat heeft grote voordelen maar die afstemming is niet probleemloos.

Ook *Niet vanzelfsprekend* heeft er moeite mee. Het CEF geeft aan wat men kan op het gebied van spreken en schrijven. Maar voor die onderdelen worden er in *Niet vanzelfsprekend* geen expliciete oefeningen aangeboden (omdat de cursus ook voor zelfstudie bedoeld is). Voldoe je dan toch aan de CEF-criteria voor B1? Omgekeerd geven de niveauomschrijvingen van het CEF geen indicatie voor woordenschat en grammatica. De auteurs van *Niet vanzelfsprekend* doen dat wel: 3000 woorden en de volledige basisgrammatica. Ik vind die afbakening heel zinvol, maar waarop is ze gebaseerd? In ieder geval niet op het CEF.

Die volledige basisgrammatica lijkt overigens op zijn beurt op gespannen voet te staan met een van de vele didactische principes die de schrijvers van *Niet*

vanzelfsprekend hanteren, te weten: aandacht voor verschillende leerstijlen. Sommige studenten, zeggen ze, zijn grammaticaal georiënteerd en willen duidelijke regels. Andere zijn op communicatie gericht, willen geen regels maar taalfuncties. Dat is zo, maar men vraagt zich dan wel af hoe deze laatste categorie die basisgrammatica – en dan ook nog volledig – onder de knie krijgt.

Het leerboek omvat twaalf delen en ieder deel drie lessen. In die delen komen de vertrouwde onderwerpen aan bod (geld, wonen, werken, studeren, kunst, gezondheid, liefde e.d.). In de lessen wordt aandacht besteed aan woordenschat, functies en grammatica. De presentatie daarvan is gebaseerd op soapafleveringen, een dialoog of een authentieke tekst, terwijl lees- en luisteroefeningen ervoor moeten zorgen dat de cursist zich woordenschat, functies en grammatica eigen maakt.

De samenstellers van *Niet vanzelfsprekend* vinden video in het algemeen en hun eigen soapverhaal in het bijzonder heel belangrijk: Het werkt motiverend en het biedt een natuurlijk kader voor woordenschat, taalfuncties en grammatica. Dat laatste is zeker waar. Of zo'n soap motiverend werkt, hangt voor een belangrijk deel af van de vorm waarin hij is gegoten. De protagonisten heten Xavier, Vera en Anton maar in verband met hun geheime missie ook X862, VIII en A321. Die James Bond-achtige optuiging komt echter maar matig uit de verf. De soap ziet er mooi uit, is aardig, inventief en soms heel leuk, maar niet spannend, snel of scherp. Tegen het einde hijst de bejaarde X862 zich in voetbaluitrusting om meer indruk te maken op zijn buurvrouw en valt de studente Vera alsnog voor haar professor. Dat is misschien wel 'des soaps' maar ook een beetje oubollig.

De soapafleveringen worden afgewisseld met een aantal goed gekozen authentieke televisieopnamen.

In het Hulpboek staan alle nieuwe woorden met daarbij een voorbeeldzin, de sleutel bij de oefeningen, het transcript van zowel de soap als van de authentieke luisterfragmenten en informatie voor de docent.

In *Niet vanzelfsprekend* worden een aantal doelstellingen en didactische principes iets te gemakkelijk als een mooi samenhangend geheel gepresenteerd. Gelukkig is dat geen belemmering voor de productie van een zeer verzorgde, rijk gevarieerde en nuttige cursus.

Nederlands voor gevorderde anderstaligen

'Je behoort tot de grote, bontgekleurde groep van gevorderde anderstaligen. Het Nederlands is niet je moedertaal maar je kunt je al aardig redden. Iedereen begrijpt je wel maar toch heb je het gevoel dat je woordenschat en je taalvaardigheid soms tekortschieten. Dan zijn de *Tekstboeken 1 en 2 van Nederlands voor gevorderde anderstaligen* voor jou bestemd.'

'Vertaald' in de niveauomschrijvingen van het Europees Referentiekader betekent dat dat *Tekstboek 1* is afgestemd op 'Vantage' (B2) en *Tekstboek 2* op

'Effectiveness' (C1). En uitgedrukt in tijd kun je *Tekstboek 1* aan na drie schooljaren (zes lesuren per week) en *Tekstboek 2* na vier schooljaren (ook zes lesuren per week).

De aanpak van deze cursus is thematisch. In deel 1 toerisme, geloof en bijgeloof, muziek, interculturele communicatie, sport, politieke instellingen, onderwijs, gezondheid, sociale instellingen, criminaliteit. In deel 2 milieu, wetenschap, verkeer, oorlog en vrede, werk, media, informatica, kunst, geld, recht.

De behandeling van ieder onderwerp volgt vrijwel steeds hetzelfde stramien. Na een korte inleiding wordt er aandacht besteed aan de traditionele vaardigheden: lezen, schrijven, spreken en luisteren. Afgezien van de opdrachten die gegeven worden (een zin, een brief, een tekst schrijven; een gesprek, een discussie, een sollicitatiegesprek voeren, vragen bij luister- en leesfragmenten beantwoorden) betreft die aandacht in zeer ruime mate het lexicon waarbij de woordvorming niet wordt vergeten. Het aantal woordenschatoefeningen is verheugend groot en verheugend gevarieerd. Er zijn – ook heel nuttig – veel oefeningen met preposities. Maar verder komt de grammatica als zodanig alleen nog systematisch en veelvuldig aan bod bij vragen over het imperfectum en het perfectum. Valt er voor gevorderden verder niets te oefenen? Ik zie ze op dit niveau toch nog vaak worstelen met bijvoorbeeld het passief, de modaliteit, met modale partikels en, niet te vergeten, de woordvolgorde.

Het boek is niet geschikt voor luie docenten want het geeft bij schrijven veel open opdrachten en daar moet, naar ik aanneem, naar gekeken en over gesproken worden. Ook belangrijk lijkt me de rol van de docent bij de onderdelen 'spreken' en 'luisteren'. Er zijn bij de cursus geen cassettes of cd's: alles staat in het boek. Niet alleen conversatie-, gespreks- en discussieopdrachten maar ook *vragen*. En die moet je stellen. Vragen zoals 'Heb je zelf ooit in een hotel geloged?' of 'Op welke manier kan muziek inwerken op je lichaam?' Bij 'luisteren' staan de vragen die beantwoord moeten worden in het boek maar *ook* de luisterfragmenten waarop die vragen betrekking hebben. De bedoeling zal zijn dat de docent in de klas (of eerst op een cassette) die fragmenten voorleest. Zegt hij of zij daarbij dan eerst: Doe allemaal je boek dicht? De oplossing bij de schriftelijke oefeningen vindt men, volgens de inleiding, op de website van de uitgever: www.acco.be.

In beide boeken staat achterin een 'schrijfhelp' en een 'spreekhelp' (identiek voor boek 1 en 2) met veel tips voor het schrijven van brieven, teksten en samenvattingen en voor het voeren van een conversatie, een telefoongesprek, een discussie, spreekbeurt of sollicitatiegesprek. Daarbij wordt niet alleen verteld hoe je een brief, tekst of gesprek moet structureren, maar er wordt ook aangegeven welke formuleringen daarbij van pas kunnen komen (Hartelijk dank voor uw uitnodiging; Samenvattend kunnen we stellen dat ...; Zullen we dan maar beginnen?). Daarbij is het een gelukkige vondst dat de auteur bij veelge-

bruikte startzinnen aangeeft of het ontbrekende deel een substantief, een hoofdzin, een bijzin enz. moet zijn: Ik moet toegeven dat ... + bijzin; Het spijt me maar ... + hoofdzin; Dat blijkt uit ... + substantief.

Zowel bij de schrijf- als bij de spreekhulp zijn die passe-partout-formuleringen talrijk. Dat is prettig, maar het roept wel de vraag op hoe al dat moois in de hoofden van de leerling wordt opgeslagen en wie controleert of het goed wordt opgeslagen. Ook hier lijkt me voor de docent werk aan de winkel.

De cursus besteedt zowel aandacht aan het leven in Vlaanderen als in Nederland, ook aan taalverschillen. Dat laatste gebeurt vooral in de extra woordenlijsten die aan de behandeling van ieder thema worden toegevoegd: de officier van justitie (NL), de procureur des konings (B), taakleeraar (B), de lector (NL), doppen (B). Dat gebeurt maar zelden in de teksten en de oefeningen. Ook daar echter is er menigmaal reden voor het plaatsen van een B.

Nederlands voor gevorderde anderstaligen is een interessant boek. Er wordt soms wat onorthodox omgesprongen met wat gebruikelijk is bij vaardigheidstraining (de leesteksten bijvoorbeeld zijn veel meer een kapstok voor woordtraining dan voor begripstraining), maar wie voor gevorderden veel en gevarieerd materiaal zoekt voor uitbreiding van de woordenschat, veel spreek- en schrijfpdrachten met nuttige tips en handige formules, is hier aan het goede adres.

Uitdrukkingen en vaste verbindingen

Wie een taal wil leren moet woordcombinaties leren. Op de cd-rom *Konnex* genaamd, wordt geoefend met drie soorten vaste verbindingen: die met een voorzetsel (blij zijn met), uitdrukkingen (in de put zitten) terwijl de derde categorie op de cd-rom wordt aangeduid met 'courante verbindingen'. In het boekje dat bij de cd-rom hoort luidt de omschrijving daarvan: combinaties die een gewone niet-figuurlijke betekenis hebben (centraal staan, vast en zeker).

De combinaties zijn ondergebracht in zes lessen en in iedere les zijn er vijf oefenvormen:

- 1 Je hoort en ziet een zin. In die zin is een woord weggelaten. Bij het invullen kun je kiezen uit drie mogelijkheden.
- 2 Je ziet een zin waarin een woord is weggelaten. Bij het invullen kun je kiezen uit drie mogelijkheden.
- 3 Je hoort een zin waarin een woord is weggelaten. Het weggelaten woord moet je opschrijven.
- 4 Hetzelfde als bij 3, maar nu wordt geoefend met nog niet aangeboden zinnen.
- 5 Hetzelfde als bij 3, maar de zin met het ontbrekende woord moet worden ingesproken.

Alle combinaties worden meerdere malen aangeboden, steeds in een zinvolle context. Bij moeilijke verbindingen wordt een korte uitleg gegeven (alles is in

kannen en kruiken = geregeld). De computer houdt bij welke verbindingen de cursist onder de knie heeft en welke nog niet.

De cd-rom mikt op half-gevorderde volwassenen (vanaf niveau B1 van het *Common European Framework of Reference*), is bedoeld voor zelfstudie, maar een docent kan (delen van) de cursus ook inpassen in zijn of haar eigen les. In dat verband is het heel handig dat alle combinaties, die op de cd-rom worden behandeld, ook in een apart boekje staan, gerangschikt naar les. Op de cd-rom zelf vindt men, in alfabetische volgorde, een lijst van alle combinaties, met verwijzing naar de les waarin de combinatie behandeld wordt, met een omschrijving van de combinatie en met voorbeeldzinnen.

In NVT/NT2-lesmateriaal beperkte zich de aandacht voor vaste verbindingen tot nu toe hoofdzakelijk tot combinaties met voorzetsels. Sinds het verschijnen van *Beeldtaal* (Van der Toorn-Schutte) en *De spijker op de kop* (De Boer en Lijmbach) is er ook oefenmateriaal op het gebied van idiomatische combinaties. Dat ook *Konnex* aan beide onderwerpen aandacht besteedt, is prima want zowel bij preposities als bij idioom zit de niet-Nederlandstalige tot op hoge leeftijd met de handen in het haar. Over de aandacht voor combinaties die een 'gewone niet-figuurlijke betekenis hebben' – op zich natuurlijk ook prima -, het volgende. De definitie die *Konnex* geeft van 'courante verbindingen' en 'uitdrukkingen' mist scherpte en dat wreekt zich bij het plaatsen van een combinatie in de ene of in de andere categorie. Maar dat is een theoretisch probleem. Zorgelijker is het feit dat van die gewone niet-figuurlijke combinaties er maar zo weinig zijn opgenomen. Als de auteurs aangeven wat we in hun categorie 'courante verbindingen' kunnen aantreffen, noemen ze commentaar leveren, de telefoon aannemen, gewond raken. Maar dit type is in het oefenprogramma tamelijk uitzonderlijk. Regel is ook hier figuurlijk, idiomatisch taalgebruik. In het gewone leven, evenwel, doen meer mensen een lamp aan of uit dan dat ze er tegenaan lopen.

Er worden in *Konnex* ongeveer 1000 combinaties aangeboden. Het enige – dubieuze – ordeningsprincipe is: van makkelijk naar moeilijk. Binnen een les krijgen we vijf maal twintig zinnen met voorzetsels, vijf maal twintig met 'courante verbindingen' en vijf maal twintig met 'uitdrukkingen'. Tussen die zinnen is geen enkel verband. Dat maakt het leren en onthouden er niet gemakkelijker op. Ik denk dat in de categorie 'courante verbindingen' en 'uitdrukkingen' een aantal combinaties herleid zou kunnen worden tot een thema of een bepaald begrip, bijvoorbeeld tot 'problemen' of 'succes' of 'beweging'. Zo'n ordening kan het semantiseren vergemakkelijken. Bovendien kan ze ook eens wat andere oefenvormen genereren. Want *Konnex* is heel nuttig, maar duizend zinnen die steeds door dezelfde twee stemmen worden voorgelezen en waarbij steeds weer dezelfde opdrachten volgen, geeft niet direct het gevoel dat er een engeltje op je tong piest (les 1, uitdrukkingen).

Besproken titels

INSTITUUT VOOR LEVENDE TALEN K.U. LEUVEN IN SAMENWERKING MET
UNIVERSITAIR TALENCENTRUM UNIVERSITEIT TILBURG: *Go Dutch!*
A language course on cd-rom. Bussum, Coutinho en Berchem-
Antwerpen, EPO. ISBN 90 6283 359 4. € 30.

LOO, HELGA VAN EN SCHOENAERTS, PETER: *Niet vanzelfsprekend. Een
vervolgmethode Nederlands voor anderstaligen*. Leuven, Uitgeverij
Acco, 2003. Leerboek 384 pp. ISBN 90 334 549 7. € 45. Hulpboek
200 pp. ISBN 90 334 5430 0. € 24,50. 2 cd's, ongeveer 90
minuten. ISBN 90 334 5431 9. € 26,50. Video, ongeveer 100
minuten. ISBN 90 334 5432 7. € 26,50.

WUYTS, AN: *Nederlands voor gevorderde anderstaligen*. Leuven en
Leusden, Acco 2003. Tekstboek 1 256 pp. ISBN 9033451506.
€ 24,60. Tekstboek 2 262 pp. ISBN 9033451689. € 24,60.

Konnex. Uitdrukkingen en vaste verbindingen in de Nederlandse taal. Cd-
rom. Utrecht en Zutphen, ThiemeMeulenhoff, 2004. ISBN 90 06
81129 7. Bij de cd-rom hoort een boekje met dezelfde titel en
hetzelfde ISBN, 51 pp. € 29,90 (cd-rom + boekje).

..... *Misverstand Nederland en
Mysterie Vlaanderen
Kroniek van cultuur en maatschappij*

Over Nederland bestaan niet slechts misverstanden. Nederland is een misverstand. Het is een samenleving die al eeuwen in hoge mate functioneert bij de gratie van genegeerde feiten, onverzoende tegenstellingen en omzeilde confrontaties. Dat komt niet doordat Nederlanders dommer zijn. Integendeel. Net als alle andere volkeren denken ze zelfs stilletjes dat ze een beetje slimmer zijn dan de rest. Maar een verschil is weer dat onze beste denkers al eeuwen uitblinken in het zaaien van twijfel over de vaderlandse identiteit (*De Gids* 2004, 333).

Dit citaat is afkomstig uit het speciale nummer van *De Gids*, het eerbiedwaardige tijdschrift dat al sinds 1837 bericht over literatuur, cultuur, politiek en wetenschap in Nederland. Deze speciale aflevering die ter gelegenheid van het Nederlandse EU-voorzitterschap in de tweede helft van 2004 tegelijkertijd in het Nederlands, Engels, Frans en Duits verschijnt is bedoeld als een Europees visitekaartje van Nederland. En wat een visitekaartje! Ik mag dit nummer bij alle docenten neerlandistiek die ‘cultuur en maatschappij’ verzorgen voor buitenlanders van harte aanbevelen. Zelden is een land erin geslaagd om door ontkenning van alle clichés en stereotypes, de clichés en stereotypes zo sterk te bevestigen. In een bundel die probeert alle aspecten van het Nederlandse maatschappelijke leven te bestrijken doen auteurs van de meest uiteenlopende signatuur een verwoede poging om telkens in een kort en snedig stukje een onjuiste stelling over Nederland te bestrijden. Alles wat altijd over Nederland gezegd wordt, wordt hier met klem ontkend. Daarmee wenst Nederland voor de buitenwacht nog maar eens in alle toonaarden te ontkennen dat er zoiets zou kunnen bestaan als een vaderlandse identiteit. Paradoxaal genoeg bevestigen ze daarmee hun heel eigen identiteit, namelijk als dat Europese volk dat zich van alle andere Europese volkeren onderscheidt door de ontkenning van zijn culturele identiteit. Als *De Gids* de eigenheid van Nederland in de schijnwerper wilde zetten, dan had het geen betere keuze kunnen maken. Met een op het randje af lachwekkende arrogantie wordt alles wat over Nederland wordt beweerd, gewogen en te licht bevonden: de spreekwoordelijke properheid, de vredelievendheid, de homovriendelijkheid, het antikolonialisme, het poldermodel, de progressiviteit, de eigenheid van de Nederlandse kunst. Alles moet

eraan geloven. Nederlanders zijn een ‘virtueel volk’ zoals Willem Otterspeer het in zijn opstel uitdrukt. Om de teneur van de bundel te illustreren laat ik u genieten van dit staaltje van ontkenning van de identiteit uit zijn opstel:

Wij Nederlanders hebben iets paradoxaals in onze kijk op onszelf, en dat paradoxale laat zich het beste illustreren aan de hand van onze omgang met de middelen bij uitstek om een volk te vormen of te definiëren, de geschiedenis en de taal. Het is heel opvallend dat wij de geschiedenis van ons land hoofdzakelijk beoefenen als een vorm van discussie over onszelf, het is misschien nog wel frappanter dat wij onze taal zien als iets waar onophoudelijk aan gesleuteld moet worden. Beide ontberen een vaste kern, beide zijn sociale constructies, vormen van aanpassing, variabel en virtueel (2004, 409).

Die absolute ontkenning klinkt op zijn minst grappig voor diegenen die dagelijks omgaan met Nederlanders en merken hoe sterk ‘de franje van Oranje’ nog steeds is, hoe Nederlanders plotseling hun identiteit ontdekken tijdens het wereldkampioenschap voetbal of tijdens de Olympische Spelen. Hoed je voor diegenen die zeggen geen culturele identiteit te hebben!

En toch zit er iets in, in die beklemtoonde ongrijpbaarheid van Nederland. Want wie nauwlettend de ontwikkelingen in BV Nederland gevolgd heeft, merkt dat er forse verschuivingen plaatsgevonden hebben in het openbare debat. Sinds Pim Fortuyn heeft de eeuwenoude traditie van ‘tolerantia’ kennelijk aan gezag ingeboet. Nederland dat erom bekend stond de eigen identiteit van de nieuwkomers volgens het tolerante model van de multiculturele maatschappij met zorg te omringen, heeft nu officieel afscheid genomen van ‘het normatieve ideaal van de multiculturele maatschappij’, zoals *NRC Handelsblad* vastgesteld heeft. Toen Nederland in 2002 in *de Volkskrant* van 9 februari het interview las met Pim Fortuyn waarin hij de islam een achterlijke cultuur noemde en toen Ayaan Hirsi Ali bedreigd werd omdat zij Mohammed een naar onze normen ouderwetse macho noemde, was het hek van de dam en was de multiculturele maatschappij ineens een probleem geworden. De kritische journalist Bas Heijne formuleerde die omslag als volgt:

De geruststellende clichés van de multiculturele samenleving, die jarenlang als een warme deken over ons land hadden gelegen, klonken nu pas echt potsierlijk. Met de verharding in de retoriek kwam ook een welkome ontzuivering. Islamitische Nederlanders die zich jarenlang gerieflijk hadden kunnen koesteren in hun permanente anderszijn, werden gedwongen hun houding tegenover de politieke islam en vooral tegenover Nederland als gekozen vaderland te bepalen. De sluier van de hypocrisie werd weggetrokken die jarenlang de illusie van een onbekommerde multiculturele samenleving in stand hield.

Nederland is daarmee wat nauwer gaan aansluiten bij de rest van Europa en toen het in de tweede helft van 2004 het voorzitterschap kreeg van de EU, greep zijn premier Jan Peter Balkenende meteen de kans om het debat over 'waarden en normen' dat Nederland sinds het geruchtmakende artikel van Paul Scheffer over het *Multiculturele drama* (NRC Handelsblad 29 januari 2000) in permanente beroering houdt, ook Europees aan te kaarten. Ook in het Europese kader wil Nederland nu de discussie over de identiteit en de normen en de waarden die een samenleving samenhouden aanzwengelen. Balkenende is daar heel expliciet over. Hij vindt dat in het debat tussen links en rechts, tussen onbegrensde solidariteit en eenkennige nationaliteit de derde weg van het 'communitarisme' moet worden geëxploreerd en daarom heeft hij bij het begin van het EU-voorzitterschap die opmerkelijke normen-en-waardenconferentie georganiseerd. Hoe het allemaal zover is kunnen komen, is te lezen in een ander boek dat ik hier op tafel heb liggen *Van polderen tot polariseren* van Kees Lunshof, de parlementaire verslaggever van *De Telegraaf*. Lunshof volgt al meer dan dertig jaar op het Binnenhof de Nederlandse politiek en in een goedgedocumenteerd relaas over het premierschap sinds Joop den Uyl schetst hij ons de pendelbeweging in de Nederlandse politiek van polarisatie naar gepolder en terug. Met het kabinet Den Uyl begon er in de jaren zeventig een hevige polarisatieperiode tussen de confessionele partijen en de PvdA, die na hevige uitbarstingen bedaarde in een luwte van zakelijk regeren en polderen. Met de periode van Paars onder Wim Kok bereikte dit consensusmodel zijn hoogtepunt. De stroperigheid en de besluiteloosheid in belangrijke dossiers, samen met de economische crisis leidden dan tot het einde van Paars. Dit einde werd abrupt versneld door de katalysator Fortuyn die de gezapigheid en de besluiteloosheid van BV Nederland op de agenda zette. Na de moord op Fortuyn is de tijd van het polderen voorbij. De kiezer zet Paars aan de kant en in het politieke debat kiest het CDA onder leiding van Balkenende voor een ideologisch geladen discussie. De zakelijke afstandelijkheid van Wim Kok heeft afgedaan en de kiezer eist dat er weer geluisterd wordt. Tijd voor een nieuwe polarisatie dus.

Lunshof doet zijn verhaal chronologisch en aan de hand van portretten van vier premiers – Joop den Uyl, Dries van Agt, Ruud Lubbers en Wim Kok-, van twee liberale voormannen – Hans Wiegel en Frits Bolkestein – en ten slotte van de tafelspringer Pim Fortuyn. In een epiloog bespreekt hij de recentste politieke ontwikkelingen onder het kabinet Balkenende.

Het belang van dit boek ligt in zijn documentair gehalte. Anders dan persoonlijke memoires heeft een dergelijke portrettengalerij het voordeel van enige afstandelijkheid. De protagonisten van de afgelopen dertig jaar politieke ontwikkeling worden met journalistieke vaardigheid geportretteerd, ook met hun kleine kanten en Lunshof heeft kans gezien de portretten in een samenhangend politiek ontwikkelingskader te plaatsen. En dan kan men eventueel afdingen op de juistheid van de grote schets, als bronnenboek van de Nederlandse politiek is dit een onmisbaar instrument. Wie bijvoorbeeld, naar het geaccepteerde beeld van de mediaoverzichten, meent dat de discussie over de multiculturele maatschappij is begonnen door toedoen van Fortuyn en Hirsi

Ali, zal bij het doorlezen van Bolkensteins politieke opkomst merken dat hij eigenlijk degene geweest is die de discussie over het multiculturele Nederland in gang gezet heeft. Al in 1994 komt hij met zijn 'tienpuntenplan', dat in Nederland heftige beroering wekt:

Asielzoekers moeten in de eigen regio worden opgevangen en alleen worden toegelaten als ze persoonlijk bedreigd zijn met vervolging, marteling en erger. De asielprocedure moet zorgvuldig, maar kort zijn en het asielrecht is tijdelijk. Criminele asielzoekers moeten, net als illegalen, direct worden uitgezet en reisdocumenten moeten in het land van herkomst worden gefotokopieerd. Collectieve voorzieningen als huisvesting, onderwijs en medische hulp worden voor hen ontoegankelijk. (Lunshof, 2004, 182).

Toen Bolkestein dit tienpuntenplan formuleerde, viel heel links Nederland over hem heen. Bolkestein was de gebeten hond en de PvdA reageerde zich verontwaardigd op hem af, maar met dit plan heeft hij als eerste de knuppel in het hoenderhok gegooid. Wie dit voorstel na tien jaar opnieuw bekijkt, kan alleen maar verbaasd zijn hoeveel van deze toen hoogst omstreden aanbevelingen ondertussen feitelijk beleid zijn geworden in het nieuwe Nederland en hoezeer het tolerante Nederland is verhard.

Lunshof is een rijke bron voor wie de ontwikkeling van de Nederlandse politiek op de voet wil volgen, maar men moet erop bedacht blijven dat dit een journalistieke documentaire is en geen wetenschappelijk werk. Het boek leest heel redelijk, al werd mijn leesplezier wel eens vergald door de informatieve overlast. Wel was ik bijzonder opgetogen over de inleiding die erin slaagt in een bestek van een zestal bladzijden een goed overzicht en een handige leeswijzer te bieden voor een politieke periode van dertig jaar. In die zin ook is dit boek toch een aanrader.

Om in het journalistieke genre te blijven, sluit ik nu aan met het nieuwe boek van Derk-Jan Eppink *Avonturen van een Nederbelg. Een Nederlander ontdekt België* (2004). Eppink is geen onbekende bij de lezers van *Neerlandica Extra Muros*. Zijn vorige boek *Vreemde burens*, dat net opnieuw is uitgegeven, gaf een vaak hilarisch beeld van de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen. Zijn nieuwe boek is eigenlijk een beetje *Kuiffe in Belgenland*. Hij vertelt zijn persoonlijke avontuur in België. Als Nederlands journalist bij de gerespecteerde krant *NRC Handelsblad* besluit hij op een goeie dag naar België te emigreren. Onbegrip alom. Waarom zou je ook? Het commentaar van zijn chef op zijn besluit sprak boekdelen: 'Je weet toch dat België een vreemd land is, een soort wespennest. Niemand van ons begrijpt het en dan ga jij er naartoe!' (10) Om zijn keuze te verantwoorden vertelt hij eerst zijn antecedenten. Hij had al eens zo'n wilde verhuizing gedaan, van de Achterhoek naar 'Holland' en nu was hij rijp voor een gelijksoortig avontuur. Met veel kwinkslagen en understatement vertelt hij hoe hij aankomt in de menagerie van een Belgische krantenredactie, die van de kwaliteitskrant *De Standaard*. Het verhaal is vaak geestig, omdat de

botsing van de culturen er zo uitgesproken uit de verf komt. Die cultuurbotsing blijkt zowel uit terloopse commentaren als uit dovemansdialogen van het type:

‘Je moet toch wel pech hebben als je hier geboren bent’, zei ik hardop. Tot mijn verbazing stuitte ik op een muur van verontwaardiging. ‘We zijn heel gelukkig, we wonen niet zoals jullie in van die eenvormige hokken, we eten beter en we maken meer plezier.’ Ze keken boos op (20).

Het boek is meer een autobiografie dan een analyse, meer een pro domo dan een *Werdegang*, maar daardoor juist leuk om lezen. Wie intercultureel onderwijs geeft, weet dat cultuurbotsingen erg instructief zijn en vaak de aanzet tot eigenlijk intercultureel gedrag, waarbij men met voldoende begrip voor de ander, zelf een *modus vivendi* gaat vinden om vrij van clichés, onbeschoemd met de ander om te gaan. Cultuurbotsingen zijn vaak de aanleiding tot een gezonde kritische ontdekking van de ander én van zichzelf en dat illustreert Eppinks boek op elke bladzijde. Ik heb met een zucht van erkenning typering gelezen van Vlamingen als de hiernavolgende:

Vlamingen zijn voorzichtig, ze zeggen niet wat ze denken en denken vaak niet wat ze zeggen. Ze blijven in een veilig en mysterieus omhulsel, een persoonlijke dampkring, ondoordringbaar voor vreemden. Ze geven zich niet snel bloot en houden altijd een slag om de arm (47).

Maar ik heb evenzeer de zelfkritiek geapprecieerd die uit opmerkingen als de volgende blijkt:

Een Nederlander is uitgesproken. Hij heeft meteen een mening, of het nu gaat over het stierenvechten in Spanje of het lot van de Indianen in het Amazonegebied. Hoe verder weg, hoe duidelijker die mening en hoe luider ze wordt verkondigd (237).

En ik begrijp dat hij als Nederlander schrijft: ‘Het pad van de macht bezat meer valkuilen dan een rechtlijnige protestant kan verwerken, laat staan overleven’ (49). Het hele boek is trouwens een illustratie van deze verzuchting. Als rechtlijnige Nederlander komt hij terecht in de opera van de Belgische politiek en als journalist wordt van hem verwacht dat hij zich houdt aan de ongeschreven gedragscode voor politieke journalisten. In zijn onschuld loopt hij soms met zijn gezicht tegen de muur, maar wordt hij al even vaak de speelbal van de politieke katten. Zijn verhalen over de contacten met de krokodillen van de macht in België – Mark Eyskens, *éminence grise* van de christen-democraten, Herman De Croo, eerste burger van het land en notoir liberaal, Guy Verhofstadt, premier van het land en kennelijk journalistiek intrigant – zijn vaak hilarisch, omdat hij vanuit een Nederlands normbesef schrijft en dus niet

begrijpend blundert. Geestig is ook zijn verhaal over zijn aankoop van een woning in België. Kennelijk heeft hij toch wel snel de plaatselijke mores onder de knie als het op zijn eigen profijt aankomt! Wat hij niet heeft kunnen vermijden is het bouw- en verbouwleed, waaraan geen enkele Belg ontkomt, Nederbelg of niet. Ik heb van het boek genoten omdat het zo'n mengeling is van *Guus Flater* en *Kuifje*. Guus Flater, omdat Eppink als journalist toch een beetje te veel schuttert en er niet in slaagt een betrouwbaar beeld te geven van de krachten en de evenementen in zijn nieuwe vaderland. De hoofdstukken over de IJzebedevaart, de Ronde van Vlaanderen, de receptie van de Gestelde Lichamen, Opus Dei, de Loge zijn leerrijk maar niet inzichtelijk. Wie België echt wil begrijpen kan beter terecht bij Geert Van Istendael. Die slaagt er beter in de buitenstaander wegwijs te maken in het *Belgisch labyrint*, zoals zijn boek terecht heet. Anderzijds is Eppinks Kuifje-attitude charmant en bij momenten vertederend. Hij blijft het enthousiasme van de stripheld etaleren, vaak tegen beter weten in. Bovendien debiteert hij in de loop van zijn relaas een hoop wijsheden die het overdenken waard zijn. Ik beperk mij tot een bedenking die in het kader van deze kroniek een nadere overweging waard is:

Als Nederlander in Vlaanderen sprak ik dezelfde taal maar vaak begreep ik iets niet. Niet elk woord had dezelfde betekenis of gevoelswaarde. Dat je dezelfde taal spreekt betekent niet dat je eenzelfde manier van denken hebt, of eenzelfde manier om problemen op te lossen. Het spreken van dezelfde taal kan dus heel makkelijk leiden tot misverstanden, teleurstelling en afstoting. Je denkt dat je duidelijk bent en toch begrijpt die ander het niet. Je raakt wantrouwend en denkt dat die ander jou niet wil begrijpen. Je denkt dat hij je niet mag en dat hij probeert je onderuit te halen (237).

Daarmee zit Eppink tegen de kern aan van de cultuurshock die hij meegemaakt heeft. In de war gebracht door ogenschijnlijk dezelfde taal, dacht hij al te vaak dat hij Vlaanderen begreep, maar tot zijn schade en schande, en later tot zijn genoegen, moest hij ontdekken dat hij toch altijd de andere bleef, dat de mentale programmering door zijn opvoeding, hem verschillend gemaakt had van deze taalgenoten. Lees dit boek als ontspannende vakantielectuur, bij mij heeft het een stuk van mijn Toscaanse vakantie kleur gegeven, omdat het er mij onbewust toe aanzette met andere ogen naar mijn Italiaanse entourage te kijken.

Om in de journalistieke branche te blijven en België een beetje dichterbij te brengen, kan het boek van Hugo Camps en Bernard Dewulf goede diensten bewijzen. Hun boek *Camps en Dewulf. 2003 Stukjesgewijs* is opgezet volgens de bekende formule van Jan Mulder en Remco Campert (zie mijn bespreking van *Camu 2002* in een vorige NEM). Het is een verzameling van kleine columns die de Belgische krant *De Morgen* elke dag op haar voorpagina publiceert, zoals *de Volkskrant* dat doet met de stukjes van Campert en Mulder.

Het is een boeiend en verhelderend experiment om die twee boeken eens

naast elkaar te leggen. Dat van Campert en Mulder is zeer Nederlands, dat van Camps en Dewulf zeer Vlaams, en dat geldt zowel voor de inhoud als voor de stijl. Inhoudelijk is *Camps en Dewulf* natuurlijk zeer Belgisch: de splinters actualiteit en de bobo's die het voorwerp zijn van het ironisch commentaar komen stevast uit het Belgische landschap. Wie kent nu buiten Vlaanderen Paul De Keersmaeker, Erwin Pairen, Meneer Boma of Urbanus? En wie is vertrouwd met de schilderijen van Kamerlid Mark Eyskens, het taalgebruik van Herman De Croo, of de koelboxtoeristen van Knokke? Maar daar gaat het mij niet om. Mij gaat het om het stijlverschil. Campert formuleert helder, zuinig, ironisch afstandelijk. Hij zet een stukje op met een zorgvuldige woordkeus en rondt het netjes af. Mulder is misschien wat heftiger, maar ook hij gaat bedachtzaam ironisch om met de taal. Hij meet zijn medemens vaak af aan diens taalgebruik en formuleert doordacht. De beide Vlamingen daartegenover zijn barokke versierders. In overladen beelden verven ze een chaotisch tafereel. Ik citeer eerst even Dewulf om u te laten meeprouwen van die Vlaamse neiging tot ornament en stilistisch vertoon. Het gaat – o ironie – over een 'dagje Nederland':

Men spreekt er mijn taal, maar met een afwijkend strottenhoofd,
geassembleerd uit raspender materiaal. Ook beweegt men er een
andersoortig geraamte voort. Dat lijkt telkens eensgezind
opgeschoten, immer wassende reuzen in een land zonder bergen.
Jonge mannen als eiken, die onmogelijk nog in hun ouderlijke huisjes
kunnen. Jonge vrouwen met heupen als dijken, wonderwel geïntegreerd
in de vormvaste ruimtelijke ordening van de lichamen. Ze
scheppen uiterwaarden van zelfbewustzijn om zich heen (80).

Vlamingen lezen dit soort proza met plezier, gewend als ze zijn aan fantasierijke beelden en ongewone vergelijkingen. Ze zijn niet verbaasd een dergelijk 'beeldrig' proza in het hoekje van hun krant te vinden. Ook hun krant verdraagt dergelijke verbale opsmuk. En dat dit soort barokke verbeelding geen uitzondering is, illustreer ik met een fragmentje uit het hoekjesproza van de andere van het duo, Hugo Camps, die overigens bekend staat om zijn gechargeerde taalgebruik. Het gaat hier over Kim Clijsters, de Vlaamse tennisvedette:

Kim zo zeiden kenners, is nog te goedlachs voor een grand slam. Te weinig Balkan aan het net, te veel parlando op de baseline. En na de verloren wedstrijd alweer met het hoofd in de wolken want nog steeds verliefd op Lleyton en haar hondje. [...] Kim en Justine [Henin] moeten weg uit het placebo van de Celestijnse belofte. Vroom gerijmel moet plaatsmaken voor het verlangen te doden (81).

Zou dergelijk gedurfd beeldmateriaal ('het placebo van de Celestijnse belofte') op het goedkeurend geknik kunnen rekenen van de gemiddelde Nederlandse lezer? Ik betwijfel het. Nochtans zijn de stukjes in Vlaanderen erg populair, populair genoeg in elk geval om ze achteraf te bundelen in een jaaroverzicht.

En dat jaaroverzicht is leuk om lezen, ‘stukjesgewijs’. Meer dan veel indringende opstellen van een hoog intellectueel gehalte leggen ze België bloot in een kleurige caleidoscoop. Ze vormen geen samenhangend verhaal, maar ze dompelen je in de betekenisaura’s en de associaties die mede de cultuur van Vlaanderen uitmaken.

In dezelfde sfeer moet, geloof ik, het boekje van André Alexander Galle gelezen worden dat de Stichting Zannekin heeft uitgegeven onder de titel *Vertel nog eens van België*. Dit boek is een bundeltje verhalen die een Belgische expat als een soort proeverij aan de lezer voorschotelt. De verhalen zijn op zichzelf niemendalletjes, maar als getuigenissen door de tijd heen roepen ze met nostalgie het interculturele leven van een ontheemde op. De anomie die altijd bezit neemt van wie in zijn kosmopolitische bestaan met heimwee terugdenkt aan zijn bakermat, breekt in bijna alle verhalen door. Aan docenten die zich bezig houden met de opleiding van tolken wil ik graag het verhaal ‘Charlotte aux pommes’ aanbevelen. Speelse humor en een afstandelijke kijk op de charmes van het tolken, geschreven door een ex-conferentietolk, maken dit verhaal tot een literaire versnapering.

Veel ambitieuzer is het boek van de historicus-journalist Marc Reynebeau dat hier voor mij ligt. *Een geschiedenis van België* is de titel. Niet zonder reden staat er ‘een’ geschiedenis van België, want Reynebeau is een typisch postmodernistisch auteur die zich zeer bewust is van de relativiteit van naties en zeker van geschiedenissen van naties. Hij wil zich niet binden aan een lineair verhaal zoals wij ons dat uit onze schooltijd herinneren, eenvoudig omdat dit verhaal er niet is. De postmoderne historicus is zich bewust van de artificiële constructie die elke nationale geschiedenis is en hij legt zich dan ook toe op de deconstructie van de mythische verhalen. Zo ook Reynebeau. Zijn techniek om dat te doen bestaat erin de mythe te vervangen door een goedgeorganiseerde anekdotische bundeling van gedetailleerde deelverslagen. Reynebeau brengt het dagelijkse bestaan tot leven door persoonlijke anekdotes en fait divers als aanleiding te nemen voor een schets van een periode. Als journalist kent hij de knepen van het vak en slaagt hij erin geschiedenis te presenteren alsof je er bij bent. Zo introduceert hij de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog (‘De Groote Oorlog’) als volgt:

In november 1914 raakte Louis-Ferdinand Destouches, de latere schrijver Céline maar toen nog een sergeant bij de Franse 12de kurasiers, zwaar gewond bij Ieper. Een kogel verbrijzelde zijn arm en hij liep een hoofdwonde op waarvan hij nooit meer herstelde. Ze bezorgde hem voor de rest van zijn leven een stekende hoofdpijn en een nimmer ophoudend, gekmakend gezoem in zijn oren. Daar en toen, in Ieper in november 1914, aldus diens biograaf Frédéric Vitoux, ontstond ‘de volledige Céline, zijn wanhoop, zijn obsessies, zijn revolte, zijn verontwaardiging, zijn deliriums, zijn lijden, zijn tederheid ook’. Dat is wat oorlog met mensen doet (183).

Geschiedenis wordt op die manier een wel heel leesbaar verhaal en het moet gezegd dat het verhaal van Reynebeau nergens verveelt. Maar wat er na lectuur overblijft is toch een enigszins gefragmenteerd beeld, een kleurrijke waaier van menselijk gedrag die een beetje arbitrair is in zijn kleuren. De waaier lijkt meer het resultaat van een toevallig batikbad dan van zorgvuldig penseelwerk, maar misschien is dit boek wel zo bedoeld. In de inleiding van zijn boek schrijft Reynebeau dat de Duitse historicus Sebastian Haffner de Teutoonse inval in België in 1914 tot 'de zeven hoofdzonden van Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog' rekende. Een boek dat de terreur die met deze inval gepaard ging op een verrassende en schrijnende wijze beschrijft en dat daardoor wel een historische correctie vormt op het hoofdstuk over de Grote Oorlog van Reynebeau is de studie van Larry Zuckermann *De verkrachting van België. Het verzwegen verhaal over de Eerste Wereldoorlog* (2004). Deze uitvoerige synthese van de Duitse inval en de daaropvolgende plundering van het neutrale België geeft een verschrikkelijk beeld van de executies, platgebrande dorpen en plunderingen die met de installatie van het totalitaire regime gepaard gingen. Dit indringende verslag van deze Britse auteur heeft toch meer kracht en grijpt de lezer meer bij de keel dan de vrijblijvende historiografie van Reynebeau. Wie geïnteresseerd is in de Grote Oorlog mag dit boek beslist niet ongelezen laten. Het geeft een ander beeld van België, dat meer was dan een historisch toeval, zoals Reynebeau wil laten geloven, namelijk de op vijf na grootste industriële macht ter wereld en een van de oudste democratieën ter wereld. De postmoderne deconstructivist heeft blijkbaar toch ook een te eenzijdig beeld van de geschiedenis.

Besproken publicaties

- De Gids*. Amsterdam, Meulenhoff, juni 2004. 261 pp. € 7,75.
- CAMPS, HUGO EN DEWULF, BERNARD: *Camps en Dewulf. 2003 Stukjes-gewijs*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2003. 282 pp. ISBN 90 234 1284 2. € 17,90.
- GALLE, ANDRÉ ALEXANDER: *Vertel nog eens van België*. Ieper, Vereniging Zannekin, 2004. 160 pp. ISBN 90 71326 20 9. € 14,20.
- EPPINK, DERK-JAN: *De avonturen van een Nederbelg. Een Nederlander ontdekt België*. Tiel, Lannoo, 2004. 248 pp. ISBN 90 209 4886 5. € 19,95.
- LUNSHOF, KEES: *Van polderen tot polariseren*. Amsterdam, Bert Bakker, 2003. 320 pp. ISBN 90 351 2642 4. € 19,95.
- REYNEBEAU, MARC: *Een geschiedenis van België*. Tiel, Lannoo, 2003. 448 pp. ISBN 90 209 4993 4. € 29,95.
- ZUCKERMANN, LARRY: *De verkrachting van België. Het verzwegen verhaal over de Eerste Wereldoorlog*. Utrecht, Het Spectrum, 2004. 351 pp. ISBN 90 712 0608 4. € 21,95.

..... *Over de bloei van het lange gedicht*
Kroniek van de poëzie

Het lange gedicht en de lange, samenhangende reeks gedichten zijn in. Tot die conclusie moet je wel komen als je de bundels van de afgelopen tijd bekijkt. Die worden niet alleen almaar dikker, ook de gedichten die erin staan hebben de neiging uit te dijen. Het hoeft niet meteen een spraakwaterval te betekenen, maar de hedendaagse dichter trekt de teugels van de taal onmiskenbaar wat minder strak aan. Dat verlengen van het gedicht is trouwens al veel eerder begonnen, met *Bezoek aan het vrachtschip* van Ed Leeftang in 1985, *Pornschlegel* van Dirk van Bastelaere in 1988, *Charme* van Huub Beurskens in datzelfde jaar en *Goede manieren* van Robert Anker in 1989. De trend werd in 1994 voortgezet door Benno Barnard met *De schipbreukeling*. Misschien kan Leo Vroman gelden als de voorloper in deze poëtische marathon, hij publiceerde immers in 1981 zijn indrukwekkende *Liefde, sterk vergroot*. Als we de lengte van het gedicht als maatstaf nemen, wint Pieter Boskma de wedstrijd met gemak, want zijn 'roman-gedicht' *De aardse komedie* uit 2002 telt liefst meer dan tweehonderdvijftig bladzijden.

Al deze dichters moeten zich bewust zijn geweest van de beperkingen die het gebruikelijke, betrekkelijk korte gedicht met zich meebrengt. Ze willen, of wilden althans voor één keer, meer armslag hebben en doorbraken de conventie dat het gedicht in gesloten afzondering verschijnt op de witte bladzijde. Ook hun strofen en versregels konden uitgroeien, zonder dat ze het gevaar liepen in proza te vervallen. Het poëtische principe van de verdichting, dat tot zoveel korte, hecht gestructureerde gedichten heeft geleid, leek hier overboord gegooid, maar dat was schijn. In werkelijkheid werden allerlei middelen te baat genomen om ook het episodische, vertellende gedicht op spanning te houden. Nijhoffs 'Awater' of 'Het uur U' klinken niet zelden mee, klassieke voorbeelden van het lange gedicht als ze zijn.

De andere manier waarop het gedicht verlengd kan worden, is er een reeks of cyclus van maken. Weliswaar bestaat een reeks of cyclus uit afzonderlijke gedichten, maar de opbouw en de betekenis van het geheel is door hun volgorde bepaald. Het verhalende element hoeft niet te overheersen, het episodische kan zich ook uitdrukken in de herneming en variëring van een thema, of zelfs van een vorm. Echte reeksdichters zijn bijvoorbeeld Christine D'haen, Hugo Claus, H.C. ten Berge, Huub Beurskens, Hans Tentije. Op het ogenblik zijn er,

is mijn indruk, nog maar heel weinig dichters die zich *niet* laten verleiden tot een van de twee manieren van verlenging van hun poëzie: Anton Korteweg – hij heeft zijn naam mee – is een goed voorbeeld, ook Rob Schouten of Jean Pierre Rawie.

Voor deze kroniek heb ik een aantal recente lange gedichten uitgekozen om de verschillende verschijningsvormen van de soort aan te kunnen illustreren. Een probleem is wel dat lange gedichten noodzakelijkerwijs alleen fragmentarisch geciteerd kunnen worden, reden waarom ze in bloemlezingen vaak ontbreken.

De jonge dichter Ramsey Nasr (1974) bleek al in zijn debuut *27 gedichten en Geen lied* (2000) een voorkeur en een talent te hebben voor het lange gedicht. ‘Geen lied’ is namelijk een episch gedicht van dertig bladzijden, door Nasr zelf als theatermonoloog gespeeld bij Het Zuidelijk Toneel. Het is een traditioneel, metrisch gedicht, waarvan elke versregel, op een enkele lyrische interruptie na, tien of elf lettergrepen telt. Het verhaal varieert de mythe van Orfeus en Euridice: een jongeman zoekt in de onderwereld zijn eerste liefde, hij vindt haar en probeert haar mee te lokken naar het leven. Speels is het feit dat het motief van het omkijken hier aan de vrouw wordt gekoppeld:

Kijk om. Ik wil nu weten hoe het afloopt.
Je bent niet meer alleen; ik ben hier ook,
Gekomen om de dood kapot te maken.
Draai je om. Kijk om. Desnoods breek ik je nek.

Ook Nasrs nieuwste bundel *Onhandig bloesemend* (2004) bevat een gedicht van vergelijkbare lengte, de cyclus ‘wintersonate’ (de hoofdletters zijn intussen afgeschaft), geschreven op basis van Sjostakovitsj’ altvioolsonate op. 147. De drie delen moderato, allegretto en adagio weerspiegelen zich in de tekst, die anders dan het geval was in ‘Geen lied’ een uiterst gefragmenteerde indruk maakt. Aan het woord is de componist zelf, met wie de dichter zich vereenzelvigd, en het belangrijkste thema van het gedicht is, naast de muziek natuurlijk, alweer de dood. De biografie van de componist zal de dichter ongetwijfeld aan de nodige woorden hebben geholpen die hij wilde inzetten als antwoord op de muziek. Het resultaat is een meeslepende collage, die vooral in de voordracht het meest recht doet aan de muzikale inspiratiebron. Een fragment:

vroeger luisterde men niet als ik wat zei

(ze beweren dat glazoenov als hij naar een concert ging
zijn oren met watten dichtstopte
en aan zijn eigen zaken zat te denken
hij had monumentale gedachten)

ik houd van glazoenov

ik houd van kamermuziek

ik beken dat ik het moeilijk vind om in het openbaar
onze taak is het te jubelen
ik dank u voor het gesprek
'ons vaderland hoort het'
ik geloof dat ik toch over mezelf
teveel over mezelf

nog een paar woorden
ik ben bang voor pijn
ik ben bang om over een plas te stappen
ik denk dat het een afgrond is

wij kennen elkaar niet
mijn naam is sjostakovitsj
zal ik maar zeggen
ik houd van glazoenov

Nasr schreef zijn lange muziekgedicht in opdracht van De Rode Hoed in Amsterdam, ter gelegenheid van het festival 'Een noot een woord'. Door dit soort initiatieven verschijnen er opeens in onze poëzie muziekgedichten die er anders vermoedelijk niet geweest zouden zijn. Ad Zuiderent opent zijn bundel *Fietser naar niets* (2004) met een lang, zesdelig titelgedicht geschreven bij de pianocompositie 'Men go their ways' van Ton de Leeuw, ook in opdracht van De Rode Hoed. Het is een ingenieus gedicht, waarin muziek, autobiografie en dichtkunst zich met elkaar verstrengelen. De fietser is als zo vaak in Zuiderechts werk zowel de mens als de dichter, en de fietstocht derhalve is altijd in laatste instantie het gedicht zelf.

Een sterk voorbeeld hiervan vormt de cyclus 'Pinksteren', die een fietstocht beschrijft ten zuiden van Amsterdam naar het plassengebied bij Nieuwveen, op pinksterdag welteverstaan.

Doordat de route, met naam en toenaam, nauwgezet gevolgd wordt, blijft de tocht heel aards en zintuigelijk; zelfs zinspeelt het gedicht ironisch op het eigen werk als er staat: 'waarover iemand schreef / dat daar zijn fiets de lucht in wou'. Een andere verwijzing is ook niet van belang ontbloot, namelijk die naar de Australische dichter Les Murray. De twee fietsers rusten even uit en schuilen voor de regen:

We hadden de tijd en we hadden hem
nodig. Jij las mij Les Murray voor, lang,
een gedicht als een weg door de *Outback*.

Les Murray heeft patent op het lange gedicht, denk aan zijn kolossale roman in verzen *Fredy Neptune*, in 1998 door Peter Bergsma in het Nederlands vertaald. Maar Australië is Nederland niet, daar heb je een weg 'die langer was dan de woorden ervoor', hier 'op de / fiets naar een polder vlakbij, en terug, / niet veel meer dan drie uur in principe'.

‘Met Pinksteren is de smaad van Babel / uitgewist’ staat in het achtste gedicht van deze cyclus, dat er nogal uitspringt omdat het polemiseert met dichters die er andere schrijfpopvattingen op na houden:

Rob Schouten schrijft: je bent een boer wanneer
je schrijft waar iets gebeurde en wanneer,
een dichter uit de tijd vóór deze tijd.

Een ander pijpt tussen zijn vals gebit
satanisch dat je niets te zeggen hebt
als je niet zingt; dat dat je boodschap is.

Doe niet gewoon, dan ben je slecht genoeg
(een derde in het koor) of schrijf je tijd,
niet op de fiets, ook in de sauna niet,

maar in de zwetende taal van Rimbaud
(laat je nakijken: wij als een ander).

Schrijf in compacte geheimen, symbool

van het lijf dat op temperatuur komt,
van een hart dat daar brandt. Waag je niet aan
mystiek voor beginners, dat kennen we.

Zo passeren verschillende poetica's de revue (de pijper uit de tweede strofe zal zeker terugslaan) en wordt het duidelijk dat Zuiderent zich daarbij niet thuisvoelt, zoals uit het gedicht zelf al blijkt. Met Pinksteren zou toch het spreken in zo verschillende tongen als dichters doen voor iedereen acceptabel en verstaanbaar moeten zijn. De hele fietstocht, die in het gedicht in woorden nog eens herhaald wordt, komt er ten slotte op neer dat deze dag op aarde, met de ogen open naar de werkelijkheid, intens is beleefd, 'gezelschap was het' en dat geldt ook voor de poëzie, die de lezer deelgenoot wil maken van wat het betekent te leven.

De dichter die het bestaan misschien wel het meest als onderhevig aan de tijd ervaart is Willem van Toorn. Zijn vorige bundel heette ronduit *Tegen de tijd* (1997) en de gelijknamige reeks was dan ook te beschouwen als een dichterlijk protest tegen vergankelijkheid en verdwijnen. Het gedicht eindigde met:

Wij zijn hier maar even, een onrust
die tast in de stilte naar taal,
een wet om de angst te beheersen.
Lees maar. Wij hebben bestaan.

De bundel *Het stuwmeer* (2004) besluit Van Toorn weer met zo'n lange, samenhangende reeks met veel verhalende en bespiegelende elementen. Het tempo is kalm, maar die kalmte dekt een grote betrokkenheid bij wat er in het gedicht verteld en gedacht wordt:

Er staat een man in de zon
aan de rand van een blauw meer.
Zo eenvoudig als het begon
schrijf ik het hier neer.

Het is een zuidelijk land
en voor het seizoen begint.
De man houdt vanwege de wind
zijn hoed vast met één hand.

De andere steekt hij misschien
op om mij te begroeten.
Hij kan alleen mij bedoelen:
niemand anders te zien.

Deze man staat daar aan de oever van het meer, dag aan dag, en na enige tijd, als de twee elkaar al een aantal keer gegroet hebben, wijst hij naar het midden van het meer en zegt hij: 'Ons huis stond daar / beneden aan de rivier. / Toen is de dam gesloten / en steeg het water tot hier.' Het stuwmeer onttrekt dus zijn vroegere bewoning en daarmee zijn hele vroegere wereld, zijn verleden aan het oog. Dan volgt een voorstelling van zaken zoals Van Toorn die eerder heeft gegeven in verband met een nieuwbouwwijk opgetrokken in voorheen boerenland, in zijn bundel *Het landleven* (1981). Wie weet hoe het was, ziet het oude door het nieuwe heen schemeren, alsof twee tijden door elkaar lopen. De man zegt:

Ik moet dus niet tegen u zeggen
stond, want het staat er nog steeds,
natuurlijk. Het pad tussen de twee heggen
naar de voordeur, de boomgaard, wie weet

de stenen bank op de oever
waar mijn grootvader vredig dood
bleef in de avondzon.
Nu zwemmen er alleen
vissen dwars doorheen.

Deze man nu wordt een soort begeleider voor de ikfiguur, die hem op de rand van de slaap opwacht en met hem afdaalt in het meer. Het beeld van het stuwmeer dat alles bedekt, is in al zijn eenvoud treffend genoeg: de tijd als

water dat zich ophoopt en het leven overspoelt. De reeks vervolgt dan met een aantal opgediepte herinneringen aan voorbijge gezichten, stemmen, landschappen, maar zo zichtbaar en aanwezig gemaakt door de poëzie dat ze er ook in bewaard kunnen blijven. Dat is Van Toorns tovenarij, hij roept met zijn gedichten het verleden op uit het stuwmeer van zijn hoofd, zijn herinnering en dan ligt het veilig bewaard in de taal.

‘Het stuwmeer’ is een verlengd gedicht, waarmee ik bedoel dat het eerste gedicht van de reeks zich verhalend en thematisch voortzet in de tien gedichten die er op volgen. De lijn in het geheel vormt de samenhang, het slotgedicht is echt de afhechting van de reeks.

Rutger Kopland heeft één lang gedicht geschreven, ‘Gulliver onder de reuzen’, het staat in *Wie wat vindt heeft slecht gezocht* (1974). Hij is zich later meer op reeksen gaan toeleggen, grotere en kleinere, waarvan het begingedicht in de volgende gedichten zich in allerlei variaties herhaalt. Een uitgesproken voorbeeld hiervan is ‘Die Kunst der Fuge’ uit *Voor het verdwijnt en daarna* (1985). Een meer verhalendbespiegeldend zich voortzettende reeks is ‘Dichtgroeïende weg’ uit *Geduldig gereedschap* (1993), waarin de dichtgroeïende weg als metafoer optreedt voor de verdwijning van het verleden, ook in de herinnering – voor het stuwmeer in je hoofd, om het in Van Toornse termen te zeggen.

In *Een man in de tuin* (2004) heeft Kopland een kleine reeks variaties bij het werk van de Vlaamse schilder Roger Raveel opgenomen, waarin nagedacht wordt over de verhouding tussen kunst en werkelijkheid, in zowel schilderkunst als poëzie. Het is een interessante reeks, die zowel typerend is voor Raveel als voor Kopland. Daarnaast verschijnt in de bundel een uitvoerige reeks van elf gedichten getiteld ‘Stroomdal’, ogenschijnlijk simpele, want zeer geraffineerde gedichten die het landschap met rivier tot onderwerp hebben.

Telkens weer vraagt een waarnemer zich af wat hij eigenlijk ziet of ervaart als hij daar op het terras aan de rivier naar het water en het landschap zit te kijken. Dit is het begin:

I

Al die jaren dat ik zat te kijken
op het terras aan de rivier
dacht ik hetzelfde: niet omdat dit uitzicht
zo mooi is, niet om het mooie
moet ik blijven kijken

maar omdat dit landschap met zijn rivier
aan niets anders doet denken
dan aan zichzelf

de rivier neemt mijn gedachten mee
het landschap in – en van alles wat ik zie
weet ik dat het anders had kunnen zijn
maar dat is het niet

Via negen volgende stadia van beschouwing, waarin veel hernomen wordt en vooral de verhouding tussen waarnemer en wereld centraal staat ('Het landschap met de rivier ziet mij niet', 'hoe overbodig ik ben') rondt Kopland de reeks, misschien liever: cyclus, op een besluitvaardige wijze af:

XI

Al die jaren dat ik zat te kijken
op het terras aan de rivier
dacht ik: zoals hier, zo moet het zijn

niets ontbreekt, niets is overbodig
het is te eenvoudig om te begrijpen
te vanzelfsprekend om te beschrijven
zo ligt het daar

het landschap met de rivier
ik zal het nooit kennen

Hoewel Kopland al vaker water in verband heeft gebracht met tijd, een *topos* immers, lijkt hier het water in dit stroomdal niet de hoofdzaak, al is er van tijdsverloop sprake, maar thematiseert hij de onkenbaarheid van de ons omringende wereld, die daar volkomen vanzelfsprekend ligt en zich niet van ons bewust is, bestaat 'zonder enige zin / zonder enige bedoeling'.

De cyclus van Kopland is een wonder van precisie, hij ontpopt zich bij de lectuur als mechaniek dat telkens drie stappen vooruit doet en vervolgens twee stappen terug. De herhalingen wisselen af met uitbreidingen, de verdeling van het taalaanbod over de versregels en strofen is perfect. Kopland heeft het zich trapsgewijs verlengende gedicht volkomen in de hand.

In het kader van het lange gedicht zouden in feite ook nog dichters als Leonard Nolens, Peter Verhelst, Arjen Duinker, Mustafa Stitou, Frans Kuipers en H.H. ter Balkt ter sprake moeten komen, maar de ruimte laat dit niet toe. Ze lenen zich uitstekend voor bestudering door diegenen die zijn geïnteresseerd in de nieuwe poëzie en in de bloei van het lange gedicht in het bijzonder.

Besproken titels

- KOPLAND, RUTGER: *Een man in de tuin*. Amsterdam, Van Oorschot, 2004. 72 pp. ISBN 90 282 4035 7. € 14,50.
NASR, RAMSEY: *Onhandig bloesemend*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2004. 80 pp. ISBN 90 234 1429 2. € 15.
TOORN, WILLEM VAN: *Het stuwmeer*. Amsterdam, Querido, 2004. 55 pp. ISBN 90 214 8470 6. € 18,95.
ZUIDERENT, AD: *Fietsers naar niets*. Amsterdam, Querido, 2004. 48 pp. ISBN 90 214 8902 3. € 16,95.

..... *Kroniek van de taalkunde*
2003/2004

Veel mensen denken dat spreekwoorden een diepe wijsheid bevatten. Ik geloof daar niets van. Ik moet het eerste spreekwoord nog tegenkomen dat ook maar een klein beetje wijsheid bevat, diep of ondiep. Spreekwoorden zijn gewoon een andere nogal oubollige manier om te zeggen wat je van iets vindt.

Neem nu eens een spreekwoord als: 'Zoals de waard is, vertrouwt hij zijn gasten'. Wat is daar diep aan? Men gebruikt zo'n spreekwoord om aan te geven dat iemand zijn medemensen, zijn collega, zijn buurman, niet vertrouwt, en dat dat komt doordat hij zelf ook vals speelt. Maar of het echt daardoor komt, is zeer de vraag. Als mijn collega een oplichter is, en ik weet dat, heb ik reden om hem te wantrouwen. Dat hoeft niet te komen doordat ik zelf ook een schurk ben. Iemand kan nu zeggen: in die situatie gebruiken we dit spreekwoord dan ook niet. Akkoord, maar ik concludeer dan dat het spreekwoord alleen maar bruikbaar is in situaties waarin iemands achterdocht inderdaad voortvloeit uit zijn eigen kwade inborst. Oftewel dat dit spreekwoord alleen maar bruikbaar is, als het bruikbaar is. Dat is een open deur intrappen. Je kunt niet in het algemeen zeggen dat wantrouwen komt door eigen slechtheid. Soms wel en soms niet. Het spreekwoord heeft daar niets aan toe te voegen. In situaties waarin het wél zo is, kan je het gebruiken, en anders niet. Wie het spreekwoord gebruikt, zegt in feite niets anders dan: dit is zo'n situatie.

Soms is één vogel in de hand beter dan tien in de lucht. Maar menigmaal is het andersom veel beter: beter tien in de lucht dan een in de hand. Niet alleen uit oogpunt van milieu is dat beter, maar ook als het gaat om investeren. Ik geef toe dat we dan het spreekwoord niet gebruiken, maar dat is precies wat ik zeggen wil: het spreekwoord is alleen maar waar in situaties dat het waar is. Het idee dat spreekwoorden wijsheid zouden bevatten, is een merkwaardige vergissing. Spreekwoorden geven slechts commentaar, en dat op een afgezaagde manier.

Of het nu daardoor komt of door iets anders, spreekwoorden worden tegenwoordig minder gebruikt dan vroeger. En als men ze gebruikt, dan vaak met iets van een verontschuldiging. Iedereen kent die van de ezel: 'Een ezel stoot zich in 't gemeen geen tweemaal aan dezelfde steen'. We kennen die ezel zo goed, dat het banaal is om het spreekwoord weer eens te debiteren. Het is een afgezaagde overjarige ezel. Je komt hem dan ook zelden meer tegen in zijn natuurlijke staat.

Ondertussen kennen we hem wel, allemaal. We houden hem als het ware vlak

onder het oppervlak van onze spraak; hij is er, maar we laten hem niet te voorschijn komen. Althans niet helemaal. Of anders met de toevoeging: 'spreekwoordelijk'. Dan zeggen we, als de situatie daar aanleiding toe geeft: 'Je bent nog erger dan de spreekwoordelijke ezel'.

Afgaande op het gebruik van het woord 'spreekwoordelijk', moeten veel mensen een hekel hebben aan de volle spreekwoorden. Hetzelfde lijkt te gelden voor een stoet aan vaste uitdrukkingen. Spreekt iemand over 'het topje van de ijsberg', dan is nu de kans groot dat hij het heeft over 'het spreekwoordelijke topje van de ijsberg'. Men zegt niet meer: 'Dat is de druppel die de emmer doet overlopen', maar: 'Dat is de spreekwoordelijke druppel'. Als men de gehele uitdrukking of het hele spreekwoord gebruikt, lijkt men zich daarvoor als het ware te verontschuldigen door er 'spreekwoordelijk' bij te zeggen: 'Als het spreekwoordelijke kalf verdronken is, dempt men de put'. Men heeft het over: 'want ik zie door de bomen het spreekwoordelijk bos niet meer'. Of: 'We willen benadrukken dat er geen sprake is van het spreekwoordelijke addertje onder het gras'. Of zelfs twee keer: 'Tja, in dit verhaal worden de spreekwoordelijke appels weer vergeleken met de spreekwoordelijke peren'. Het ziet ernaar uit dat hoe minder de spreekwoorden en uitdrukkingen in tel zijn, hoe vaker men het woord 'spreekwoordelijk' in de mond neemt.

Een heel arsenaal aan spreekwoorden en uitdrukkingen dat nog wel algemeen bekend is, kan men feitelijk niet of nauwelijks meer in ernst gebruiken. Karel van het Reve heeft daar bij verschillende gelegenheden al eens op gewezen.

Ondertussen heeft onze samenleving een stroom van geheel andersoortige uitdrukkingen en zegswijzen ontwikkeld die in de handboeken voor spreekwoorden en uitdrukkingen nog hoegenaamd niet vermeld staan. Die zijn vaak ontleend aan de reclame, aan boek- en filmtitels, of aan uitspraken van beroemdheden. Zo zijn uit de reclame afkomstig: *blij dat ik rij; vakmanschap is meesterschap; een ei hoort erbij; even een vlekje wegwerken; en dan is er koffie; hij klopt, hij veegt en hij zuigt* (oorspronkelijk gezegd van een stofzuiger; nadien ook van huismannen); *hapt zo heerlijk weg; met de wilde frisheid van limoenen; witter dan het witste konijn; u weet wel waarom; vlug, veilig en voordelig; laat niet als dank voor 't aangenaam verpoezen, den eigenaar van 't bosch de schillen en de doozen; een kind kan de was doen*, en zo talloze meer.

Ook citaten en titels van boeken en films worden tot gevleugelde woorden. Iedereen kent de uitspraak over de neus van Cleopatra, dat als die korter was geweest, het aanzien van de wereld anders was geweest. Of: 'Mijn koninkrijk voor een paard!' Of: 'Partir c'est mourir un peu'. Of: 'Meedoen is belangrijker dan winnen'. Maar van wie zijn ze afkomstig? Hoe lang zeggen we dit al?

Gaat het om citaten van beroemdheden, dan is dat vaak terug te vinden in citaten-woordenboeken. Maar de grenzen tussen citaat, reclame, boektitel, dichtregel, gevleugeld woord enz. zijn dikwijls vaag. Lexicografisch is dit grotendeels een braakliggend terrein. Zo goed als de echte spreekwoorden gedocumenteerd zijn (die weinig meer gebruikt worden), zo slecht is dit grote gebied van de gevleugelde woorden beschreven (die wel veel gebruikt worden, en onmisbaar zijn voor het verstaan van hedendaags Nederlands).

Marc De Coster heeft in zijn *Woordenboek van populaire uitdrukkingen, clichés, kreten en slogans* van 1998 al een serieus begin gemaakt met het inventariseren. Een belangrijke volgende stap is nu gezet door Jaap Engelsman, met zijn *Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik*. Engelsman bespreekt er minder dan De Coster, maar hij gaat er veel dieper op in. Engelsmans belangstelling ligt trouwens ook iets meer bij de citaten, maar de afgrenzing is niet zeer streng. De neus van Cleopatra staat er niet in (teruggaand op Pascal, *Pensées* VIII, 29), maar wel andere bekende als het *krinklende winklende waterding* (Gezelle) en *overigens ben ik van mening* (Cato). Die mogen eenvoudig te traceren zijn, moeilijker zijn al de *omgevallen boekenkast* (waarschijnlijk van Frank van der Goes), *het nuttige met het aangename verenigen* (Horatius), *Nee we noemen geen namen* (Seth Gaaikema en Wim Kan) en *Meedoen is belangrijker dan winnen* (Pierre de Coubertin), *De wereld wil bedrogen worden* (minstens al sedert 1494), *En dan is er koffie* (Theo Strengers en Peter Verhoef, 1968) of *De wereld gaat aan vlijt ten onder* (Max Dendermonde). Om nog maar te zwijgen van notoir moeilijke gevallen als *het ijzeren gordijn* en de beroemde uitspraak *Als de wereld vergaat, ga ik naar Nederland, want daar gebeurt alles vijftig jaar later* (niet van Heine).

Dat de afgrenzing van wat Engelsman opneemt, uiterst ondoorzichtig is, beschouw ik volstrekt niet als een bezwaar. Ik denk eigenlijk dat hij opnam waarover hij iets interessants wist te melden, en weglief wat hij vooralsnog niet weet. Hooguit kan men wensen dat hij voortgaat, en ons over enige tijd een tweede en een derde deel levert. Dat is absoluut nodig.

Een ander belangrijk handboek, vorig jaar verschenen, is het nieuwe *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (EWN) van M. Philippa, F. Debrabandere en A. Quak. Toegegeven, er is voorlopig alleen deel 1, A-E. Maar dat is genoeg om te zien wat het geheel gaat worden. Het is een serieus en degelijk wetenschappelijk werk. In verschillende opzichten beter dan alles wat we op dit gebied hadden. Al was het maar omdat recente inzichten erin verwerkt zijn (daar zaten we al decennia op te wachten), en omdat op vele plaatsen verwijzingen gegeven worden naar vakliteratuur. Ik moet een gedetailleerde beoordeling van de taalkundige merites overlaten aan recensies in de gespecialiseerde tijdschriften, maar ik heb het volste vertrouwen in de uitkomst ervan.

Dit nieuwe etymologisch woordenboek weet een fraai evenwicht te bereiken tussen informatie over de (soms verre) voorgeschiedenis van de woorden en hun latere lotgevallen. Zowel de vanouds Nederlandse woorden als leenwoorden uit alle eeuwen krijgen gepaste aandacht, zodat er veel meer woorden besproken worden dan in bijna alle andere vergelijkbare werken. Naast *arm*, dat al een zeer oud woord is, komen zo ook woorden als *bikini* (sedert 1952), *callgirl* (sedert 1968) en *camper* (sedert 1984) aan de orde. Allemaal op hun alfabetische plaats.

En dan heb ik de allergrootste verdienste van dit werk nog niet eens genoemd. Namelijk dat dit het eerste en enige etymologische woordenboek in de hele wereld is dat ik ken, waarin de zaken behoorlijk en begrijpelijk uitgelegd worden. Soms weten de auteurs het niet, en dan staat dat er eerlijk bij: we weten het niet. Maar heel vaak weten ze het wel, en dan wordt het uitgelegd op een

manier die de hoogste lof verdient. Het is een goudmijn aan boeiende informatie, en een begrijpelijke, toegankelijke goudmijn.

Uit mijn recensie in *Neerlandica/Nederlands van nu* (52 (2004), 27–29) citeer ik de volgende alinea, omdat ze mijns inziens niet vaak genoeg herhaald kan worden.

Het is al bij al bitter om te bedenken hoe lang mevrouw Philippa, de oermoeder van het project, heeft moeten leuren bij allerlei instanties om een beetje geld teneinde haar werk te kunnen voortzetten. Een blamage vind ik dat voor de overheidsinstellingen die wetenschappelijk onderzoek dienen te financieren (ik bedoel: afgewogen tegen de prullen die ze soms wel subsidiëren). In het begin deed ze het werk in haar eentje, soms met hulp van een paar studenten en onbezoldigde liefhebbers. Later kreeg ze de krachtige steun van twee andere professionals: Debrabandere en Quak. Maar de onbezoldigde liefhebbers bleven in touw, onder het wakend oog van Philippa, Debrabandere en Quak, en zij allen verdienen een pluim op hun hoed. Bij dezen. Trouwens ook de uitgever verdient een pluim, de Amsterdam University Press, die het heeft aangedurfd dit boek uit te geven, en zo mooi uit te geven. Laten we hopen dat dit eerste deel het pad effent voor de resterende delen 2, 3 en 4. Nu, dat ze er komen, daar twijfel ik niet aan; maar laat het voor de redactie iets minder een financiële lijdensweg zijn.

Voor de etymologie mag hier trouwens ook wel even genoemd worden het onlangs verschenen *Etimologiewoordenboek van Afrikaans*, door G.J. van Wyk et al., een uitgave van het 'Buro van die Woordenboek van die Afrikaanse Taal' (2003).

Vorig jaar schreef ik op deze plaats: 'Er is een snel groeiende belangstelling voor actuele taalveranderingen'; en: 'Niet alleen de taalwetenschap, ook het grotere publiek heeft een groeiende belangstelling voor taalgeschiedenis en taalverandering'. Daar was, lijkt me, niets te veel mee gezegd. Het verschijnen van deel I van het *Etymologisch Woordenboek* sluit daar geheel bij aan. Maar ook de intussen al fameuze bundel *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*, samengesteld door Jan Stroop (Amsterdam 2003). Vijfendertig specialisten beschrijven, elk op zijn of haar terrein, wat er volgens hen aan het veranderen is in de Nederlandse taal. Dat gaat over de klanken, de vormleer en de syntaxis, maar evengoed over de invloed van het Engels, de positie van andere talen in Nederland en België, over divergentie of convergentie van het noordelijke en het zuidelijke Nederlands, over Verkavelingsvlaams en Poldernederlands, jongerentaal en Murks, over het taalonderwijs en over de moeilijkheid of je iemand met *u* of met *jij* moet aanspreken.

Het lijkt me een onmisbaar boek, zowel voor intramurale neerlandici als voor de neerlandici extra muros. Ook al is de functie van het boek voor deze twee doelgroepen allicht niet precies gelijk. Voor 'die van binnen' is het onthullend om allerlei verschijnselen die men uit het dagelijkse taalgebruik wel kent, maar waar men geen acht op slaat, hier beschreven te zien als taalverandering. De extramurale neerlandici hebben, juist door hun grotere afstand, daar dikwijls een beter oog voor. Maar anderzijds kan 'die van buiten' juist door die afstand makke-

lijker iets ontgaan. Ik bedoel dit: als extramuraal neerlandici iets opmerken, beseffen ze eerder dat iets een verandering is; maar soms weten ze überhaupt niet dat iets voorkomt. Kortom: een boek voor iedereen.

Waar ik erg veel plezier aan beleefd heb, dat is *Het groot gebarenboek der Lage Landen*, van Herman Pieter de Boer, met tekeningen van Pat Andrea. Eigenlijk moet ik zeggen: weer veel plezier aan beleefd heb. Het *Groot gebarenboek* is namelijk een herziene en vermeerderde uitgave van het *Nederlands gebarenboekje* (1979) en het *Nieuw Nederlands gebarenboekje* (1982). Hier worden de gebaren beschreven, en getekend, die wij dagelijks in onze gesprekken maken, soms ter ondersteuning van wat we zeggen, soms in plaats van woorden. Bijvoorbeeld het gebaar voor 'getikt' (met wijsvinger tegen het voorhoofd), voor 'koppie koppie' (tikkend tegen zijkant van het hoofd), voor 'achter de ellebogen' (klop klop op de elleboog), voor 'door de vingers zien' (hand met gespreide vingers voor het gezicht). En zo nog vele, vele andere. Al bladerend besef je hoe veel van dergelijke gebaren er eigenlijk zijn. En hoe bekend en algemeen gangbaar ze zijn. Ik ken ze nagenoeg allemaal. Nee, met gebarentaal van doven heeft dit niets te maken. Dat is inderdaad een taal. De gebaren van Herman Pieter de Boer zijn losse gebaren, veelzeggend, niet zelden beledigend of komisch, maar ze vormen tezamen geen taal. Wel zijn ze conventioneel; en ze worden frequent gebruikt. Men kan feitelijk niet aan de taalgemeenschap deelnemen zonder althans de belangrijkste te kennen. Veel van die gebaren zijn internationaal, maar er zijn er ook die elders niet bestaan of een andere betekenis hebben.

En nu ik me toch begeef op het raakvlak van taal en cultuur, vraag ik ook even aandacht voor de studie van Jeroen Blaak, *Geletterde levens; dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624–1770*. Over onze geleerden en grote schrijvers uit de 17de en 18de eeuw is dikwijls wel een en ander bekend; maar hoe stond het met het lezen en schrijven van de gewone man en de gewone vrouw? We weten dat een aanzienlijk deel van de bevolking inderdaad kon lezen en schrijven, maar wat lazen ze zoal? Hoe vaak schreven ze, en wat, en aan wie? Hadden de mensen zelf boeken, of leenden ze die? En van wie dan? Uit de dagboeken van enkele personen uit die tijd is daarover wel wat te leren; Jeroen Blaak heeft die gegevens in een uiterst boeiende studie samengebracht.

Niet onvermeld mag blijven dat het Belgische tijdschrift *Nederlands van Nu* (dat lang geleden *Nu Nog* heette) vanaf zijn 51ste jaargang, d.i. met ingang van 2003, samengaat met het tijdschrift *Neerlandia* van het Algemeen Nederlands Verbond. De Combinatie heet *Neerlandia/Nederlands van Nu*. De redacties blijven gescheiden, en het is ook zichtbaar welke bladzijden van *Neerlandia* zijn en welke van *Nederlands van Nu*. Het redactieadres blijft: Peter Debrabandere, Lotenhullestraat 74, B-9881, België (peter.debrabandere5@yucm.be)

En ten slotte kunnen weer enkele feestbundels genoemd worden. Eerst die voor Geert Dibbets, die in Nijmegen doceerde: *Bon jours Neef, ghoeden dagh Cozyn!*,

ed. Els Ruijsendaal, Gijsbert Rutten en Frank Vonk (2003). Een slechte titel, maar een rijke en gevarieerde inhoud. Dat geldt ook voor de omvangrijke bundel voor Johan Taeldeman, die afscheid heeft genomen van de Universiteit Gent: *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. En als derde: de afscheidsbundel voor Arjan van Leuvensteijn die afscheid heeft genomen van de Vrije Universiteit Amsterdam: *Taal in verandering*.

Besproken titels

- BLAAK, JEROEN: *Geletterde levens; dagelijks lezen en schrijven in de vroeg-moderne tijd in Nederland 1624–1770*. Hilversum, Verloren, 2004. 368 pp. ISBN 90 6550 803 1. € 32.
- BOER, HERMAN PIETER DE, MET TEKENINGEN VAN ANDREA, PAT: *Het groot gebarenboek der Lage Landen*. Zaltbommel, Kempen, 2004. Gebonden 264 pp. ISBN 90 6657 192 6. € 24,50.
- CALUWE, JOHAN DE; SCHUTTER, GEORGES DE; DEVOS, MAGDA EN KEYMEULEN, JACQUES VAN (RED.): *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent, Vakgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit Gent en Academia Press, 2004. Gebonden, IIII pp. ISBN 90 382 0651 8. € 25. Te bestellen bij J. Story-Scientia bvba Wetenschappelijke boekwinkel, P. Van Duyseplein 8, B-9000 Gent; tel. 0032 9 225 57 57; fax 0032 9 233 14 09; info@academiapress.be
- DAALDER, SASKIA; JANSSEN, THEO EN NOORDEGRAAF, JAN (RED.): *Taal in verandering. Artikelen aangeboden aan Arjan van Leuvensteijn bij zijn afscheid van de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam*. Amsterdam, Stichting Neerlandistiek VU; Münster, Nodus Publikationen, 2004. 214 pp. ISBN 90 72365 81 x. € 25. Te bestellen bij: Stichting Neerlandistiek VU, De Boelelaan 1105, NL-1081 HV Amsterdam, of bij: Nodus Publikationen, Münster,
- ENGELSMAN, JAAP: *Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik*. Den Haag, Sdu, 2004; gebonden met stofomslag. 560 pp. ISBN 90 12 10521 8. € 39,90.
- PHILIPPA, M.; DEBRABANDERE, F. EN QUAK, A.: *Etymologisch woordenboek van het Nederlands deel I (A/E)*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2003. 725 pp. ISBN 90 5356 653 8. € 55.
- RUIJSENDAAL, ELS; RUTTEN, GIJSBERT EN VONK, FRANK (RED.): *Bon jours Neef, ghoeden dagh Cozyn!* (Feestbundel G. Dibbets). Münster, Nodus Publikationen, 2003. 392 pp. ISBN 3 89323 219 2. € 47.
- STROOP, JAN (SAMENSTELLER): *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*. Amsterdam, Bert Bakker, 2003. 362 pp. ISBN 90 351 2571 1. € 25.
- WYK, G.J. VAN ET AL.: *Etimologiewoordenboek van Afrikaans*. Uitgave van het 'Buro van die Woordenboek van die Afrikaanse Taal', 2003. 612 pp. ISBN 0 9584401 3 1. € 25,50. Te bestellen bij: Buro van die WAT, postbus 245, 7599 Stellenbosch, Zuid-Afrika.

..... Besprekingen en aankondigingen

Annelies van Hees et al. (red.): *Prisma groot woordenboek Deens-Nederlands*. 2004. 877 pp.
ISBN 90 274 7987 9. € 49,50.

Godelieve Laureys (red.): *Prisma groot woordenboek Nederlands-Deens*. 2004. 1135 pp.,
ISBN 90 274 7986 0. € 49,50.

In 1996 verscheen bij Van Dale een uitgebreid Zweeds-Nederlands en Nederlands-Zweeds woordenboek, in 2004 zag het Deens-Nederlandse en Nederlands-Deense *Prisma*-woordenboek het licht. Naar verluidt zijn ook voor het Noors en het Fins woordenboeken in de maak, dus binnen afzienbare tijd zullen er voor alle grote Scandinavische talen moderne en vrij uitgebreide woordenboeken beschikbaar zijn.

Er is lange tijd geen Nederlands woordenboek Deens in de handel geweest. Het woordenboek van Geerte de Vries verscheen in 1976¹ (de tweede druk in 1986), maar is al jaren uitverkocht. Hoewel het niet zeer omvangrijk was en niet volgens expliciete lexicografische principes geschreven, was het toch een nuttig hulpmiddel voor de taalleerder voordat hij of zij op een Nederlands of Deens verklarend woordenboek kon overschakelen. De enige andere mogelijkheid voor de student was een vertaalwoordenboek vanuit een hoofdtaal (Engels, Duits, Frans) naar het Deens of Nederlands te gebruiken. Die situatie heeft nu gelukkig een verandering ondergaan met het verschijnen van de *Prisma*-woordenboeken Deens en Nederlands.

De woordenboeken zijn door twee aparte redacties geschreven, het Nederlands-Deense woordenboek in Gent en het Deens-Nederlandse in Amsterdam. Volgens de voorwoorden bevatten de woordenboeken ca. 45.000 trefwoorden en evenveel collocaties en voorbeelden, ze zijn dus voor wat betreft het aantal trefwoorden met de serie *Handwoordenboeken* van Van Dale te vergelijken.

De woordenboekartikels bevatten na het trefwoord een fonetische transcriptie (IPA), informatie over woordsoort en flexie; bij zelfstandige naamwoorden wordt in het Deens-Nederlandse woordenboek ook bij het vertaalequivalent het geslacht aangegeven. De opbouw van de lemma's is vrij traditioneel en heeft niet het zeer gedifferentieerde cijfersysteem dat gebruikt wordt in de Zweedse en andere vertaalwoordenboeken van Van Dale. In een bijzondere afdeling worden collocaties en idiomen die het trefwoord bevatten,

aangegeven. Het juiste gebruik van preposities is een van de moeilijkste problemen, zelfs voor de gevorderde taalleerder; is het nu *gissen naar*, *op* of *aan*? Veel woordenboeken zijn zuinig met het aangeven van vaste preposities bij werkwoorden en zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden. Dat is hier niet het geval. De vele voorbeelden garanderen het juiste gebruik.

Een recensie als deze zou eigenlijk pas na langdurig werken met de woordenboeken en het gebruik ervan in de lessen geschreven kunnen worden. Daar is helaas geen tijd voor geweest. Een eerste indruk is dat de woordbeschrijvingen dekkend zijn, en er is zonder twijfel heel veel werk verzet om goede equivalenten van de vele collocaties en idiomatische uitdrukkingen te vinden. Het spreekt vanzelf dat er in de eerste editie van zo'n omvangrijk werk ook minder precieze oplossingen gevonden kunnen worden. Ik geef een paar voorbeelden. *Folketings-samling* wordt door 'vergadering van de Tweede kamer' weergegeven; *folketings-samling* duidt echter de periode van oktober tot juni aan waar de Folketing (het parlement) vergadert, dus *vergaderjaar* of *zittingsjaar* zijn de juiste equivalenten. Moeilijker wordt het in de gevallen waar een semantisch veld door de twee talen verschillend gestructureerd is. Voor de Nederlandse woorden *politiek* en *beleid* heeft het Deens alleen maar *politik*, desnoods kan in de betekenis 'beleid' het vreemde woord *policy* gebruikt worden, je zou dus van de *politik* / *policy* van een bedrijf ten aanzien van seniormedewerkers kunnen spreken. Het overeenkomstige bijvoeglijke naamwoord *politisk*, heeft echter slechts met 'politiek' en niet met 'beleid' te maken. Het is het daarom mijns inziens niet doeltreffend zekere samenstellingen met *beleid(s)*- door *politisk* te vertalen; een *beleidsmedewerker* is namelijk allesbehalve een *politisk medarbejder* ('politieke medewerker').²

Er zijn in de woordenboeken heel veel goede vondsten bij de vertaling van idiomatische uitdrukkingen, maar af en toe signaleer ik een gemiste kans. Hoewel ze heel verschillende beelden oproepen, zijn de uitdrukkingen *bij de pakken (blijven) neerzitten* en *opgive ævred* meestal functioneel equivalent, maar beide woordenboeken vermelden in plaats van het equivalent kleurloze vertalingen zoals *(ikke) give op, het opgeven* en dergelijke.

De voorwoorden laten zich niet uit over de samenwerking tussen de twee redacties; de woordenboekgebruiker vraagt zich af of deze opsplitsing in alle gevallen ideaal is geweest en soms wekken de woordenboeken de indruk dat dat niet het geval was. De uitdrukking *spå i kaffegrums* wordt correct met het overeenkomstige *koffiedik kijken* vertaald; in de tegenovergestelde richting wordt *dat is koffiedik kijken* echter door *det er ren spekulation* ('dat is pure speculatie') omschreven zonder dat het idioom vermeld wordt. Een vergelijkbare asymmetrie blijkt bij de lexicale verschillen tussen Noord- en Zuid-Nederlands. In het Gentse woordenboek zijn ook lemmata zoals *kotmadam*, *beenhouwer* en *kuisen* opgenomen; in het Amsterdamse woordenboek worden als vertaling van *værtinde*, *slagter*, *gøre rent* alleen maar de Noord-Nederlandse equivalenten *hospita*, *slager* en *schoonmaken* vermeld. Inzage in het manuscript van de andere redactie zou vermoedelijk zulke oneffenheden hebben kunnen voorkomen.

Dat ik hier een paar kritische opmerkingen heb gemaakt, verandert niets aan

de uiterst positieve indruk van de *Prisma*-woordenboeken en van de prestaties die erachter liggen. In betrekkelijk korte tijd is het gelukt een set woordenboeken te voltooien die qua opzet en uitvoering dat wat tot nu toe voorhanden was verre overtreft. De woordenboeken bevatten een schat aan materiaal dat van nu af aan het leven gemakkelijker maakt voor iedereen die zich op welk niveau dan ook met de vertaling tussen het Nederlands en het Deens bezighoudt. Zowel samenstellers en gebruikers kunnen met het resultaat tevreden zijn. De onvolkomenheden die geconstateerd kunnen worden, kunnen in een hopelijk volgende druk verbeterd worden.

P.S. De woordenboeken zijn tegelijkertijd door de Deense uitgeverij Gyldendal uitgebracht in de befaamde serie 'Gyldendals rode woordenboeken' met de titels *Hollandsk-Dansk* en *Dansk-Hollandsk Ordbog*. Het is te betreuren dat men niet de gelegenheid aangegrepen heeft om de benaming *nederlands* te bevorderen in plaats van het in het Deens gebruikelijke *hollandsk*, maar dat heeft blijkbaar niet mogen zijn.

– Niels-Erik Larsen

Noten

- 1 Geerte de Vries: *Van Goor's Deens woordenboek. I: Deens-Nederlands; II: Nederlands-Deens*. Den Haag, Van Goor Zonen, 1976. Tweede druk onder de titel *Kramers Woordenboeken*. Amsterdam en Brussel, Elsevier, 1986.
- 2 'Politisk medarbejder' wordt vaak een journalist genoemd, die als ressort de (binnenlandse) politiek heeft.

C. van Baalen, L. Beheydt en A. van Kalsbeek: *Cultuur in taal: interculturele vaardigheden voor docenten Nederlands aan anderstaligen*. Utrecht, Nederlands Centrum Buitenlanders, 2003. 167 pp. ISBN 90 551 7419 x. € 25.

Wat is nou precies het verschil tussen 'leuk' en 'lekker'? Waarom vindt een leuke meid het eventueel minder geslaagd om een 'lekkere meid' genoemd te worden (40–41)? Het is slechts een van de vele culturele knelpunten waar leerders van het Nederlands mee geconfronteerd worden. Dit boek richt zich echter niet op de leerder, maar op de docent, en hoe deze de leerder kan helpen bij het ontwarren van dit soort knopen; hem/haar kan helpen bij het verwerven van *interculturele competentie*.

Dit boek is bedoeld als cursus, en de auteurs raden aan dat cursisten het onder leiding van een trainer doorwerken. Het bestaat uit een drietal modules: Interculturaliteit in het vreemdetalenonderwijs, Taal en cultuur of cultuur en taal? en Crosscultureel taalonderwijs. Alle modules zijn voorzien van een groot aantal taken, meestal gericht op discussie.

De eerste module, verzorgd door Ludo Beheydt, biedt een overzicht van de ontwikkeling van de definities van het begrip 'cultuur'. Ook wordt aandacht

besteed aan hoe verschillende typen leergangen ‘cultuur’ opvatten en aanbieden. Ten slotte wordt gesproken over het nut van contrastiviteit (lange tijd een vies woord in het vreemdetalenonderwijs) in het verwerven van culturele competentie.

Alice van Kalsbeek is verantwoordelijk voor de tweede module, die wat mij betreft het beste uit de verf komt. Deze module houdt zich bezig met de relatie tussen taal, cultuur en denken. Hier wordt een definitie van het begrip ‘interculturele competentie’ gepresenteerd. De module gaat onder meer in op wat de integratie van taal en cultuur betekent voor de onderwijspraktijk. Ook hier komen culturele verschillen en overeenkomsten aan bod.

De laatste module, van Christine van Baalen, richt zich op het normen- en waardenaspect van cultuur, en het socialisatieproces dat de vreemdetaal leerder doormaakt. Hierbij komen zaken als taalconventies, routines en beleefdheidsstrategieën aan de orde. Daarnaast wordt in deze module aandacht besteed aan de zogenaamde Natuurlijke Semantische Metataal (NSM), een verzameling van zo’n zestig ‘universele’ begrippen die gebruikt kan worden om vrijwel elk concept te definiëren en de definities van vergelijkbare concepten in verschillende talen te vergelijken.

NSM is een interessant gegeven, dat in dit boek redelijk helder wordt uitgelegd. Toch denk ik dat de gemiddelde docent, om er in de onderwijspraktijk ook echt wat mee te kunnen, meer training nodig zou hebben. Wat dat betreft was het misschien beter geweest om het in dit boek buiten beschouwing te laten, en er apart aandacht aan te besteden in een andere publicatie.

Mijn enige andere punt van kritiek betreft het feit dat de cursus zich vrij expliciet lijkt te richten op docenten die niet-moedertaalsprekers van het Nederlands zijn. Zie bijvoorbeeld dit citaat uit de inleiding:

Het begrip ‘intercultureel’ verwijst hier naar de positie van de vreemdetal docent als intermediair tussen verschillende talen en culturen (de eigen taal en cultuur, de ‘vreemde’ taal en cultuur en cultuur van de studenten) (11).

Ook in een aantal taken komt dit vrij duidelijk naar voren, bijvoorbeeld bij de taak gerelateerd aan de tekst over ‘leuk’ en ‘lekker’: ‘1. Zijn er culturele equivalenten van “leuk” en “lekker” in je eigen taal?’ (40).

Nu heb ik als moedertaalspreker wellicht meer cultureel inzicht, maar na negen jaar in het buitenland is mijn kennis vermoedelijk niet meer helemaal up-to-date, en bovendien is deze nogal eenzijdig (mijn kennis van de Vlaamse cultuur is nog steeds tamelijk beperkt). Ook lijkt het me niet juist om te veronderstellen dat iemand automatisch in staat is leerders te onderwijzen in interculturele competentie, enkel en alleen omdat hij/zij in een bepaalde cultuur is opgegroeid. Ik vermoed echter dat de auteurs het niet helemaal zo bedoeld hebben, en dat het eerder een kwestie van formulering is. Het doet verder aan de inhoud niets af; ook ik heb – zonder trainer! – veel van deze cursus geleerd, en kan hem daarom van harte aanbevelen.

– *Miranda van Rossum*

..... *Poep en schildpadsoep*

Mijn moeder had me nooit veel verteld over haar jeugd, die ze op het teneiland Bangka doorbracht. Ik had het trouwens te druk met krijgertje spelen om naar haar te luisteren, en later vond ik jongens interessanter dan haar verhalen over mijn opa, die zeeschildpadden vrijkocht van dorpelingen die daar soep van wilden maken, en over de boottochtjes die ze samen met haar broers en zussen naar de kokosplantage van hun vader maakte. Nog later, toen ik geen krijgertje meer speelde en getrouwd was, wilde ik meer weten. Maar ik zat in België en zij in Indonesië. Daarna zat ik op Bali en zij op Java. Zij werd ziek, en toen ik eindelijk terug was in mijn geboortestad kon ze alleen nog maar onverstaanbare klanken uitbrengen en geen potlood meer vasthouden, mijn moeder, die de H.C.K., de Hollandsch-Chineesche Kweekschool, had doorlopen en mij Nederlands had leren lezen met behulp van boekjes waarin een zekere Jaap en Joop de hoofdrollen speelden.

Nu zat ik naast mijn 86-jarige collega, cassette-recordertje tussen ons in, op het terrasje voor haar kleine appartement. Waar moest ze over vertellen, vroeg ze. De H.C.K.? opperde ik. Nee, ze begon bij het begin, haar eerste schooldag op de particuliere school van mevrouw Godschalk. Haar vader stelde haar voor met haar Chinese naam. En mevrouw Godschalk zei: 'Nou, bij mij heet je Trees.' Vanaf dat moment ging ze als Trees door het leven.

Als mijn collega begint te vertellen, ontsluit ze voor mij een nieuwe wereld, een wereld die mijn moeder mij misschien had kunnen tonen als ik maar had willen luisteren. Ik zie haar als opgeschoten tiener een g schrijven: 'in de aula, de hele school keek naar je. En de directeur, die de les gaf, wees de fouten aan. Deze bocht is te groot, hiér mag helemáál geen bocht zijn, dit is te dun, enzovoorts, in één letter maakte ik volgens hem vijf fouten.' Ik staar met haar mee op de blinde kaart van Nederland, ik denk koortsachtig na als ze doodzenuwachtig mondeling examen doet voor Vaderlandsche Geschiedenis, 'de Republiek der Zeventien Verenigde Nederlanden, welk jaar? Nooit van gehoord.' En dan is ze eindelijk onderwijzeres, zoals ze altijd had willen zijn. 'Na de Japanners kwamen de Geallieerden en toen de Hollanders weer, ik kwam op de Algemene Christelijke School, op hetzelfde erf als een Indonesische school. En als de sfeer van de besprekingen over de machtsoverdracht niet goed was, zag ik dat wel aan mijn bord, dat was dan volgekrast met vieze woorden. Een keer waren ze zo ontevreden dat ze poep op het bord hadden gegooid.'

De volgende dag, als ik de klas binnenkom, bekijk ik mijn bord met andere ogen. Geen vieze woorden. Geen poep. Ik schrijf 'gelukkig' op het bord en maak de bochten van de g's lekker groot. En ik neem me voor vanavond mijn kinderen te mailen en ze de verhalen te vertellen van hun oma over mijn opa en de schildpadden van Bangka.

..... Auteursinformatie NEM 1, 2005

- LUDO BEHEYDT is hoogleraar Nederlandse taalkunde en Nederlandse cultuur aan de Universit  Catholique de Louvain in Louvain-la-Neuve en bijzonder hoogleraar ‘De Nederlanden in de wereld’ aan de Universiteit Leiden.
[beheydt@lige.ucl.ac.be]
- TOM VAN DEEL is als universitair docent Moderne Nederlandse Letterkunde verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is literair criticus van dagblad *Trouw*. Hij publiceerde diverse essay- en dichtbundels.
[t.van.deel@hum.uva.nl]
- WIDJAJANTI DHARMOWIJONO is hoofd van de studierichting Nederlands van de Akademi Bahasa 17 Agustus te Semarang. Ze vertaalt Nederlandse literatuur in het Indonesisch en werkt aan een proefschrift over het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands verhalend proza. Zij is lid van de Redactieraad van NEM.
[widja@idola.net.id]
- RALF GRÜTTEMEIER is hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Carl von Ossietzky Universit  Oldenburg. Hij maakt deel uit van de redactie van NEM.
[ralf.gruettemeier@uni-oldenburg.de]
- PHILIPPE HILIGSMANN is docent Nederlandse taalkunde aan de Universit  catholique de Louvain. Zijn onderzoek heeft betrekking op de tussentaal van Franstalige leeders van het Nederlands en op contrastieve taalkunde Nederlands-Frans. Hij is verder coördinator van het lexicografisch project *Leerwoordenboek zakelijk Nederlands*.
[hiligsmann@lige.ucl.ac.be]
- JOOP VAN DER HORST is hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven voor historische taalkunde van het Nederlands.
[joop.vanderhorst@arts.kuleuven.ac.be]
- STEFAN KIEDRO N is hoogleraar Nederlandse literatuur aan de Universiteit Wroclaw (Polen); hij is neerlandicus en germanist en publiceert over Duitse en Nederlandse literatuur van de Renaissance en de Barok.
[kiedron@uni.wroc.pl]
- PIET DE KLEIJN docent Nederlands als tweede taal en Frans, eerst bij de Nuffic, thans bij het Taleninstituut Babel, beide in Den Haag. Is sinds 1981 verbonden aan de Zomercursus Nederlandse taal en cultuur (Breukelen/Zeist) en verzorgt sinds 1987 de didactiekcolleges voor het Seminarium voor Nederlandse taal en cultuur (Amsterdam). Hij is de auteur van onder andere het *Combinatiewoordenboek* (Amsterdam, 2003).
[pdkleijn@euronet.nl]
- NIELS-ERIK LARSEN is lector Nederlands aan de Universiteit van Kopenhagen. Hij publiceert hoofdzakelijk over historische taalkunde. Hij is lid van het ‘groot’ bestuur van de IVN.
[nel@hum.ku.dk]
- EVA VAN LIER studeerde Algemene Taalwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Als onderzoeker in opleiding aan het Meertens Instituut nam zij deel aan een project over straattaal. Nu werkt zij bij de Universiteit van Amsterdam aan een promotieonderzoek over de typologie van lexicale en grammaticale categorieën.
[E.H.vanLier@uva.nl]
- MIRANDA VAN ROSSUM werkt voor University College London aan *Lagelands 2*, een online cursus Nederlands voor halfgevoerden. Daarnaast is zij verbonden aan de Universiteit van Hull, waar zij werkzaam is voor het Educational Development Team, dat de training van universitaire docenten verzorgt.
[m.m.van-rossum@hull.ac.uk]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2004

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van
Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland.
In dit bedrag zijn de portokosten
begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste
van de abonnee.) Losse nummers:
€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Neerlandica Extra Muros

Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2005)
Jaargang 43, 1, februari 2005

Onder redactie van

F. Balk-Smit Duyzentkunst,
M. Boers-Goosens, A.J. Gelderblom,
R. Grüttemeier, A.M. Musschoot,
J. Pekelder, R.M. Vismans, M. Kristel
(redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor
Frankrijk; Lic. Widjajanti Dhar-
mowijono, Semarang, voor
Azianië; Dr. Wilken Engelbrecht,
Olomouc, voor Midden- en Oost-
Europa; Dr. Siegfried Huigen,
Stellenbosch, voor Zuid-Afrika;
Prof.dr. Jeannette Koch, Napels,
voor Zuid-Europa; Dr. Niels-Erik
Larsen, Kopenhagen, voor Noord-
Europa; Dr. Jelica Novakovic-
Lopusina, Belgrado, voor Midden-
en Oost-Europa; Drs. Sugeng
Riyanto MA, voor Azianië;
Prof. dr. Thomas F. Shannon,
Berkeley, voor Canada en de
Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276